МОЛОДНЯК

7/8

ЗМІСТ:

ЛИПЕНЬ - СЕРПЕНЬ

ЦК ЛКСМУ

ХАРКІВ

1928

НАШІ СПІВРОБІНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Басок В. (м. Глухів), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М., Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Строменко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ірчан М. (Вініпег), Клоччя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакиза П., Лимар В., Ліберман Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Мотузка М., Момот Ів., Новіков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Олійник А. (м. Конотоп), Паліївець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Тарновський М. (Н'ю-Йорк), Теодор Орисіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринець В.

РІК ВИДАННЯ—ДРУГИЙ

„МОЛОДНЯК“ — виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

„МОЛОДНЯК“ — продається в усіх залізничих кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік .	**. 4 карб.**
На 6 міс.	**. 2 „**
На 3	**. 1 „ 10 коп.**
На 1 „	**. — „ 40 „**

Ціна окремого № (в роздр. продажу)—50 коп.

Передплату надсилати на адресу: **м. Харків, Пушкинська вул., № 24** (поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, **журнал „МОЛОДНЯК“.**

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. КУРГАНОВА, П. УСЕНКА

7—8
(19—20)

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ 1928 ХАРКІВ

05 [329 . 14 к : 331 . 3]

Укрголовліт № 41/ж
Друга друкарня
ім. т. Блакитного,
Тресту „Харків-Друк“
Зам. № 3477—2000.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

СЕЛО КОМСОМОЛЛЯ

Розмова на палубі

Із цикла „Дніпро"

На палубі стояли ми смерком.
Повітря над Дніпром, чи спирт-тугий, прозорий...
— Які ген кручі чорні та суворі...
Задумано сказав Валерій Мараков.

На заході стекла остання в річку кров.
Дніпро розлігсь замріяно і вільно...
— З тих круч скидали комсомольців у Дніпро,
Мій друже-білорусе, це—
Трипілля.

Там до Дніпра прибіг зелений яр,
Схилила верби надвечірня втома...
Оце, Валер, Україна моя,
Що розляглась в степах на сіні, на соломі.

Оце, Валер, Україна стара,
Що в море одплива, немов порогів піна.
Хрестили вдруге тут на березі Дніпра
В крові й вогні вишневу Україну.

Вже й комсомольців Дід старий носив,
Століття плйвучи в далеке Чорне море.
Легендами встають нові, близькі часи,
Перемага ж історія.

Вітрами банди одгули в степах.
Вандея степова вляглась, одшумувала.
Мов сон тяжкий, кривава боротьба...
А над Трипіллям
Комсомолля встало.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ПОЛТАВСЬКА СКЕЛЯ

Із циклю „Дніпро"

Полтавська скеля та Орлиний острів
На голубому дзеркалі Дніпра...
І мова лоцмана розважлива і проста
Й трагедія не давня, не стара.

Пливуть рожеві береги за нами
І фіолетова зникає далина.
З Дніпрового розбудженого дна
Тіла полтавських заробітчан виринають.

Пливуть мовчазно й торопко за дубом,
Чіпляються за весла... за кермо...
Один за одного...
Спиніться, киньте, любі.
Як ви—потопимось!..

Та голос лоцмана прогнав з думок почвари,
І сині, вимоклі сховалися тіла...
— З Катеринослава півтораста душ галяра
На заробітки на Низи везла.

Тут перекинулась, наскочивши на камінь.
Дівчата, хлопці, підлітки малі...
Живим рогозом—тоскними руками
На мить холодні води поросли.

Знов ранок береги рясні заквітчав
І сонця золотом зелений плис облив,
А по Дніпрі униз пливли
Сто сорок тіл полтавських заробітчан.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

КОДАК

Із цикла „Дніпро“

Колись тікав од польського нагая,
Ховався коршуном у тирсі степовій...
Пройшла історія оцими берегами,—
Чавунки клич її в степи повів.

І діти чумаків, що їздили за сіллю
І правнуки старих орлів-січовиків
Однаково пішли в Донбасові копальні
В тривожний зойк і рев стальний гудків.

А ти, Кодак—форпост дідів бунтарських,
Тебе Хмельницький хитрощами брав,
По добрій волі та указом царським
Зоставсь прикований навіки до Дніпра.

І тільки лоцмани, порогів вірні діти,
Оазом серед моря кріпаків,
Із діда-прадіда взялись дуби водити
Через пороги хижі та стрімкі.

І тільки лоцманська республіка єдина
Дісталась не панам, а сивому Дніпру,
А діти лоцманські із ласки Катерини
У злиднях родяться і на порогах мруть.

Віки він слухає стару печаль Дніпрову,
Сховавшись від історії й життя...
З дубів ми бачили під ним турбіну нову
І „радіо“ на стріхах по хатах.

А як затопить житню Україну
Високе полум'я з грудей Дніпра,
З тисячелітніми порогами загине
лоцманська республіка стара.

с. Бабаї
Липень 1928

М. ТАРНОВСЬКИЙ

СИНИ

Вродився син, і виріс,
І батько в школу дав—
У буржуазну школу...
І вчився там юнак...
—„ Буде із нього пан"—казала мати.
А батько: —Певно ж так!
Я його вивчу в адвокати,—
Це легкий хліб"...
І вчився син у школах—виростав—
І адвокатом став...
Та не один—а много їх, таких синів,
— Наївшись панської отрути—
Ставали машинами проклятого ладу:
Суддями, й адвокатами, й катами...
І судять, і катують...
Кого?—
Своїх батьків!

РОНДО

Чи вам співати про Европу,
Чи про Америку, Африку, Азію?..
Про це, про це, й про те!
Та все таки гукатиму:
— Гоніть од себе буржуазію!
Що?—Кричите?—Не любите?—
Воліли би романтику... фантазію?
І я волів би те (Чи те?)...
— Та проженімо ж раз
Ту буржуазію!

А так—чи про Европу,
Чи про Америку, Африку, Азію,—
Я все... я все гукатиму:
— Гоніть од себе буржуазію!

Нью-Йорк.

А. ПАВЛЮК

МОЯ ГРА ПРО ЗОРЮ

Тепер зрадію мало чим.
Так—біль жаги, згораю,—
Як цілі ночі всякій сволочи
Веселих на банжо я граю.

А безгомінню лун нема...
Заулки костеніють...
І ніч глуха... І ніч—німа...
І першим снігом віє.

Не бачу я робітника—
Творця життя і світу.
Тут тая проклята рука—
Що мне життя, і труд, і квіти.

Тут п'ють, танцюють, танцюють цілу ніч
За труд чужий і клопіт...
Женуть отут примару з віч,
Що серце ляком топить.

Я цілі ночі граю їм
Чарльстон, фокстроти, блюс.
Ввесь бачу вік, що чад і дим...
Підлоті людській лік гублю...

Я цілі ночі граю тут
Гавайську, негрськую біду,
Що тугу вирватися з пут—
Тут нерви дратувать ведуть...

Я, задихаючися, їм,
Вмираючи—їм рву я хміль,
Ковтаю цілі ночі дим,—
Ковтаю сором, жовч та біль.

І звуки й струни обняли
І душать, ріжуть, рвуть—
А тут далека ще, з імли
Та буряная путь...

А тут жона, що з нею йти
До цвинтаря життям,
Що краще все зганьбила ти,—
Що я лише не дам.

А тут покірної раби.—
Льокаєнок сім'я,—
Що так боїться боротьби,—
Поламаних, як я...

Як на роботу, як усі—
У стільки й стільки стати.
Заулок. Сходин сім—
І очі продавати.

Дивлюся цілі ночі тут:
В повію як—сестру
Тут обертають, продають—
І плями не зітру.

Плювка, що ліг в лице тавром
В обличчя, рухи і слова...
Їх залякаєш бурі громом,
Від неї щоб не заховаться.

Застиг в очах далекий жах,
Такі вони порожні,—
А моє серце на ножах,
Що тут, ось тут не можна:

Вогню, ридання і вогню...
Всі дні—усі однако—
Спіралів, згуків не спиню—
І серце зойком злякане...

Знов намагається румун,
Сивіє важко дим і чад...
Мені ж продертися з-за струн—
— ген-де не дивляться назад...

Лише в панчохах, вся нага
і соромицьки так
хай вихиляється вона—
Вам здушить сміх у горлі ляк.

Як зойкну я, як я заграю—
На ясні дальні вісти—
Як пісню кину про зорю,
Що її видно з передмістя.

А. ПАВЛЮК

РАНОК

Пакликав час, здригнувся вітер
— іти тепер... іти.
Всі дні, як лан. Здригнувся вітер
є ти: струною ти.

Щоб чути серце: було в камінь
Закути волю і жагу...
Рвіть, як любов'ю—так руками—
На дію, боротьбу, снагу.

Як хліб і ніж. Узяти—вкраять...
Ламати,—це слабим.
Бо, щоб здобуть: стоптать безкраї...
Жорстокий—той любив.

Всією ніжністю, що може
Віддати муж землі...
Всією ніжністю на ложе
Суворих, злобних літ....

Любити можна так в століття
Єдиний раз, як ми тепер...
Покликав час, здригнувся вітер...
Неситим серцем ми тепер.

ЄВГЕН ФОМИН

ЕТЮД МОРЯ

Море, давно
вже не бачив
тебе я,

Море, давно
твого гулу
не чув я.

Море страшне,
як кривава Вандея—

Вічно ревучий
Везувій.

Знову я бачу
напнуті вітрила;

Вітер шалено їх
гонить і гонить.

Може на тих
кораблях бистрокрилих

Їдуть у даль
романтичні Байрони,

Може багато
зреклось свого
краю

Манить їх краще,
жене ненависне,

Може, як Байрон,
пісні хтось
складає,

Прощальні пісні
про далеку
вітчизну.

Чому про це я
згадав ненароком?..

КЛЯШТОРНИ

ФРАГМЕНТ З „КЛЕНОВИХ ЗАВІРЮХ“

Як сумно, любая, докори
З твого келишка допивать,
Коли так світять,—
Світять зорі,
Коли так зорі мерехтять.
Піти б у ніч,
Піти в долину,
Чорт зна куди свій шлях прослать...
Не всі протоптано путі нам,
Не всі ще стоптано міста.
Піти де вітри на озерах
Із листя виткали убрус...
Люблю я шир
Й ланів тих шерег,
Люблю я матір Білорусь.
Тут кожний кущ співа кохання
І казкою дзюрчить тут плес,
І довгі повісті змагання
Тут навіває кожний хрест.
Шляхом у далечінь піду я,
Піду часами без шляхів,
І кожний кущик розцілую
Серед напівзамерзлих нив...
Коли над багнищем мочарів
Засвище міста клич рвучкий,
Я розіб'ю порожню чарку
На полі випитих років.
Не буду, любая, докори
З твого келишка допивать,
Коли над шляхом будуть зорі
Стальними ранками сіять.

Переклав з білоруської

І. Ю. Кулик

А. ГУРЛО

ІДУ МЕЖЕЮ

Іду межею між нив багатих,
Вкритих серпанками краси,
А десь співають женці-дівчата,
Вливають в серце голоси.

А крізь тих колосків пробори,
Що щиро вітер розчесав,
Волошок граються узори,—
Мене ворушить їх краса.

Зворушує, тривожить ніжно,
Буянь колишніх будить вир...
Люблю я стиглий запах збіжжя
Й піснями збуджений простір.

Переклав з білоруської

І. Ю. Кулик

ОКСАНА ІВАНЕНКО

МАНІВЦЯМИ

1.

Ось стоїть вона на ріжку вулиці, і перелякані довгі вії часто, часто закривають очі.

— Куди мені йти?—тисячний раз за день повстає питання, і відповіди не має...

Але я знаю—відповідь буде. Ця дівчина не втопиться з горя, ця дівчина ні чим не зверне на себе уваги прохожих.

Вона не зробить нічого незвичайного, бо вона—найзвичайнісінька дівчина, яких сотні й тисячі перекидають по СРСР з будинку в будинок, з містечка в містечко, з колонії в колонію, і життя її таке ж найзвичайнісіньке, як і в більшості з них.

1. НУДНИЙ РОЗДІЛ

Молоді роки залишили дуже мало чого небудь особливого, навіть розповідати про них нема охоти.

Ну, мати прачка; батько покинув матір, коли Шурі було чотири роки. Був старший брат, він служив білетьором у театрі, і найяскравіші спогади Шуриного дитинства—казка-феєрія про „Заснулу красуню", що вона її побачила в театрі, коли повів її брат раз із собою... І після того багато ночей їй снився прекрасний царевич, що розсовує могутньою рукою кущі й будить усе навколо.

Потім брата взяли на війну. Шура плакала, бо й мама плакала, і молодші брат і сестра, Толік і Тася, теж плакали.

Революція відбилася тільки тим, що стало зовсім погано жити. Брат не повертався, маму „скоротили» (незрозуміле для дітей, страшне таке слово); вона ходила на поденну; їсти зовсім було нічого. Шура вже бігала до школи, але школа—звачайна школа. Шура вчилася середньо й до науки ставилася не то, щоб зовсім байдуже, але без особливої рвучкости, якось то несвідомо, взагалі потім вона згадувала про цей етап свого життя, як про зовсім ще несвідомий.

Життя почалося з того часу, коли мама, проплакавши мало не всю ніч, вранці одягла Шуру й Тасю в чистенькі „хакові" платтячка, напоїла чаєм з молоком—незвичайний сніданок! тричі перехрестила й відвела до дитприємнику.

Дитприємник містився на кінці міста. На невеселім кінці. Там близько була свалка, не було садків. Будинок сірий, старий, майже голі кімнати з поголеними дітьми в білій білизні. Нагадувало лікарню.

Стало смутно.

— Мамо, оце ми тут і будемо?—спитала Шура.

— Ні, ні,—швидко відповіла мати. Їй самій було тоскно та смутно, але вона згадала, що їй казали в Наросвіті—тут тільки трошки, а тоді у притулок одведуть.

— Тут трошки тільки перебудете!

Але увечері знову стало моторошно. Тася й Шура стояли окремо від купки дітей і різнилися від решти поголених своїми туго заплетеними косками, своїм ще зовсім „домашнім" виглядом. А потім познайомилися з дітьми—й виявилося, що вони тут зовсім не потрошку, а вже по два, по три місяці, а відсилають дуже рідко. Дітей було найбільше „голодуючих", що їхали з батьками з голодних губерень, загубилися, відстали... Майже у всіх був заморений, такий страшний вигляд.

Довелося й Шурі з Тасею перебути з місяць у приємнику.

Ох, як нудно!... Вони нічого не робили... Їм там було дуже нудно...

Я краще перейду до дальшого.

2. РОЖЕВИЙ БУДИНОК

„Моя люба, дорога, тьотя Галинка! Я гратиму Волю у вашій п'єсі. Я скучила за вами й Таська теж. Я вже вивчила всі слова співати до Чайки, приходьте швидче. Видужуйте й приходьте. Я написала вам багато віршів. Ми завтра підемо на дитячу конференцію і мене і Ваню великого вибрали делегатами. Ми всі скучили за вами, приходьте швидче. У мене вірші про волю і про квіти, я всі вам прочитаю.

Любима* ваша Шура Даніна.

Вам поклон від Таськи, Вані великого, Фені, Галі від всієї вашої групи".

Так, так—це колись то давно, писала вона—Шура Даніна. Це колись то давно, давно, на протилежнім від противного дитприємнику кінці міста. Це був не дитприємник, сумний, наче виголений, сірий, виснажений після довгої хвороби, хворий, а рожевий квітчастий будинок.

— Це дітки з приюту?—спитала раз якась бабуся тьотю Галинку, коли вона вела веселі пари, одягнені в рожеві фартучки. Тьотя Галинка обережно і з погордою відповіла:

— Ні, це—дитячий будинок!

Правда, це зовсім інше—дитячий будинок. Тут діти вдома ходять у рожевих фартучках, а коли виходять у місто на свято, Тьотя Галинка, тьотя Зіна та тьотя Поля і завідувачка, Марина Кіндратовна довго обмірковують у своїй кімнаті, як одягти Поліну „комашню"—це І група, три-чотири роки, Галинчиних „цуценят"—це II група, і Зінину „дітлашню"—це старші, вісім-десять років. Перед шиттям нових убрань Марина Кіндратовна і тьотя Зіна старано, довго вимальовують різні фасони, щоб було „просто, ізящно і не схоже ні в якім разі на казьонне". Тьотя Галинка надто фантастична для таких справ, вона може намалювати замісць „простого, ізящного та зручного" японський халатик, або що-небудь у такому стилі, а тьотя Поля навпаки—надто спрощено підходить до таких справ.

Треба сказати правду, тьотя Зіна та Марина Кіндратовна вигадували завжди те, що треба було, й діти дуже обережно та з любов'ю ставилися до своїх рожевих фартучків, кисейних дешевих платтячок, вишитих власними руками сорочок. І не тільки в їхнім убранні, а в кожній кімнаті, і в рожевих занавісках у залі, і в гіпсових тарілочках з квітами на стінах їдальні, і в рожевих покривальцях у спальнях і в затишній турецькій канапі (просто ящики й величезна реквізована у якогось буржуя ковдра) було видно дбайливу, рідну, жіночу руку.

— У нас вільне виховання!—з погордою казала тьотя Поля.

* Це замісць любляча—помилка Шури.

— У нас сімейне виховання!—поправляла мрійно тьотя Галинка,—ну, правда ж, хіба у нас не сім'я і хіба ми не відчуваємо, як справжні матері, що наші діти—найкращі діти?

Тьотя Галинка до дрібниць намагалася провести цю „сімейність". Іноді на своїх чергуваннях завідувачка знаходила її в уютній позі, обов'язково з ногами на знаменитій турецькій канапі, з книгою в руках (утопічний роман або якісь надзвичайні пригоди), і тьотя Галинка спокійно казала:

— Ну, буває ж дома—дітей покинуть на старшу сестру, а вона не весь час коло них, а сидить і читає, це лише хороший приклад і цілком вільно розвиває любов до читання.

А правда, „цілком вільно" Галинка стояла в уяві дітей в багатьох моментах, як приклад, і вони намагалися копіювати з неї. Вона читала утопічні романи і писала вірші.

Друга група „цуценят" ще не навчилася писати двохскладові слова, але списала два кругових зошита віршами!—гордість і радість тьоті Галинки.

Шура Даніна була в групі тьоті Зіни, спокійної ласкавої дівчини, старшої вихователька (двадцять років!)

От полюбила будинок—і все в ньому і всіх!

Тут всі любили й будинок і один одного, але найбільше Шура любила співи і ті вечори, коли біля каміну на низенький ослінчик сідала тьотя Галиночка, а всі діти навколо неї на ковдрі і вона багато, багато розповідала „усякого", і все, що читала, і що чула, і що бачила в театрах або кіно, або просто сама „придумувала", — досить їй було тільки простягнути руку, трохи витріщити очі й таємничим голосом сказати: „Ой, слухайте ж, діти, ой, тут же таке цікаве", як роти усім роззявлялися й різні очі—сірі, сині, карі, всі однаково широко розкриті уважно стежили за кожним рухом мінливого обличчя.

Позавчора було її чергування. Коли чергує тьотя Зіна, тоді увечері гімнастика; коли тьотя Поля—ліпка та малювання; коли тьотя Галинка—читання та оповідання.

Так чергувала тьотя Галинка. Перед тим мабуть з тиждень нічого не розповідала, бо і в своє чергування, і в чергування тьоті Полі вони обидві робили після обіду серйозні обличча і таємно сповіщали дітей:

— Діти, стежте за малими, і щоб було тихо і щоб Марина Кіндратовна не розсердилася, а ми будемо в ізоляторі, бо у нас зачот!

Тут тьотя Поля піднімала палець угору і робила „недопустиме" обличчя, а очі тьоті Галинки мали такий вираз, наче завтра її розстріляють.

Діти розуміли, співчували: було тихо. Тьотя Галинка на другий день після зачоту не пішла навіть з радощів до педшколи, і хоч вона не чергувала, але залишилася в будинку ночувати і, сказавши Марині Кіндратовні, що треба швидче висвіжити голову і швидче викинути з неї синуси та косинуси, взяла книгу „Тарзан", лягла в ізоляторі на канапі.

Мабуть це була дуже цікава книга, бо ні на які запитання тьотя Галинка не відповідала; електрика там горіла до трьох годи ночи.

Зранку діти були повні чеканням. Вони знали, що тьотя Галинка розповідатиме їм з книжки, на обкладинці якої намальовано велику мавпу та густий ліс.

Тільки звечеріло, діти зібралися в їдальні. Тьотя Галинка на столі, діти квітчастою купкою навколо. За місце сварка—кому поряд, кому напроти. Звичайно, найближче—Таська й Лейба.

Світить місяць у кімнату. Здається, що не садок у вікно дивиться, свій рідний будинківський садок, де знайоме кожне дерево, бо кожне ж дерево, кожен кущик самі обмазували, обкопували, обирали, — а дивляться таємничі страшні, величезні джунглі.

... Лев уже зовсім близько коло Джені...

Торохтить серце Шури, усі очі, наче магнітом притягнуті, впилися в тьотю Галинку.

— Ось! Ось!

— Але тут раптом Тарзан плигне з дерева...

— Ах! Слава тобі, боже!—виривається не в однієї дитини, й Шура мимоволі хреститься, полегшено зідхаючи, забувши, що вчора казали, що бога нема.

Казала тьотя Зіна, що на другий день усі заняття було зірвано— в голові дітей були лише малпи, малпи, Тарзан.

Тільки кінчилися уроки—всі вибігли в садок і гралися в Тарзана. Тьотя Галинка теж.

З дикими вигуками гасали діти по садку.

— Табун малп! ми—табун малп!

— Я Тарзан!—кричав Ваня великий.

— Я Тарзанова мати,—кричала Шура.

Тьоті Галинці конче потрібно було злізти на дерево й удавати з себе теж якогось звіря, вона скинула шубку, що завважала їй, і червона, гаряча полізла вгору.

Закінчилися ці Тарзанові дні досить сумно. Тьотя Галинка застудилася і захворіла, і три дні не приходила до будинку. Діти сумували, писали їй листа.

Шурі було зовсім не по собі, але страшенно хотілося щось зробити, таке зробити, щоб можна було розказати і найлюбімішій своїй тьоті Галинці і самій бути задоволеній, і ось пише вона вірші, старанно вчить співати „Ой, біда, біда чайці небозі“—улюблену тьотіну Галинчину пісню, читає всі вечори „Дядькову Томову хату“, бо тьотя Галинка порадила прочитати—і добре, уважно слухає уроки.

Шура, скуласта, уперта дівчинка, ой, вона так хоче вчитися, багато читати, писати вірші, вона наче ожила в оцьому веселому дитячому будинку, наче знову народилася. Її тут люблять і поважають і діти і тьоті, і вона знає собі ціну.

Вона не найпередовіша з дітей, в неї не такі блискучі здібності, як у Вані великого; вона не хватає, як він, усе з першого урока, вона не така весела, красива, як улюблениця своїх і чужих білява Оленка, але ж не дарма обрали її делегаткою на Дитячу Конференцію! Але ж не дарма найчастіше й найбільше, поки приїздить якась „комісія“, на уроках схвильована тьотя Зіна питає її. Не дарма на всіх вечірках їй дають не головні, але відповідальні, серйозні ролі.

— На неї можна покластися—каже Марина Кіндратовна.

— Знаєш, я часто думаю над нашою дітлашнею,—каже задумливо ласкава, хороша тьотя Зіна—ой, вони надто вже часто думали та балакали про своїх дітей!—Шура—це глиб, така глибина й безліч можливостей з неї мусить вийти щось путнє!..

Життя в рожевім будинку тече рожево та весело. Тут усього тридцять п'ять дітей. Хіба не вистачить на них любови, піклування та ласки трьох молодих поривних „тьоть“ та четвертої „матери“—завідувачки.

Діти знають, що в їхнім будинку краще ніж в інших,—ходять же вони в гості з свого будинку імени Тараса Шевченка і до будинку Паризької Комуни й до Жовтневого і в інші, але там щось то не так. Діти не уловлюють в чім різниця, але знають, чують, що різниця єсть. Може в яких краще й годують, і какао частіше буває, але ні, ні за що не один би з них не погодився перейти в інший.

Так ішли дні—літні, соняшні, квітчасті...

3. В ДАЛЕКУ ДОРОГУ

Як це сталося раптом, що така темна осіння хмара обгорнула рожевий будинок?

Чому це діти ходять сумні, невеселі, чому це Марина Кіндратовна з таким неспокійним обличчям що-дня бігає до Губосвіти, а тьоті хвилюються, зачиняються у своїй кімнаті, а коли виходять до дітей, то ще ласкавіше та ніжніше, ніж завжди були, тільки в очах жаль та смуток?

Трапилося це так несподівано...

Здавалося, що будинок в апогеї своєї слави та сімейного щастя. Була триместрова вечірка. Як завжди, старано довго готувалися. Тьоті Галина два дні ходила розсіяна, і з комічним виглядом казала тьоті Зіні на її запитання:

Ах, не заважай, я ж творю, ти перебила мотив!

А потім сіла в кімнату і за годинку написала п'єсу, яку їй давно вже замовили діти. Це була фантастична, символічна, але з революційним змістом та ідеями казка „Пісня про Волю".

Останній час тьотя Галинка раптом ретельно взялася за політичне виховання дітей. Вона по свойому обробляла їх політично, не вважаючи на інструкції райкомів та губкомів, бо не була сама комсомолкою, але по будинках починався „дитячий рух", організовувалися „юні спартаки" і вона вирішила, що їхні діти мусять буди найкращими, найсвідомішими між іншими дітьми. І вона вирішила політично виховувати дітей, б'ючи на їхні емоції своїми оповіданнями про царат, підпільну роботу старих революціонерів, що все так чудесно так захоплюючо вміла розповідати. І старші діти захоплювалися більше, ніж Тарзаном і прохали написати п'єску на такі ж теми.

П'єску стали розучувати з любов'ю, старанно та говго, а Волю співала Шурка Даніна...

День свята удався надзвичайно—було багато дітей, багато начальства, столи накрито білими скатертинами з глечиками квітів, діти наряжені та святкові, схвильовані за свято тьоті, а найбільше тьотя Галинка, у якої стали за цей день вдвічі більші очі—бо її ж п'єски. Діти замовили їй ще вчора, щоб наділа вона їхнє любиме біле плаття з блакитними стьожками, і виглядала вона в нім такою молодою, справді старшою сестрою дітлашні, а не вихователькою—тьотею.

Цей день дійсно був апогеем слави та щастя дитбудинку ім. Тараса Шевченка!

І важко сказати, хто з щасливіших був найщасливіший: чи Шура, що співала Волю, чи тьотя Галинка, у якої найбільшою нагородою, більшою за похвали інспектора, шефів, вдячних поцілунків Марини Кіндратовни були тримтячі слова Шури, що вона їй сказала в темнім куточку садка, вже коли всі розходилися:

Тьотю Галинко, я вас ніколи, ніколи в житті не розлюблю і не забуду, я дуже хочу записатися до юних спартаків, і Ваня великий теж...

А через два дні... Марина Кіндратовна верталася з Губосвіти з таким неспокійним обличчям, тьоті хвилюючися замикалися в кімнаті, а діти ходили смутні та невеселі...

Будинок за наказом Освіти розформувався. Не лише цей будинок, усі будинки міста. Всіх дітей переводили до одного „Дитячого Техникуму", для економії коштів.

В осінній, але ясний день виряджала Марина Кіндратовна дітей, кожного цілувала й казала що-небудь особисте—сама вона лишалася тут організовувати дитячий садок, всі три тьоті їхали вчитися, і в кожного

з маленьких істот билося тривогою серце, хоч і не знали вони ще, скільки доведеться кожному передивитися будинків, містечок, колоній, що переводитимуть їх з одного в інше, рішатимуть без його волі його долю, що тисячі таких Шур, Вань, Фень по колоніях та будинках, і все це сіра, безпритульна маса.

Рушали в далеку дорогу...

4. НЕ ТРИДЦЯТЬ, А П'ЯТСОТ!

Цього листа писала тьотя Зіна тьоті Галинці. Обидві вони вчилися у педагогічних ВУЗ'ах у великих, але різних містах, і цього листа тьотя Галина читала на лекції, яку провадила стара жінка—комуністка про вільне та соціяльне виховання. Весь лист не цікаво наводити,—там звичайно було багато такого, що стосувалося їхнього особистого життя. Отже, тільки уривки.

„Моя Галиночко люба, звичайно, будучи дома, я була в наших дітей. Не можеш собі уявити, що я пережила, але багато, багато вини перед ними я почула на собі і на всіх нас, хто працював у нашім будинку.

Спочатку вони жили в інтернаті, а ходили вчитися до Дитячого Техникума. Туди ходили ще бувших сім будинків. Уявляєш цю кутерму? Але це ще нічого. Наші діти виділялися дуже своєю самодисциплінованістю, розвитком, єдністю, взагалі поведінкою, але почували себе якось пригнічено й звичайно—не дома. Тепер вони живуть у Дитмістечку.

Як би ти бачила, як вони кинулися до мене. Як питали про тебе, про Полю. Марина досить часто буває у них, вони їй усе розказують, жаліються, і вона, звичайно, втручається в їхні справи. Галиночко, я подивилася на них, не дивлячись на те, що пройшло лише півроку—їх не можна було пізнати. Вони затираються,—я не помітила ніякого поступу в їхнім розвитку. Навіть навпаки.

Містечко в періоді організації. Уяви—бувший корпус—величезні коридори, величезні кімнати, темнуваті, похмурі й порожні і 500 дітей.

Купками, по одинці бродять по коридорах, по садку і не знають, що робити.

Штат вихователів без кінця скорочується та міняється,—за цей час було вже чотири завідувачі!

І знаєш, Галинко, що я почула? Ми їх погано виховували. Да, Галиночко, ти мабуть зараз здивовано піднімаєш свої бровки і хочеш мені сказати: „ми ж їх так любили!" Але ні, Галинко, дуже погано! Ну, що ми їм дали? Ми з ними пробули два роки, і ти пам'ятаєш, як ми старано розвивали їхню любов до нас? Ой, Галинко, у тебе це часто навіть ставало метою. Ти ж з гордістю відзначала в щоденниках „Буська мене дуже любить тепер і це дуже добре впливає на його заняття". А пам'ятаєш, як ми покликали Ваню великого в кімнату і питали, кого він з нас найдужче любить?

І ти знаєш, як дуже вони нас любили? Як би ти знала, як відбилася на них розлука з нами. Чи мали ми право на це? Ми ж знали, ми мусили завжди пам'ятати, що не вічно ж ми з ними, що ми поїдемо, і просто любов та повага до вихователів і така любов, яка була у нашої дітлашні—це різниця. Це раз. Тепер далі. Ти відкидатимеш, що в нас не було сантиментів? Звичайно, були! Згадай скільки ти їх цілувала! (в цьому ти рекорд, Галиночко, побила). Як ми їх зберегали від чужих впливів, від вулиці; як ми намагалися їх

від усього важкого зберегти і кожного з них знали, як себе, а зараз у цій масі дітей, без особливої уваги, без ласки з боку старших вони почувають себе сиротами. А ми ж мусили думати про їхнє майбутнє? Ми ж мусили виховувати їх міцними, стійкими, такими, яких зараз потрібно суспільству, а не таких інтелігентських діток. Правда, я не заперечую, що вони у нас багато читали, вчилися музики, що в нас за останні півтора роки навіть думки не було що-небудь від них зачиняти, але, Галинко, як би ти зараз побачила, що все це йде на нівець, ти так же лаяла б себе, як і я зараз.

Я не знаю, що їм зараз потрібно, яке виховання, щоб вийшли вони дійсно міцними громадянами, класово-свідомими, тільки, звичайно, не таке, як зараз (бо зараз, власне, ніякого немає) і не таке, як було у нас.

5. ОСТАННІЙ ЛИСТ

Минали дні і роки, були веселі, були й сумні. Діти дитбудинку імени Тараса Шевченка розбрелися по різних містах, були в різних дитячих будинках, писали перший рік своїм любим тьотям, одержували відповіді, іноді книжки, з часом усе рідше й рідше... і нарешті зовсім не те, щоб забули один одного, а просто не думали, не згадували, надто багато тьотей та дядів змінилося за цей час.

І в останнім листі, що його одержала тьотя Галинка, писала Шура Даніна:

„Дорога моя тьотю Галинко! Я рідко Вам пишу, але сумно мені так і нічого зовсім писати. Я вчуся вже в III шкільній групі. Ви питаєте, чи пишу я тепер вірші, як колись. Ні, нічого не пишу і не співаю ніколи. Я вже давно піонерка, спочатку у нас було цікаво дуже, їздили ми в табір, влаштовували екскурсії, я собі взяла ім'я „Воля", а Ваня великий—„Промінь"—через те, що у Вашій п'єсці він Проміня грав. А тепер уже рідко ходжу на збори, та й усі розбігаються, бо нічого там не робимо і ватажок—такий собі.

Тотю Галиночко! Як би знали Ви! З мене зовсім нічого-нічого не вийде, так, як колись ото я хотіла і Вам казала. Я Вас згадую і мені ще сумніше стає.

Оце іноді сяду на вікно і думаю—от якби я була завідувачка, хіба б так жилося дітям? Пишіть мені, як Ви живете і що бачите. Ви мабуть багато бачите? Я б хотіла вже вирости швидче і поїхати, поїхати дивитися, як живуть скрізь люди. Напишіть мені які-небудь Ваші казки.

Ваша Шура Даніна".

Тьотя Галинка бігала на лекції, на практичні, на зібрання, засідання, на громадську роботу—вона більше не відповідала Шурі Даніній.

6. ПАТРОНАТ.

По всіх Цвіркунах пішла чутка, що Олена Зачепилиха взяла дівчинку з приюту, дівчина на всі руки—усе в хаті та коло худоби робить, і не Зачепилиха їй платить, а ще й за неї дають Зачепилисі по десять карбованців на місяць, та ще шанують, що державну дитину виховує.

І пішли цвіркунівські дядьки та баби до міста, до відділу Наросвіти й понесли з собою папірці.

Сільрада свідчить, що громадянин такий-о, в Цвіркунах проживає, має жінку, дітей стільки, стількох років і нуждається в помічниці.

У відділі сидить дівчина. Бере папірця, читає й обурюється.

— Ми дітей на виховання даємо, на патронат, а у вас вона за наймичку буде! Що вона у вас робитиме?

— Та коло дитини...—ніяковіє дядько.

— От бачите — коло дитини, за наймичку, а віддамо на виховання.

— Та чого там за наймичку,—догадується нарешті дядько про політику,—вона й до школи ходитиме. Яка там з неї робота!

— У вас же на папірці ясно написано: „нуждається в помічниці“.

— Та ви все таки, товаришко, давайте, то писар у сільраді помилився,—знову ніяковіє дядько,—а ми ж вісім верст пішака чимчикували...

У дівчини трохи змінюється тон. Їй особисто зовсім не подобається вживання таких заходів. Вона патріотка від соцвиху і ворог родинного виховання. Та треба виконувати директиви вищих інстанцій по розгрузці дитбудинка, а її справа маленька—лише дати адреси дитячих містечок та колоній.

Отже, вона все таки гордо заявляє:

— У нас половина завідувачів відмовилися віддавати дітей на патронат.

Але... але есть і такі, що з охотою. Он наприклад, Бурнученко та Пилипенко—завідувачі двох пригородніх колоній—вони без кінця міняються дітьми та намагаються сплавити побільше. Звичайно, вони це роблять через інтереси своєї установи—але гидко вже надто робиться, коли їх послухаєш.

7. РАЦІОНАЛЬНА ПРОПОЗИЦІЯ.

В учительській завмістечком доложив вихователям, яких заходів постановлено вжити для розвантаження дитячих будинків, і щоб дітям, яким не завжди будинок зможе в майбутнім допомогати, все таки хоч щось дати—надати звичок селянського життя, селянської роботи...

Постановлено, щоб дітей витриманих, хороших до будинків віддавали...

Скипіла одна з вихвательок:

— Ні, ні й ні, ні за що! Ми з ними морочилися, вчили їх, і найкращі наші досягнення, наслідки нашої каторжної роботи віддавати, а в себе залишити барахло? Я сама за те, щоб віддавати тих, з ким ми зладити не можемо. У кожного з нас у групі є такі ф р у к т и, що жили з нас витягають, їх треба віддавати...

Чим не раціональна пропозиція?

Звичайно, в делікатній формі і не заносячи до протоколу, вихователі постановили здихатися хоч таким чином тих, з ким не справляться.

Цікаво, кілька з дітей погодилися самі, з охотою, кілька—мовчки... а що вони думали—вихователі знали, та тільки робили вигляд, що не знають.

8. НЕПОТРІБНІ.

Шура й Наталя сиділи в великім коридорі на вікні. Сьогодні їм груповодка сказала, що їх відправляють на село, на патронат. Приїдуть дядьки й візьмуть за наймичок, так роз'яснила одна з старших дівчат. Перед ними зовсім несвідоме і мабуть не солодке життя. Але Шура слова не сказала—може цікавіше буде, та й образа не давала говорити. Наталя хворіла на малярію, позавчора в неї був приступ, але вчора вона вийшла з лікарні. Сиділа бліда, засмучена, чорні, великі очі здавалися безоднями, проваллями на блідім обличчі.

— Шурко, за що це нас?—рука нервово стискувала Шурчину руку,—це я знаю, це Ганчірка підстроїв, я на його уроках спала, ух, сволоч, я їм покажу...

Проходив Олексій Іванович, „дідусь“, старий, любий учитель мови та керовник драмгуртка.

— Що з тобою, Наталко?

Відповідала за неї Шура—нескладно, але для Олексія Івановича зрозуміло, бо він був тоді в учительській, коли йшла розмова про патронат.

— Та от, у неї малярія... вчора тільки вийшла... а зараз нас на село відправлятимуть... увечері... мене, її та ще дівчат... і дядькові платитимуть.

Наталя підвела смутні очі—в них велике, велике таке прохання і маленька, маленька надія—а може заступиться, вона ж не раз брала участь у виставках і її вважали за талановиту артистку.

Майнули думки в Олексія Івановича, почуття огиди та обурення до таких педагогічних засобів—але зразу ж перспектива розмови з завом, суперечки з груповодом—зовсім різними, чужими йому людьми, а потім—дома чекали дочка з онукою, які щойно приїхали погостювати—він спішив до них...

Дома розказав про такий випадок, обурений цими педагогічними засобами, на другий день балакав з завом.

А Шуру й Наталю вже забрали дядьки того ж дня у вечері...

9. ПОДАЛІ ВІД РОДИННОГО ВИХОВАННЯ.

Які там погані умови життя інколи й не бували в дитбудинках, що по них перебувала Шура, але в цілому провадилася ж там якась робота, в деяких краща, в деяких гірша, в інших зовсім таки хороша, в інших зовсім погана—ну, це ж відомо. Та в цілому цей соцвихівський шлях, що його пройшла Шура, надав їй якихось потреб культурної людини, ну, хоча б і те, що вставши по дзвінку о сьомій годині, бігла митися з милом, чистила зуби, розчісувалася перед дзеркалом; потім сідали всі за стіл і або їй подавала чергова, або вона чергувала... а потім школа...

. ... Ще сіріло і на обрії лише рожева туманова поволока, як збудила її баба Горпина,—не дуже ласкаво, накинула стару сірячину на плечі, дала окраєць житняка, виломила добру лозину,—і погнала „Олеська“ телят пасти...

На дворі мрячка... і сльозинки, краплинками дощу збігають по щоках... і їсти хочеться... звикле вухо хоче вловити згуки дзвоника на сніданок, але далеко...

Наталя жила недалечко. Тій було краще, та бачилися вони дуже рідко.

Шура була в куркулячій великій родині, там уже всі дорослі, жонаті сини. В одного дитинка маленька і її доводилося няньчити. Раз Шура колисаючи її, заспівала тихенько: „І голубими берегами комуна сяє в далені...“

Та так кричав уже, так кричав старий.

— „Таку тобі комуну, задрипанко, покажу“,—і вдарити вже хотів, та згадав, що договір написано і, як дівчина пожаліється, то й йому буде.

У суботу, коли, підмазавши хату, пішла баба та молодиця до церкви, сиділа Шура з малою дитиною на призьбі, коло неї ще дівчата, й ораторствувала вона, що все то баб'ячі вигадки і ніякого бога нема, і що була вона піонеркою, а ніхто з піонерів у бога не вірить і до церкви ні за що не піде, хай хоч уб'ють. Тут уже не стерпів старий і скубнув її за волосся, та й добре поскуб...

— І сама паскуда, і дівчат наших паскудить!

Темної осінньої нічкі, коли мрячив дощ на дворі й росилися сльозинкиз сірих засумлених очей, тікала Шура на станцію, подалі від „патронату“.

У дитмістечко? Ні! ні за що! Її ж віддали звідтіль... До мами?—ех, як би жива була мама... Таська десь в тубсанаторії... Немає нікого...

— У місто якесь велике; там поступлю на виробництво.

А виробництво—це ж була мрія всіх старших дівчат...

10. ГАННА ШЕВЦОВА.

Тут-тук, тук-тук—потяг мчить... Шура в куточку задрімла. В руках вузлик, там—ще казьонне синє празникове платтячко, панчохи, балетки, альбом з віршами і щоденник, у хусточці двадцять копійок.—Усе багатство...

Потяг під'їздив до великого міста. Зірки блищать на небі та разом з лихтарями відбиваються в калюжах.

Поспішає юрба з потягу на перон, у буфет, за окропом

Поспішає й Шура. Обійшла з цікавістю вокзал. Людно, шумно, ясно. Усі спішать, швидкують, хвилюються.

Загинули відразу в Шури і ляк і смуток. Тільки росте цікавість до такого шумливого, веселого мабуть, життя. Але дві години ночи—як-не-як, а спати хочеться. Сіла в залі другої класи, де нарід сіріший та бідніший—коло лави, на підлозі, бо на всіх лавах були вже зайняті місця. І хоч цікаво було дивитися, але вії тягло униз, мішалося все в очах.

Прокинулась від якогось штовхана, розплющила очі—немає вузлика—от тобі й на. Від несподіванки Шура з хвилину сиділа, широко розкривши очі, і нічого не розуміла і ще не розуміючи, що трапилося, спитала ближчу сусідку:

— Ви не бачили мого вузлика?

— А он хлопчисько поніс, узяв помогти у вагон піднести,—засміялася дівчина, широко розтуливши рота й показавши два рядки чудових білих зубів.

— У який вагон?—не розуміючи глузування, спитала Шура.

— Та мабуть на Одесу,—вже зовсім розсміяласа дівчина.

Шура зрозуміла в чому справа, і їй зробилось так боляче та гірко, що вона заплакала. І від того, що потягли єдиного вузлика, і від того, що одразу згадала, яка вона одна, і від того, що ця чужа дівчина сміялася з неї.

Дівчина, сусідка запалила цигарку, але помітила Шурині сльози й спитала зовсім іншим лагідним тоном:

— Дурна, хто ж таки кемає на бану? От закемала, а в тебе й дьорнули.

— Нічого не розумію, що ви кажете!—сказала ображено Шура.

— Ех, ти, а я думала, ти своя,—наче з досадою протягла дівчина,—куди ж ти їдеш?

— А я знаю, кудись Хочу кудись на фабрику поступити—куди приймуть...

— Та ти ж звідки? Лагідний тон наче зігрів Шуру.

— Я з Малих Цвіркунів, тільки я не цвіркунівська, мене туди на патронат до дядьків віддали, а я не захотіла у них жити, такі вони там, як дикуни, б'ються, взяли мене виховувати з дитячого містечка, а я їм за наймичку, за одну на всіх була, ну, й не хотіла, й поїхала,

Дівчина вже зовсім лагідно дивиласяна Шуру, ця добре її розгляділа—вона їй була до вподоби, тому й хотілося все розказати, як було.

Дівчина була на диво красива—чорні великі блискучі очі, чорні веселі брови, личко з рожевим рум'янцем, особливо, красивий рот. Шура ж звичайно, не могла розібрати, чому, але теж звернула увагу. Як помнята, розкішна криваво-червона квітка—та білі перлові зуби.

Важко було з першого разу сказати, скількиїй років, обличча то здавалося наївним, зовсім дитячим, то рот так нахабно реготався, що зовсім мінялося враження в інший бік. Одягнута вона була, на погляд Шури, якось по чудному. Синя шовкова спідничка, коротенька до колін, ситцева кохточка в квітках, рожеві панчохи й зовсім подерті, колись лаковані черевики. На чорну кучеряву голову накинуто шарф. Усе було неохайне й наче не її.

Дівчина палила цигарку, затягувалася й пускала дим через ніс, як хлопець.

Розбалакалися. Ні, вона таки подобалася Шурі, хоча й була для неї зовсім дивною й незрозумілою.

— Ну, слухай, пацанко, вже пізно; ти підеш до мене ночувати; вже якось помістимося, бо куди ти вночі подряпаєш—тебе мільтон зразу зупинить, бо роззявиш рота; а я сьогодні у тьоті ночую. Тьотя—не тьотя, а хай буде вже тьотя. А тут уже мені нічого робити.

— А як вас звати?

— Подумаєш, знайшла баришню, вас!... мене Ганною, Анею звати, прізвище Шевцова, а скільки років—їй богу, забула, бо забула, коли були хрестини, може зовсім не було. Коли скільки треба, стільки й є. Ну, топаємо.

Що тут було думати, або вибирати? Куди ж його йти? Ганна Шевцова так ласкаво та привітно поводилася з нею, а нікого не було більше. Ну, й пішла... До тітки Шевцової... А прийшли... в малину. Шура—зрозуміла. Підійшли до маленької похилої хатинки, в глибині двору-лабиринту, що тулилася між трьохповерховими будинками, як бідна бабуся між багатими родичами. У кімнаті, куди зайшли—дим від палива, запах їжі та горілки, люди...

У Шури вже мутилося в голові—від пізнього часу, всього пережитого та несподіваного, що трапилося з нею за день. Але все-таки Шура, вихованка з дитмістечка—ні ні та й попадала туди яка „банна" дівчина, а потім, ночами, з захопленням читали з Наталкою романи й мріяли про великі авантури та пригоди. Отже, як не мутніло в голові, а зрозуміла, що попала в притон. Та швидко заснула в другій кімнатці, де не було людей, на широкому, м'якому ліжкові, поряд з Ганною Шевцовою. Обидві не роздягались.

* * *

Ну, й життя настало! Перше—Шури Даніної вже не було—була Клавка. Ганна теж якось їй сказала, що зовсім її не Ганною зовуть, що це „на ліпу", малою звали її Леною, а після того й Марусею, і Ніною, і Валею вона була. Може вона й бреше, а може й правда... Постійного місця житла в них не було; найчастіше, правда, вони ночували в „Каїнши"—Тамари Данилівни, ще не старої, високої худорлявої жінки, що хазяйнувала в „малині", ховала речі, заводила знайомства, взагалі знайомилася з вищою політикою блата. Вона також нишком продавала та інколи підварювала самогон.

Ганна Шевцова найчастіше продавала речі, що „заробляли" інші, але іноді „працювала" й по крамницях. Було в ближчій компанії кілька дорослих і кілька малих, у кожного з них була своя спеціяльність.

Найкращі шармачі з малих були Матросик та Шнайдер—це кешенькові злодії. Найчистіше „працював" Матросик, Шнайдер їшов лише зрідка на великі роботи. Обох їх у цій кампанії дуже цінили.

Було кілька пацанів для „шухера"—це для шуму та вовтузні підчас крадіжки і для „перетирки" краденої речи з рук на руки. На „перетирку" пустили й Шуру.

О, кампанія була добре організована й справи йшли як по маслу.

Шурка була захоплена. Хіба вона думала що-небудь, хіба обмірковувала все це з погляду етики? Ну, звичайно, в будинку багато балакали вихователі про чесність, та це були такі балачки, лише б казати було що—всі діти знали, що попередній завідувач програв казенні гроші, та й багато інших гріхів мав проти чесности.

Шуру захоплював сам процес, вся робота, впливали й організовані, дисципліновані товариші. Не знаю, чи на щастя вже своє, чи на нещастя Шурка попала не до безпритульних „сявок"—як призирливо казали їй хлопці, а вже в добре організовану, кваліфіковану міську бандочку, де було й кілька вже дорослих „урок".

Ганна Шевцова урахувала швидко, ще тоді, коли Шура кемала на бану, що вона буде хороша товаришка для перетирки, а щоб затягти її, не треба було ніякого зусилля, тим більше, що теперішній Клавці нікуди було тепер іти. І тут в Шуриній долі відограло ролю два моменти: перше—безглузде відношення у дитбудинках, безглуздий патронат озлобили Шуру: „Так? хай так!". Друге—жива натура, усім захоплювалася, а тут що-дня пригоди, то з лягавими, то на товчку, то скажені скачки через тини, через двори з „заробленими" речами і нові цікаві люди, дівчата й хлопці, що намагаються швидше „наблатикати" Клавку, щоб уже зовсім стала „своєю".

Найближчим Клавці стали Аня, Матросик та Київський Шурік, єдиний ворог—Шнайдер.

Матросик і Шнайдер — два гарненькі чорнявенькі хлопчики років 13-14, але обидва зовсім різні. Матросик ловко й часто „заробляв" багато грошей, та все віддавав Каїнші, Шуріку, Ганні, сам ходив обідраний, але завжди страшенно весело блищали йому очі, скалив зуби, танцював вечорами одеську та матльота. Не могли в нього триматися гроші—хоч його частина й була завжди досить велика, але в той же день прогулював він усе, так само, як і Шурік.

Коли б зустріли на вулиці Шнайдера, ніхто б не міг по його зовнішньому вигляду сказати, що в нього за професія. Чистенький, гладенький, він виглядав буржуйським синочком якогось приватнього крамаря з достатнім заробітком. Пухкі червоні щічки, наївний вигляд круглих дитячих очей, акуратна зачіска з проділем—ну, просто таки учень 5-6 групи семирічки, точний, дбайливий про навчання, чемний та вихований.

Це був племінник Тамари Данилівни.

Шура його не злюбила з першого моменту, як побачила, бо він вирішив, що вона буде йому „марушкою" і в перший же зручний вечір хотів виконати свого плана.

Ганна вже просвітила Шуру, по між дівчатамми їхніми, звичайно, немає ні одної „чесної", всі вони „балувалися" з хлопцями, а Ганна навіть і підробляла на цьому, після вдалої роботи, коли могла краще одягтися, підмазати губки, а іноді й без цього—на бану. Останній час вона вела велику дружбу з Шуріком.

Але ця частина життя, невід'ємна у блатних, чомусь лякала Шуру й відштовхувала, особливо зробилося моторошно, коли одного разу Ганна тихенько сказала Шурі:

— Ти тільки з Носачем не балуй—у нього сіфон, гниє він. Швидко й ніс провалиться. (Носач—один з урок—теж заглядав до них у „хазовку"). У Шури тоді щось затримтіло та обірвалося в середині і вії часто-часто заблимали. Ганна уважно на неї подивилася, засміялася, але зрозуміла.

Тому, коли пізно увечері Шнайдер притиснув у кутку до себе Шуру, вона заверещала, як кішка, і на її вереск влетіла в хату Ганна.

— Чого ти? З'їхала, чи що?

— Анька, скажи, щоб не чіпав, оцей жлоб, він лізе, Анька скажи йому! Що я йому таке!

— Ти! слухай, рябчику—звернулась Аня до Шнайдера,—ти її не чіпай, якого чорта тобі до неї лізти, а так заїду тобі, очі повиймаю,—і залила його потоком лайки.

Не то щоб тут особливе благородство прокинулося в Аньки, а чому не заступитися за дівчину, коли та не хоче—от дурна!—та й полаятися нагода—Анька завжди з охотою.

— Ах ти сволоч намазана,—запалився Шнайдер,—та кому вона, ця богіня зачухана, потрібна, „грачиха" паршива!?

Може б Шнайдер продовжував іще, але побачив, що за спиною Аньки стоїть Шурік.

— Мовчи, паразит, вилітай швидче,—серйозно сказав Шурік і показав многозначно кулак.

Більше після цього Клавку ніхто не чіпав. Дружила вона з Матросиком, але той насильно обіжати її не хотів. Вирішили хлопці, що вона „грачиха" (селянська дівчина) і тому багато їй прощали. Матросик зворушливо подарував їй червону стьожку і пообіцяв наколоти на руці якоря. Сам він весь чисто був поколотий. На грудях корабель, на руках якорі, човни, русалки. Навчив він ще Клавку співати своїх блатних пісень, був у нього чистий красивий тенор, а разом з Клавкиним альтом виходило зовсім добре.

Ех! добре бувало! Обідрані вилізують вони проти базару над річкою, сядуть на сонечко коло переходу та так же добре затягнуть своєї любимої старої блатняцької пісні:

Отец скончался мой в тюрьме,
В цепях і под надзором,
Когда меня роділа мать,
В канаве под забором.

З землянок, де живе блатний, вигнаний нарід, повилазать брудні, чорні, в лахміттях люди й спочивают, слухаючи рідні, знайомі болюче-знайомі слова...

Краюшку хлеба я украл,
Прозвалі меня вором,
Тогда прогналі со двора...
Ночую под забором.
Кога я буду умірать—
В могілу не кладіте вора,
А положіте ви меня,
В канаву под забором!...

А люди на тім березі, вертаючися з базару, казали:

— От, чорти, і співають добре, та й у кишеню добре залазять, а в будинках дитячих не хочуть жити! тікають...

... А багато будинків, багато світу бачив кожний з них.

Он Матросик виїздив увесь Крим, був в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Києві. Ще давно, у громадянську війну вбито батька і брата, батька—червоні вбили, брата матроса—білі. Взяли його на пароплав матроси, там навчився він грати в карти, пити горілку, чудово танцювати матльота. Плавав з ними. Його й балували, і били, давали грошей у портах. В Одесі грошей було мало, стяг у мічмана гаманець і подався. На паро-

плав соромно було повернутися—так і пішло. Був один раз у дитячім будинку, та не витримав—утік...

Та в кожного з них багате минуле—не переказати всього.

А майбутнє—зовсім невідоме, без планів, без мрій. Життя—лише настрій моменту.

* * *

Шурик валявся в кутку „занюханий“. Йому мабуть ввижалися чудові сни, і решта могла йому позаздрити, бо решта почувала себе не дуже добре. Ганна полаялася з Каїншею, хоча при чому тут Каїнша? Кожен хоче заробити більше, а шляхи і мета в кожного свої. Вчора вона з Шуриком добре „заробила“, але все спустив сьогодні Шурик Каїнші за порошок кокаїну і тепер валявся в кутку знову в старому лахмітті, з чудним, майже божевільним виразом очей.

Хлопці й дівчата притихли... чи в них було передчуття, що це останні часи в купі? Тільки Матросик десь трохи буцнув—йому було весело і хотілося всіх розвеселити. Покликав Клавку співати, але та відмовилася. Тоді він усівся посередині на підлозі, заспівав веселу, задирливу пісню, щоб розвеселити „корешків“: жил—бил на Подоле Гоп со Смиком...

Анька вже заливалася від реготу, бо швидка вона була і на сварки, і на регіт, а спів Матросика доповнювали і виразлива міміка його рухливого жвавого обличчя, і руки, і ноги:

Фонарь ношу большой, он мнє нє страшен,
Такой большой, как будто би подкрашен,
Нєдостоін ти бандіта,
Єслі рожа нє подбіта,
Так завєдено в районє нашем!...

Закінчивши пісню, Матросик ловко беркицьнув і витаскав з кишені пляшку:

Найчистіший самогон! Куштуйте, корешки!

Цей вечір закінчився весело, божевільно!

Навіть Клавка куштувала самогон і неясні думки про дівчат, дзвоники, чергування, що виринали з початку вечора і наганяли незрозумілий смуток, потонули в цім божевіллі.

А заїдали всі шоколадними цукерками, що їх приніс Шнайдер. Анька п'яна й розпатлана танцювала і падала. Хлопці пили, кричали, билися, а Шурик валявся занюханий у кутку, і ввижалися йому чудові сни...

* * *

Зайшли раз Анька й Клавка купити за п'ятнадцять копійок шнурків, а поки прикащик загортав шнурки, в Аньки в кишені опинилася дюжина лайкових рукавичок.

Але що трапилося з Анькою? Її досвідчена рука не засунула рукавичок як слід і три лайкові пальці стирчали з кишені, наче кликали присутніх звернути увагу на таке неприпустиме в нашім суспільстві явище.

Анька почула на собі надто уважний погляд прикащика і хотіла непомітно передати рукавички Клавці.—Та було вже пізно.

— Товаришу міліціонер, затримайте, будь ласка, цих громадянок!

От, на зло, і „лягавий“ у крамниці.

Для Аньки не первина, а для Клавки новина—протокол у районі. Анька спокійна, на запитання міліціонера відповідає потоком слів, перемішаних з лайкою і божиться й присягається, що їй п'ятнадцять років, а Клава трохи хвилюється.

— Одведіть у комісію в справах неповнолітніх.

— От чорт, я вже тричі там була,—шепоче Анька Клавці.

* * *

Комісія. Невеличкі кімнати, у прийомній, що одгороджена від загальної канцелярії диктовою перегородкою, кілька хлопців—блатна шпана з „мільтоном" на чолі. Якась бабуся в куточку—покликали за свідка в якійсь справі; великий чорний, суворий дядько і товста, під пару йому жінка, добре вдягнута, у в'язанім шарфі, коло них дівчинка—років тринадцяти—чотирнадцяти.

Сьогодні везе! Дивись, скільки понаходило!—гукнула молоденька дівчинка іншій, пробігаючи прийомну.

Ця друга висунулася у віконечно перегородки, обдивилася всіх у прийомній і наче зраділа:

— Шевцова! Ти знову? Який це раз? Леоніде Миколаєвичу, ваша Шевцова знову прийшла!—гукнула вона комусь у сусідню кімнату.

В цей час із кімнати вилетів хлопець, чорний, весь у сажі, як сажотрус, обідраний, босий,—ну, безпритульний—і, повертаючися до жінки, що вийшла з ним, зовсім маленької, худенької з гострими очима за окулярами—гукнув:

— Я з тебе чотирьохглаз восьмиглаза зроблю!

Шпана зареготалася.

Жінка в окулярах спитала міліціонера:

— Хапок? Усі?

Той кивнув головою.

— Сявки,—шепнула Ганна Клавці,—куди там їм, крім хапка, ніякої роботи.

Сьогодні хапку не повезло. Натовп безпритульних нахабно та безбоязно з почуттям своєї гідности тим, що вони лякають усіх стрічних дам, ходив по середині вулиці. На чолі йшов безногий „професор" і владним рухом руки направив своє неорганізоване зовні, але міцне по суті військо, нах усіх крамарів до пасажу.

Першою жертвою була нафарбована панночка, у якої Пузо вихопив редикюль. Панночка заверещала... Коло панночки стояв виголений мужчина з портфелем... Поблизу стояли два міліціонери—і багато хаповщиків попались через якийсь нікчемний лакований редикюль.

Цей сажотрус, якого допитувала маленька гостроока товаришка, теж був з їхнього кола.

Далі була черга добре вдягнених чоловіка, жінки і дівчинки.

Виявляється—жінка взяла собі з дитбудинку племінницю за дочку, а тепер хоче повернути.

— Я взяла рєбьонка, как рєбьонка, тепєрь віжу, в голове у нєйо какой то прєдразсудок, нічего не делает, в школу нє ходіт, работать нє хочет.

— Ми не можемо її прийняти, ви ж узяли добровільно, її ніхто з дитячого будинку не гнав, а тепер місць нема.

— Как же ето так? Я єйо обувала, одєвала; дєвочка, как огурчик; єла і свініну, і м'ясо каждий дєнь: четирє раза на дєнь єйо корміла, что ми, то і она—работать нє хочет, в школу ходіть нє хочет, в голове какой то прєдразсудок.

— В будинку вона вчилася, робила; не треба було її брати!

— Как так!? Ви мнє єйо отдалі какую худую, а тєпєрь полюбуйтєсь—дєвочка, как огурчик, корміла єйо нє так, как у вас, смотрітє, как поправилась.

— Ми ж її на виховання, а не на годування віддали...

Здається, дівчинку прийняли таки до дитбудинку...

Потім надійшла черга і до моїх любих дівчаток.

Не везе Ганні, попала вона знову в оборот до Леоніда Миколаєвича, такого красивого, чепурно вдягненого обслідувача, який призирливо подивився на неї й узяв у штоси.

Чути було, як він кричить і лається:

— Ти мені, матушко, не бреши, я тебе не в-перше бачу.

А Клавка попала в кімнатку „чотирьохглаза".

У Клавки все тримтіло, коли вона входила в цю малесеньку кімнатку і бліда, залякана, пригнічена сіла на табуретку.

Жінка уважно, але не сердито, ні—ні, не сердито подивилася на неї й спитала простим, звичайним тоном.

— Ти, дівчинко, читати вмієш?

Від несподіваного запитання, від такого тону Клавці раптом усе відлягло й вона, всміхнувшися навіть, відповідала:

— Звичайно вмію.

— А навчилася де?

— В дитячім будинку.

— А! Так ти з дитячого будунку?—наче зраділа жінка,—з якого? Як тебе звати?

— Шура! —мимоволі вирвалося (хоч Анька й попереджала—кажи на ліпу!) Не можна було збрехати цій чудовій жінці.

За чверть години Шура розказувала обслідувачці все—і як була в дитбудинку, і як віддали на патронат, і як попала в малину...

Їй ставало все легше й легше.

А обслідувачка не випитувала, зовсім не випитувала — чи вона читати любить, чи в кіно ходити любить та на які картини, чи любить книжки про пригоди різні. Це все Шура любить, їй же так хочеться цікаво жити — не так, як у дитмістечку, де думки тільки про порції, чергування, де багато обідраних дітей і нікому до неї діла нема.

— А раніше, ви не вірите,—палко звертається Клава—вона хотіла зовсім, зовсім інакше жити, вона й піонеркою була, та загін давно вже розійшовся, вона якось зовсім ні про що не думала, коли жила з Анькою.

— Ви знаєте, Анька дуже хороша, вона така... не дуже розумна, вона й читати ледви вміє, а слухати любить тільки романи, та вона така добра, вона зі мною всим ділилася й усім наказала, щоб мене не чіпали й не ображали.

— Як же це, Шуро, що ти така розумна дівчинка, могла зайнятися—крадіжками, бути паразиткою в суспільстві, в якім хотіла бути корисною, розумною людиною?

Шура червоніє, у неї на очах сльози. Коли б з нею раніше так балакали, як оця жінка, коли б її не віддавали на село до чужого дядька, коли б її хоч трохи приголубили і спитали, чому вона така смутна...

Цього Шура не каже, але обслідувачка читає це в погляді, в очах...

— Ти поїдеш, Шуро, в Трудову Колонію? Ти знову вчитимешся, на робфак поступиш через кілька років, вивчишся, людиною будеш...

Звичайно, поїде, звичайно, буде...

Аньку Шевцову теж до колонії, тільки чомусь то не можна зараз до колонії, а тільки через тиждень—чи місць нема, чи карантин—поки перебудуть обидві в... Бупрі!

Ну, нічого! У Шурки ясно на душі після розмови з обслідувачкою, наче народилася знову.

11. ТРУДОВА КОЛОНІЯ

Час робочий. Усі в колонії зайняті своїми справами. У кабінеті завкола два-три хлопці, щось мудрують з великим аркушем паперу — якась об'ява. На столах горшки з квітами з оранжереї, на вікні — пальма. Кабінет на другім поверсі, у вікно — ой, як гарно! Далина, простір такий — так би й полетів на степи... Завкол — великий, як ведмідь, сива голова і зовсім молоді, живі невеликі чорні очі, та чорні вуси — обличчя добродушне й сильне. Він молодий ще — а сивина та від років революції.

Вкотилася в кімнату невеличка жінка у червонім картузі з червоним на рукаві.

— Вже три чверти на дванадцяту! Крисо, біжи скажи, щоб сигналили!

— Єсть!

Менший хлопець зірвався з-за столу і вибіг з кабінету — почулася сурма.

— Колоніст, кінчай роботу, іди швидче закладать! приспівуючи під сигнал, встав один з хлопців.

— Ну, як справи, генерал Сопін? — спитав завкол, підводячи голову від паперів.

— Все гаразд, Володимире Олексійовичу, — сміючися, бадьоро відповідає Сопін. — Оце об'яву написали, літературний суд увечері. Володимире Олексійовичу, свою шинелю стару дасте? У нас суд з інсценіровкою.

— Єсть, генерал Сопін!

— А он дивіться, — закричав другий хлопець, дивлячись у вікно, — міліціонер двох дівчат веде.

— Ото ще морока... Куди їх дівати? — скрізь повно, — пробубонів незадоволено завкол.

Коли увійшли міліціонер та Шура з Анькою, обідрані, замерзлі, (десять верст ішли пішки по грязюці), у завкола був суворий вигляд.

— Звідки ви їх, товаришу?

— З Бупр'у.

— О, значить не прості гості. Чого ж це ти туди попала? — звернувся суворо до Аньки.

В Аньки вигляд нахабно-ясний та веселий, усі зуби видно від усмішок, які розкидає по хаті, а в хлопців від тих усмішок загораються очі і цікавість до нової „грубої" дівчини.

Анька перебирає пальцями свій червоний пояс із великих бомбочок, — навчилася в Бупрі робити з гливкого житняка, — дивиться завколу в очі і так одверто, щиро:

— Рукавички вкрала.

— Чого це ти крала? — у завкола вигляд не змінюється, такий же суворий.

— Тітка навчила.

— А де ти жила?

— У тьоті.

— А робила що?

— Крала, — усмішка Аньки стає все яснішою — що їй ховати?

— А тітка?

— Самогон варила.

Завкол — він старий горобець — він уже чудово помітив погляди та усмішки, що кидає Анька на хлопців, і що хлопці розглядають її надто уважно.

— Ну, ти тут дивись, — каже він, не спускаючи тону, — у нас усі роблять, коли робити не хочеш, іди зараз від нас, ми силою не три-

маємо нікого, коли лишаєшся, то виконуй усе, що полагается—тут у нас дисципліна, і всі ми їй підлягаємо... і з хлопцями ні-ні, не балувати! Іди, запиши їх обох, Сопін, у п'ятий загін.

І додав уже зовсім іншим, хорошим тоном:

— А тому, що було—могила, ніякого діла вже нема до того, хто ви такі—зараз ми всі тут колоністи.

Від цих слів, від цього особливого тону у Шурки вмерло, зовсім умерло все старе, пропав ляк перед колонією, що з'явився від перших слід завкола, але ніколи не зникли острах і повага перед сивим, великим завколом.

Анька і спочатку не злякалася—їй навіть він уподобався, а тепер вона зовсім насмілилася і, помітивши, що одна з виховательок (а в кабінет після сигналу „кінчай роботу" найшло багато народу) уважно роздивляється її пояс, підійшла до неї і сказала:

— Воспітательнічка, вам подобається? Хочете, я вам усім такі нароблю, я й кращі вмію...

— Ото „ушлая",—засміявся завкол, а в думці: вогонь і воду й мідні труби пройшла. А в другої вигляд зовсім хороший.

* * *

Різно-рівно о шостій сурма—„ніч пройшла, брати, вставайте, новий день почався"!

От противний оцей Вітька—черговий сурмач—він просунув сурму в двері дівчачої опочивальні і дме що-сили, а Шурине ліжко саме проти дверей. Власне, не Шурине, а Шурине і Любине, бо тут опочивальня маленька і ліжок на всіх не вистачає—по двоє сплять.

Люба,—весела чорнява колоністка, язиката та сміхотлива, запропонувала Шурці „на пару", тепер вони й „корешкують".

Неохота вставати, холодно.

— Дівчата, дівчата, вставайте, нічого вилежуватися, вже п'ять хвилин пройшло після сигналу!—Це до спальні прибігла у червонім картузі чергова вихователька—Роза Йосипівна.

— Палажко! Як? Ти й досі в спальні? Ти ж чергова по їдальні? Цю ж хвилину лети, готуй усе!

— Ой, Розочко Йосипівно—та зараз же, та в мене все готове, та я одним махом!

— Ну, ну, ну, швидче мені, а то в рапорт моментально!.. Варко! Ти про молоко не забула?

Варка—економка великого колонійського господарства, на її догляді дев'ять корів, а оце вчора обіцяла черговій на вечерю молока зібрати.

— Не забула, Розо Йосипівно, не турбуйтеся, все гаразд.

Коло умивальні ціла черга.

— Роза Йосипівна! Холодно як! Хоч би весна швидче!

— Ой! Ой, вода холодна!

— Любко, не бризкай, ай! ай!

— Де наше мило? Хто моє мило взяв! Моє мило таке сімейне, пахуче!—голос переходить у вереск—це мала Надійка.

— Жучка, мовчи, ото ще псіх десь узявся на нашу голову.

Сигнал!

Дівчата помчали до їдальні. Хвилина—шум, галас, друга—тиша, спокій, всі на місцях.

— Знову чай! Пий—вода, їж—вода!—незадоволено буркнув якийсь із хлопців.

— От паразит!—обурюється хтось із старших, подумаєш—пан! Тобі котлети що-дня, чи що? Самі голосували, щоб на свято костюми нові

шити, Володимир Олексійович казав же, що коли їсти гірше цей місяць будемо, так тоді...

— Нічого! ми—ми! Єсть костюми! Очкура підтягнемо!—а тепер волинить.

— Та я хіба що, я ні, то так тільки...

— Ото ж то й єсть, колоніст ще називаєшся!

— Нічого, от після літа, як уродить, хіба ж так буде.

Ну, що ж—самий чай із шматком чорного хліба, так самий чай—його за хвилину вип'єш.

Підводяться струнко, ланками з-за столу. Як один руки вгору—салют.

— Дякую, Розо Йосипівно!

— На здоров'я, хлопці,—а самій дуже боляче—хіба ж вони наїлися. Але... але коштів на краще не вистачає, а тут ще костюми...

Вітька сурмить уже далі—„на роботу".

Знову хвилини дві-три метушня, і, як по рейках вагони роз'їхалися, спокійно, своєчасно, і кожен знає куди—розійшлися хлопці на роботу та в школу.

Спустіло подвір'я. Лише маячать червоні шапки чергових—Рози Йосипівни й старшого хлопця Кості.

Йде усе, як заведена машинка. Така молоденька, маленька Роза Йосипівна—а на руках її і Костіних сьогодні все господарство, всі роботи. І не страшно.

Хіба страшно господареві, що він не захоче робити у себе. А хлопці й дівчата, вони ж у себе, на своїм господарстві роблять, і йде усе струнко, чітко, хвилинка в хвилинку.

* * *

Шура робить у „комендантському" загоні, а Анька на кухні. Сьогодні треба в комендатському всі підлоги помити і больничку вимазати, тут і хлопці, і дівчата разом працюють, командир—білий, великий Хведір—розпорядився, кого куди треба. Шурку сьогодні на мазку, з ними й виховательна, Наталя Дмитровна.

Понадівали все найпоганіше,—однаково ж забрудниш,—і Наталя Дмитровна спідницю підтикала, на голові, як у дівчат, хустка червона—полізла на вікно, регочеться.

— Ну, дивіться, як розмахнуся, усіх пофарбую.

Хведір діловито:

— Ви, дівчата, дивіться, щоб до обіду все закінчити. Наталя Дмитровна, ви вікна; Шурка, Люба і Старчачка—стіни; а ти, Грачихо, підлоги, я йду в клуб, щоб там як слід зробили.

Треба поспішати, роботи багато.

Роза Йосипівна в обход пішла. В кожний куточок заглядає, щоб скрізь чисто, і щоб усі на місцях, і щоб усі робили.

— Ти, Кирило! А чого й досі в коровнику не вичищено?

— Та де ж воно не вичищено? Усе чисто, я вичищав.

— А ото що? Значить погано вичищав.

— Що там ще балакати,—втручається Костя,—в рапорт його, уже такий час, що треба, щоб чисто було. І той раз на нашому чергуванні не повичищав як слід, дума—як Роза Йосипівна, так усе спустить.

— Звичайно, в рапорт,—записала у блокнот „у коровнику до 11 год. було не вичищено"... а ти, Кирюша, моментально вичисти.

— Єсть, Роза Йосипівна!—чухаючи потилицю. Кирило пішов за мітлою.

Далі все, як по маслу. У майстернях шум машин, порох, тирса. В школі перша зміна занімається.

Зайшла в больничку.

— Всі на місцях?

— Ні, Розо Йосипівно, Наталі Дмитровни нема, Наталя Дмитровна симулює, робити не хоче!

— А ну, Розо Йосипівно, підійдіть, ми й вас підфарбуємо.

— Розочко, а підійди-но ближче,—кричить Наталя Дмитровна,—я тебе пудрою „коті"!

Роза Йосипівна обережно на порозі—ще заляпають. Як правило, на чергуванні всі вихователі одягають свої святкові вбрання. Настя теж у святковій сорочці.

— Ну, що? звикла вже в нас?—питає Шуру Наталя Дмитровна.

— А чого? Звичайно, звикла, тут у вас добре, роблять усі. От мені дивно, що й ви з нами мажете.

— А тепер нудна робота,—перебиває Люба,—от улітку, і жнива, і молотьба—ото весело!.. Он торік на молотьбі, ой, запарилися всі. А найгірше—так це картопля—от не люблю!

— А їсти любиш?

— Ну, їсти, звичайно, „груба".

По обіді—в школі до п'яти годин. А там клуб. Що-дня що-небудь цікаве в клубі: або фізкультура, або вистава, або концерт. Сьогодні жива газета й концерт. А в концерті і Шурка виступає! Співає якоїсь пісні. На концерті в живгазеті більше хлопці виступають, а дівчата соромляться, ну, а Шурка не любить виступати!

Трохи страшнувато в-перше. Вийшла вона на сцену, тихенько, голову опустила, усі вихованці, вихователі тут, і селян багато—тихенько почала: „Ми комсомол..." а потім насмілилася і співа на ввесь голос.

Після концерту і Володимир Олексійович сказав:

— Грубá, Даніна, молодець, тільки дивись у вічі прямо, і струнко ходи, як колоністка, а не як молошниця!—Вмить випрямилася.

А після концерту танці. От тут уже Анька себе показала. Ну, й танцює ж вона добре! Хлопці їй проходу не давали!

А потім сигнал спати. Усе завмирає: лише в кабінеті Володимира Олексійовича ще довго світиться. Спочатку балакає з тими, хто до рапорту чергового попав, як от Кирило. Суворо балакає, на кого й гримне. Він дрібнички нікому не спустить. А потім справи, справи. Усе, до найменшої дрібнички, сам обмірковує, і про посівкампанію, і про іспити в школі, і кому чоботи в першу чергу латати... Пізно уночі замкне за ним вартовий двері.

* * *

Анька підбігала до „воспітательнічок", задивлялася їм в очі і казала „як я вас люблю, як тут добре",—виховательки сміялися і не могли від неї відчепитися.

Але, на біду Аньки, привели до колонії старого її знайомого, худорлявого, похмурого Абрама, і в суботу вночі, годині о 12, коли всі сиділи в клубі на виставі, сторожевий загін почув якусь вовтузню коло кватирі однієї з виховательок, а коли підбігли туди—нікого вже не було.

Мабуть у Валентіни Петровни передчуття якесь було— не могла досидіти вистави, побігла додому.

— Ах, ах!—замок скручено—у хаті, як після трусу.—Швидко кинулася до гардеробу—нема шуби, шовкового палевого плаття, черевиків сина...

Швидко назад до завкола—так і так—крадіжка.

Ходять з лихтарями по двору вартові хлопці, ніякові трохи,—проґавили; шукають, чи не приховалися десь злодії, але безнадійно.

А через півгодини довідалися, що з колонії зникли Абрам та Анька Шевцова.

— От паразитка,—подумала Шура,—та ще в кого—у Валентіни Петровни! Вона ж нікому слова поганого не скаже...

Валентіна Петровна, вже підстаркувата добродушна жінка, така собі безобідна.

— Ах, ах, нова шуба і черевики Павлушині.

А виходить: ках—ках,—як качечка.

Генерал Сопін, Костя з вартових і Жорж—політвихователь-любитель усяких пригод, швидко на коней і верхи поїхали навздогін.

У спальні казали дівчата Шурі:

— Ну й корена в тебе—хіба ж таки можна в своїх, у вихователька... ніколи такого не було. І в нас інколи трапляється,—он недавно канцелярські криси на кухні м'яса вкрали, так і то їх як судили! А щоб вихователів коли—це вже ганьба. Та взагалі, вона--якась псішка.

Вранці другого дня, як герої в'їхали на колонійське подвір'я: Сопін, Костя і Жорж і міліціонер, правда—не так гордо, чи зовсім уже без усякої гордости, хлюпала по калюжах та по грязюці в Павлушиних черевиках і в шовковому палевому платті Анька Шевцова, тримаючи в руках вузол. Губки були підмазані, обличчя напудрене і це палеве плаття так личило їй, і здавалася вона такою красунею, що вихователька в кабінеті пошепки зауважили Валентіні Петровні:

— А дивіться, яка вона гарна в вашому платті.

Виявилося, що хлопці стріли її в районі міліції, а Абрам уже „змився“.

Ой, гримав же на неї завкол! Ой, і лаявся ж, зовсім не педагогічними виразами.

— Дрянь ти! Так ти в колонії красти? плямувати колонію? у вихователька, у Валентіни Петровни, яка мухи ще не образила, а не то що кого з вас, так ти її без шуби, без платтів залишаєш, що вона з таким трудом їх заробила!?

— Хлопці, під арешт її, на суд.

Під арештом—це сидіти в кімнаті, що поряд з кабінетом, там, де діловод сидить.

Просиділа під арештом Анька три дні.

З початку було соромно і очі підвести, але надто багато глядачів приходило подивитися на таку паразитку, особливо хлопці, ті глазували, сміялися, зачіпали Аньку.—Та на другий день почувала себе героїнею і в відповідь нахабно шкирила зуби і бурчала:

— Жлоб, чого лізеш, а то—як заїду.

На третій день вона вже була впевнена, що її залишать у колонії, їй цього й хотілося—їй-богу ж вона й сама не знає, чого це вона вкрала—Абрам підбив...

На третій день був суд. Анька з першого моменту почула, що справа зовсім не така легка, як їй здавалося.

Усі зібралися в клубі. Згук сурми.

— Під прапор—струнко!

Усі встали—несуть колонійський прапор.

Дивне почуття, коли виносять прапора—відразу настроюєшся врочисто та серйозно. На хлопців і на дівчат, у кого в минулому таке багате життя, у кого стільки любови до всього незвичайного, романтичного, це впливає надзвичайно і всі ці сурми, „єсть“, прапори, салюти роблять дивний ефект. Це не гра—ось і зараз усі чують, що справа дуже серйозна, коли навіть колонійський прапор, символ їхнього колективу—виносять.

Суд—три хлопці й вихователь. Обвинувачує завкол.

Плутано розповідає Анька про всю історію. Виявляється—не тільки з Абрамом, а ще кількох малих пацанів вони підбили бути вартовими під час крадіжки.

Коли говорить завкол, уся заля, як один, слухає напружено. Це завжди так.

— Товариші-колоністи, ми живемо єдиним міцним колективом, і тим він і міцний, що ми будуємо його на довір'ї, що ми віримо один одному—і нема нам чого не вірити, бо всі ми однаково працюємо і трудимося на своїм хазяйстві. А такі випадки підривають це довір'я і підривають міць нашого колективу. Цей випадок неможливий, нахабний: обікрасти свою вихователька, яка, не покладаючи рук, працює з вами.

Завкол малює всю картину нахабної поведінки Шевцової й тоді, коли вона була під арештом, і доводить, що вона лише буде розкладати колектив і псуватиме дівчат та хлопців. Її прийняли до своєї трудової комуни, а вона так віддячила.

Встає ще один хлопець—старий уже колоніст.

— А по-моєму, так її треба вигнати з колонії. Вигнати. Вона тут усіх хлопців перепортить. Он Валевський хвастав у спальні вчора, що він з нею на соломі за столярнею виробляв.

Генерал Сопін іншого погляду:

— Ні, от саме і слід її нам переробити, а не виганяти...

Слово для офіційного захисту належить тов. Жені.

Женя спочатку потилицю почухав—ну, що тут захищати, коли вчора сам перед хлопцями паразитку лаяв? Ну, звичайно, Женя каже, що це несвідомо, що це під впливом Абрама, що її трудова колонія перевиховає.

Суд пішов радитися.

Постановили: Відправити Шевцову до комісії, з проханням перевести до іншої колонії, бо коли тут залишити, то й для інших потачка, і сама не виправиться...

* * *

У кабінеті завкола, як завжди після суду, суперечки.

Хвилюється молоденька вихователька:

— А я б залишила, я б обов'язково залишила... Шевцова не така—її ще можна виправити.

— Киньте, Розочко, не ідеалізуйте, виправимо Шевцову і зіпсуємо два десятки. Для колективу можна й пошкодувати однією. Вона не дитина, їй років 18 з гаком. А що їй 16—то хай не бреше. Як що дійсно що з неї вийде—так це для неї урок буде. Та тільки я думаю, що ніякого толку—тільки наших хлопців псуватиме.

— А от тепер з Валевським балакати—то вже складніша справа. Чорт його знає, як ставитися, він у нас три роки вже, хороший хлопець, 17 років йому вже мабуть єсть. Дорослі люди. Що їм казати, цілком природньо...

— Товариші, ви мене покиньте на де-який час. Криса! гукни Валевського!

— Анько до побачення, прощавай, Анько... Дурна ти, їй-богу, дурна—гарячі схвильовані Шурині губи в намазані, пахучі чимсь солодким губки Шевцової.

— Нічого, корешок, я по дорозі підірву, чого я там не бачила? Хіба вперше!

* * *

Погано було тільки те, що місць було всього двісті, а комісія все надсилала неповнолітніх правонарушників, і спали ледви не на головах, а обідали вже в невеличкій їдальні в три зміни.

Шурка стала зовсім доброю колоністкою. Робила скрізь ретельно та совісно, як хазяйська дочка на своїх городах. Вчилася вже в четвертій групі і—верх дівчачої активности—писала до стінгазети. Так от погано тільки те, що не вистачало місць у колонії, і Комісія запропонувала в один чудовий день одібрити „нормальних" і перевести з десяток до „нормального дитмістечка". Кількох вони й самі намітили, а в тім числі Шуру Даніну.

Ой, як завкол не любив віддавати своїх дітей!.. Але треба було. Тоді він обставив це так, щоб не відбилося важко на дітях. По-перше, він намітив таких, хто ще не довго пробув у колонії і не встиг прив'язатися до неї. По-друге, в своїй палкій промові зазначив, що поїдуть вони „налажувати" дитяче життя в іншім дитмістечку, де немає такого порядку, як тут. І діти поїхали захоплені, з бажанням працювати, хоч і сумно було розставатися з колонією.

Шура пробула тут місяців 5-6 і від колонії в неї залишилося хороше—тепле. Їй і їхати не хотілося, але завкол її захопив, і слово його було для неї, як і для багатьох—закон.

— Колонія згадувалася - холодні, бадьорі ранки, улітку разом із сонцем, сигнал на роботу, свої поля...

Жарко. Спека...

Оце мабуть у колонії хлопці й дівчата снопи в'яжуть, писала Люба, що там добре вродило і богато роботи це літо, і мабуть вони всю зиму біле мандро (хліб) їстимуть. А тут...

Десясь годин. Тільки поснідали, і то хліба не було. Спустіле подвір'я десне-де купки замурзаних пацанів грають у крейм'яшки. А он купка на городі...

— Ну й городи!—думає Шура: більше бур'яну, ніж картоплі, а вчера пололи, так картоплю замісць бур'яну повиривали, чудаки!

Оце Шура мусила б сидіти в школі, та вихователь, Петро Степанович чомусь не прийшов.

Геня, гарненька полячка з її групи, потихеньку повідомила дівчат.

— Він і не прийде, спить, як убитий,—вчора з завідувачем так буцàли, так буцàли!

— А звідкіль ти знаєш?

— Прачки казали,—вони ж за стіною там живуть, кажуть, як напилися, як напилися, кричали, лаялися гірше за хлопців наших.

— От так завідувач! і чого його держать!

— Ні, ні, ви послухайте, дівчата, що я ще скажу, він учора сп'яна набалакав там такого, що якісь там дві тисячі, які на ремонт майстерень дали, так що він програв у місті, ото ліз до завхоза, цілувався з ним, щоб той замазав, а завхоз—то така сволоч, він же його обирає.

— От паразит, отой завхоз, а я вам, дівчата, скажу,—зауважує Надя,—що мені завідувача шкода, такий він нещасний.

— Не нещасний, а дурень, ваш завідувач,—запалюється Шурка,—в скількох я будинках не бувала, а вже такого, як цей, слово чести, не бачила. І він паразит, ваш завідувач. Що він тут робить? Він і не вигляне ніколи зі свого барлогу. От у нас, хіба ж так було? Завкол цілий день у кабінеті сидить, і всі до нього, і все він знає, і про все турбується. А вихователі є тут:—підемо на город, а він ляже собі в холодочку та—„діти, не так—діти, жвавіше"—звичайно, нам досадно і покидаємо, він тоді завідувачеві, а той що?—„дітки, так не добре, всім робити треба", а сам що? паразит! Наш би давно за таку роботу за коси попотягав.

— А хоч би вже швидче вийти з цього містечка! І робити ні чорта не навчишся, он у швейній—місяць працюємо, а два місяці то матерії нема, то машини поламані, то інструкторша в відпуску.

Обід, як і сніданок, запізнився на дві години, а по обіді вже ніхто не схотів на роботу йти—розбрелися, хто в ліс, хто на річку. Пустка в манастирі. Забрела Шура в клуб—нікогісінько. Спить коло книгозбірні хлопець-бібліотекар.

— Слухай ти, вставай, дай що-небудь читати.

— Чого тобі?

— Та що цікаве, ну, мандрівки які, пригоди..

Очі в бібліотекаря заблищали, він любить книгозбірню, усе тут на пам'ять знає, тільки старі тут усе книжки, та й читає їх мало хто.

— Ось тобі Вальтер-Скот—ото ж цікаве! а оце Чарська, а оце—Майн-Ріда, я все тут поперечитував!

Набрала Шура книжок, пішла за манастир, у саму лісову гущавину. Увечері згадала, що збори дитвиконкому, а її теж дівчата обрали за члена. Пішла, шукала, голову, секретаря...

— Геня, ти Павленка та Мотузька не бачила?

— Та вони на ставку рибу ловлять, а на що вони тобі?

— Та збори ж дитвиконкому.

— От дурна! Та ще тричі призначатимуть, а тоді може й зберуться. Та кому вони потрібні—аби балакати, та протоколи мені переписувати.

Пішла Шурка знову з книжками в ліс. Ікілька днів не відривалася, у містечку була тільки в часи їжі, та ніхто й не помічав, що на роботу не виходила.

* * *

Стоїть старий, старий манастир, великі, похмурі церкви, темні келії, довгі темні коридори. Усе посіріло та забруднилося роками, полупилася штукатурка, побилася цегла...

А навколо величезний ліс стоїть страшною похмурою охороною від чужих поглядів, щоб не бачили, що тут дитмістечко, щоб не чули чужі люди, що тут діється. Щоб не бачили, як уночі завідувач і педагоги пропивають дитячі гроші, щоб не бачили, як удень бродять діти по подвір'ю, брудні, здичавілі, і ростуть ледащими, нікчемними споживачами, і що тут тухнуть, у цій атмосфері, розперезаності дитячі творчі вогники, такі слабенькі, маленькі, бо ніхто не підкладає палива. Ліси, вогкі, старезні келії та колишні церкви гасять їх.

12. НА ОСТАННІМ ЩАБЛІ

От уже два роки живе Шура в містечку ім. Леніна. Тоненька висока дівчинка зі стрункими швидкими ногами, кругло підстрижене волосся (а в них зелений гребінець), трохи скуласта, і великі, сірі, ясні очі. Гарною дівчинкою виглядає.

Вона—член дитячого виконкому, вчиться добре в школі, але все це нальотами, бо іноді захопиться книжками і читає, читає дні і ночі, поки горить електрика; читає все підряд, що попадається в книгозбірні. Тоді розгублена на уроках, на чергуванні, і в голові зовсім не містечко, погане, нудне містечко, з якого всі хочуть швидче піти.

Але Шурка—ні, вона нічого, вона ще підстрибує. У важку хвилину згадає „чотирьохглаза", згадає старого завкола, що кричав, лаявся, наказував, але підтягав усіх, й думає собі—„гаразд, ось скоро вийду, піду вчитися, лопну, а піду"—і заривалася в книжки. Мусила вже швидко вступити й до комсомолу. Але тут у містечку комсомольці нічим не різнилися від решти і нічого не вживали, дивлячися на цю рутину.

Читала книжки. Про Трипільську трагедію, про комсомол на війні, в підпіллі, і все героїчне тягло. А в містечку—комсомол? Ні! Він на той не схожий...

Тут змінюються часто політвихователі, бо кожному шкода губити молоді роки, і тікають тому з манастиря, а хлопці—що самі зроблять. А завідувач нічого не бачить і не чує. І не можна сказати, щоб поганий був,—ні, і добрий, і з дітьми нічого, рідко коли закричить на кого, а так, безладний якийсь.

І ось чотири місяці назад усе змінилося. Після кількох п'яних скандалів зняли нарешті завідувача й прислали нового.

Хіба можна впізнати тепер містечко? У Шурки очі дивляться широко, широко і стрибає в них веселе проміння, бо кожний день несе щось цікаве.

Аж ніяк і нічим не схожий був молодий гарний Іван Олександрович на того бідолашного, млявого п'яничку.

Навколо нього закипіло все. Не було маленької дрібнички, куди б він не втручався.

Ожило дитяче самоврядування, бо давав йому Іван Олександрович конкретні завдання, і діти стали допомагати в налагоджуванні життя, і не так уже це було важко, і всім дивно було, чому це вони раніш цього не робили? І зовсім змінилося містечко,—одремонтували нашвидку помешкання, самі дівчата скрізь мазали, і нічого—чистенько вийшло. На подвір'ї клумби порозбивали, й не було схоже на колишній манастир.

Іван Олександрович скрізь. І фізкукьтуру з дітьми провадить і співи, і драмгурток, хвилинки в нього вільної нема, а в дітей також.

Не було кінця радощам, захопленню, подякам, коли виклопотав він десь у місті в шефів кіно-апарата і потім привозили різні фільми.

Що й казати, весело стало в містечку!

А Шура? Шура горить—вона секретар дитвиконкому, староста хоргуртка і прем'єрша великого художнього театру—як, сміючися, зве драмгурток Іван Олександрович; а єсть і „малий художній"—це пацани.

13. ЦЕ БУЛО У ВІВТОРОК

Наче бреніла завжди тепер дивна музика, така ніжна та чудова, як тоді, коли грав Івась під кіно на роялі. Усе життя здавалося іншим, тяким хорошим, як на провесні перші дні... І містечко з таким шумом, як весняні струмки, і всі здавалися зовсім іншими, такими цікавими, хорошими, а найкращий, найрозумніший звичайно він, їхній новий любий учитель.

Як би ви знали, як любили його всі діти. Коли він повертався з міста до дому, діти ще, забачивши далеко знайому бричку та Воронка, бігли з радісними вигуками:

— Івась! Івась приїхав.

Його всі звали просто Івасем. Малеча лізла в бричку до нього на коліна, обнімала його, а він, усміхаючися (—як сонце! казали дівчата—як янгол!) і сяючи синіми молодими очими, усіх вітав та усім радів, зіскакував швидко з брички, біг, як малий хлопчик, туди, куди тягли діти.

По дорозі Шура ловила усмішку і для себе, може один погляд, а раз навіть, згадуючи, серце стискалося від такого раніш, незнайомого чудового почуття: він біг до будинку, оточений юрбою дітей, обнявши однією рукою маленького Петрика, а другою її. І двічі подивився просто, просто в очі їй...

Цілий день тоді Шура нічого не бачила й не чула. Вона в тисячний раз пригадувала кожен його рух, кожне слово. От так—вона заплющувала очі й уявляла собі. Він привіз нові книжки з міста. Звичайно, книж-

ки понесли діти, а він зліз з коня (їздив тоді верхи) і зразу ж опинився в юрбі дітей.

— Ой, як я скучив за вами, пацанчата, правда, скучив!—сміявся він. У нього зуби блищали на сонці і кучері падали на чоло... І за тобою, Шурочка.

Він поклав свою руку їй на шию і вони пішли до будинку. І коло клумби квітів він подивився просто, просто в очі Шурі—перший раз, усміхаючися та голублячи своїми очима. О, ні! Не так, як на інших дітей. І коли добігли до будинку і Шуру покликала якась дівчинка в їдальню, він знову подивився просто, просто в очі, і, мабуть, бачучи незадоволення Шури, трохи притискуючи до себе, сказав:

— Ну, бувай... біжи, Шурочко!

Більшого щастя Шура не чекала. Це було у вівторок... Цього дня не забуде ніколи, ніколи!

Кожного вечора, після того, як діти полягають спати, він завжди сам обходив об 11 годині всі спальні й гасив електрику, лишаючи світло лише по коридорах. Раніш завідувач так не робив.

Цього вечора Шура даремно чекала, коли він пройде між ліжками. Знайомі кроки пролунали в тиші манастирського будинку й затихли. Шура заснула.

А Івась ще довго, довго стояв на порозі третьої спальні, де спали старші дівчата з рогублено-спущеними руками, з незвичайним виразом на обліччі, чудний, самотній.

14. ТЕ, ЧОГО ДІТИ НЕ ЗНАЛИ

Він стояв отак незвичайно чудний та самотній і потім, яв побитий з похиленою головою побрів додому. Ні, не додому! Дома він не міг бути, він зайшов до двох молодих вихователів, що жили в одній келійці недалеко від нього.

В хаті було душно від цигарок; бички валялися на підлозі, на ліжкові, на солі коло хліба, на блюдечках. На столі недопита пляшка вина та шматок сала. Під столом дві-три—допиті...

Вже по самому виразу їх облич, по вустах, що якось особливо кривилися, можно було почути, що вони ведуть цинічні, брутальні розмови.

Івась гидливо пересмикнув плечем, але... саме цього йому треба було... Коли він ішов по коридору—йому хотілося навколюшках стояти в садку, місячнім садку, коло квітів і благоговійно дивитися в очі дівчині. І може лише насмілитися притиснути тонку її руку до своїх вуст.

Руку дівчини...якої? Івась не знає—руку дівчини...

Асе коли зайшов сюди і відчув атмосферу і тон кімнати—почув, що це відтулина, що звідціль він не піде, що сам приєднається до них, і хоч гідливо пересмикнув плечима,—сів з такою ж цинічною усмішкою на ліжко до Петра.

— Що, закінчив свій обход?

— Ну, не смійся, я їх, правда, дуже люблю.

Це було навіть неприємне, таке запитання, бо Івась їх справді дуже любив, усіх дітей...

— Ну, і ми їх не менше, особливо сьому групу, там дівчатка—ето что-то особенное! Семен зі смаком цмокнув...

— Різниця—ваша любов і моя.

— Е, кинь! Сам же ти проповідуєш усякі там інтимні підходи та особливу дружбу, таку дружбу, щоб дівчинка не зніяковіла, коли її поцілує „по-братерському“ вихователь!

— Ну, наших і не братерськими поцілунками не засоромиш,—зареготав Петро:—наприклад, Маруська ота руденька, що до профшколи поїхала, аж ніяк нічим не смущалася...

Петро цинічно, з подробицями розповідав про руденьку Маруську...

— Ех, з цього манастиря ще чистим ніхто не виходив,—сказав Семен: ні з нас, ні з дітей... А ти, Івасику, зі своєю інтимною педагогікою може і нас переженеш...

Коли лягав спати, почував, що чомусь провалюється його ґрунт, основи його педагогіки—інтимна дружба, інтимний підход, коли завжди можна приголубити однаково ніжно і хлопчика, і дівчину, як брат, як батько, бо пригадувалися мимоволі голі дівчачі ноги та руки, вільні їх рухи, і хотілося цілувати оту сірооку тоненьку дівчинку зовсім не братерськими поцілунками...

* * *

Це було у четвер.

Було майже так, як і в вівторок. Але ні, - ще краще! Шура, як більшість дівчат, іноді писала щоденно, але й написати вона не зуміла нічого більше, крім коротенького рядка: „Я й сказати нікому не зможу, яка я щаслива, щасливіша за всіх дітей у городку".

Вони—Шура, Геня та Надійка—дівчата 7-ої групи сиділи у нього увечері в кімнаті, і він занімався з ними по політграмоті, а потім почали балакати про життя, про дружбу, і він казав, що вони, усі діти з городка, його найкращі, найближчі друзі, і що він їх усіх дуже любить і ніколи, щоб не трапилося, не забуде.

Що казали дівчата? Вони всі три звичайно дивилися великими, закоханими очима на Івася і готові були піти за нього в огонь і воду...

А потім він їх проводив до їхньої спальні.

Електрики не було—хлопці щось на електростанції зіпсували.

Однією рукою Івась тримав руку Шури, а другу поклав на шию і злегка гладив кучеряве волосся, шию та плече. А що він відчував—чи батьківські почуття, чи які інші—ніхто ж цього не знає.

* * *

У п'ятницю.

Політграмоту Івась з'ясував дуже просто та зрозуміло, і вчити після бесід з ним було дуже добре. Це він підганяв старших дівчат, що вже готувалися піти до профшкіл. А потім їй, Шурі, соромно ж було погано відповідати Івасеві, через це вона встала рано, рано і, відганяючи далі солодкі таємні думки, далеко не конкретні мрії, сідала за книжку, за записки.

Цілий день був зайнятий. Тепер Шурі хотілося бути в центрі усього життя містечка, а тепер же усім керував сам Івась, і після затишного болотявого плеса, зараз життя шуміло, як вода коло млинового колеса.

Старі виховательки спочатку втягували губи та плели плітки по кутках—не подобалося їм таке панібратство Івася з дітьми, особливо з дівчатами. Але й їх зачарував Івась своєю джентельменською уважністю, чемністю з ними, а особливо своїми чудовими, покірними усмішками.

Сьогодні—весь день робота. До вечора виявилося, що Надя мусить за когось чергувати по спальні, а Геня трохи прихворіла. Про це Шура сказала Івасеві, питаючи, як бути.

— А ти сама приходь, я з тобою минуле повторю,—так просто та ласкаво відповів Івась,—щоб ти найкраще від усіх іспита витримала!

Шура не знала сама чому, але увечері, після дзвоника „спати", коли всі діти порозбігалися по спальнях, а вона тихенько постукала до Івасевої кімнати, у неї дуже калатало серце.

У Івася затишна кімната... Майже нічого нема, але повно квітів, що нанесли діти, і електричну лампочку загорнуто в червоний папір. Від цього дуже таємничо і гарно. Це не тільки сьогодні, це завжди так після того, як Івась увечері повертається додому.

Івась живе не один, поряд з його кімнатою кімната його матери, старенької, тихої, вимученої та знесиленої дітьми, нещасливим життям, роботою, селянки, мовчазної, бо багато горя бачила—два сини вмерло. Оце останній, найменший, найулюбленіший—Івасик...

Ні, правда, ще і в п'ятницю, в цей вечір спочатку вони занімалися. Правда, дуже мало. А потім Івась показував Шурі різні картки—листівки, малюнки, свої фотографії, і вони багато, багато говорили.

Виявилося, що він також, як і Шура, хотів би багато, багато мандрувати, переживати пригоди, стрівватися з різними людьми. Виявилося, що також, як і Шура, він до безкраю любить театр і кіно, і сам колись мріяв бути кіно-артистом.

Він розповідав їй про себе. В таких смутних відтінках... про те, як умер батько, як умерли брати...

А в Шури все заливало щастям та радістю. Хоч і смутно було за нього, але невимовно радісно, що він їй так розказує...

— Я б хотів, щоб у мене ще була менша сестричка, я б її так любив, так би балував!.. ми з нею вдвох би їздили скрізь по світах, вдвох би читали різні книжки, я їй допомагав би в усьому—вчитися, жити. От як би ти була моєю меншою сестричкою... ти б хотіла, Шурочко?

— Ще питаєте!—вирвалося так щиро в Шури, що Івась засміявся і схопив її за руки.

— Ах, ти, моя люба сестричка! Ми з тобою скрізь їздитимемо, все бачитимемо, ти будеш моєю розумною, розумною дівчинкою... Мені буде так добре, що коло мене буде завжди моя любима, маленька сестричка...

А потім вони пішли в садок і ходили там тією широкою алеєю, де тополі стрільчасті, тонкі, та високі... коло квітників, де й Шура багато попрацювала, там, де троянди так пахнуть... де так місячно, місячно... Обом було дуже добре.

А потім такий ніжний, такий братній поцілунок Івася „надобраніч"...

* * *

— У неділю...

Вже до щоденника не можна було нічого писати.

Уночі Івась присягався, що незабаром вони запишуться в Загсі... і хіба любов знає закони та межі? Він багато дечого казав, а в самого весь час тримтіли губи та руки, і він божевільно душив Шуру в обіймах...

Шура вірила. Шура вся горіла щастям. У неї очі блищали, і тримтіла вона вся, як билинка...

— Ну, за що, за що їй таке велике несподіване щастя?

Вона повернулася у спальню дівчат, коли вже світало, і звичайно всі спали. А вона спати не могла. Надто багато трапилося; думки плуталися в голові. Вона навіть не знала, про що мріяти.

Одно бачила ясно: вона завжди з Івасем; вона співає йому найкращі пісні; вона робить усе, що він хоче, а він,—її розумний, її красивий, любий Івась—він усе її життя робить таким розумним, цікавим, корисним, таким дивним, як її найніжніша пісня.

15. FINITA LA COMEDIA

„На конверті було: Відділ Освіти, Райінспектору N..."

А в конверті написаний папір, з нерівними нервовими рядками, плямами від слів і кляксою в куточку.

„Дорога Олено Василівно!

Мені нікому сказати і ніхто мені не порадить і не допоможе. Ви бували у нас у містечку, ви знаєте, як ми живемо, може тільки ви можете мені що зробити.

Ви знаєте, як стало у нас добре, коли завідувачем став Іван Олександрович. Ми його всі дуже полюбили і слухалися і робили все, що він скаже.

Олено Василівно, дорога! Я вам усе, все напишу, як було і що трапилося зі мною. Ви повірте мені, хоч я до колонії і на волі, на вулиці була, але даю вам слово чести, що ні один хлопець мене ще не чіпав, а зараз він усім розказує, що я вже давно не чесна. Ми ходили до нього заніматися вечорами, і інколи я сама ходила, і він казав, що мене так любить, як нікого ще в світі не любив, і задушить мене, щоб я нікому іншому не дісталася. Я сказала, що це не можна, бо він завідувач, а я ще вихованка, але він казав, що любов не знає ніяких ні законів, ні меж і що він запишеться швидко в Загсі, і щоб я швидче була його жінкою. Я йому так вірила, як ще нікому в світі не вірила, а коли це трапилося, через кілька днів, він зовсім змінився, ніякої уваги не звертав і з призирством дивився. Я йому написала листа, що він мені життя розбив, і що я робити нічого не можу, але він мені написав, що ми з ним по поглядах не підходимо один до одного і він гадав, що я не така, а тепер до нього Геня Маретька бігає і переписується з ним. Мене почав розпитувати наш вихователь Петро Степанович, що зі мною трапилося, що я сама на себе не схожа. Не знаю, як це й сталося, що я йому все розказала. На другий день стрівае мене Івась, сміється й каже— найшла кому жалітися. Не знаєш ти, що він з трьома дівчатами живе, так ти до нього хочеш четвертою? Твоя справа, тільки б я не радив. А тепер усі вихователі і хлопці і дівчата про це знають, і хоч немає у нас зі старших дівчат ні одної чесної, мені проходу не дають, всі потихеньку шпигають. І я не знаю, я зовсім не знаю, що мені робити, усе моє життя через нього загинуло. Порадьте мене, тут ні до кого й звернутися, і я зараз, як зачумлена, по містечку ходжу, і всі від мене одвернулися.

Шура Даніна, вихованка 7 групи дитмістечка ім. Леніна".

* * *

„Як? Іван Олександрович? Цей чудовий новий завідувач, що поставив на ноги цю руїну? Райінспектор вирішила досконально розслідувати цю справу, і почала з того, що передала цього листа Івасеві.

Перша думка, що майнула в Івася: „допити... суд... ціяністий калій— і край усьому паскудному життю!"

Але побіг з листом до Петра Степановича. Той зразу з усіх боків обміркував справу. Попадеться Івась—і про нього розкопають. Значить, треба визволяти Івася.

— Що ж ти гадаєш зробити, Іване?

— Хіба нема нічого в нашій хемлабораторії?—трагічно відповів— спитав Іван.,

— Плюй Іване, зробимо все гаразд!—і зразу ж побіг „действовать". Він бігав між дітьми, балакав з кожним зокрема, з купками, а увечері було зібрано поширене засідання виконкому, тут Петро Степанович постарався во-всю!

Івася на зібранні не було.

— Товариші діти,—почав тихо, з почуттям Петро Степанович—я буду балакати з вами цілком одверто, бо ви вже напівдорослі і можете серйозно поставитися до справи, бо від цього залежить життя дорогої нам людини, людини, що все принесла нам в офіру, людини, що все своє життя віддала, вам дітям... Я кажу, діти, про нашого любого, єдиного Івана Олександровича.

Діти слухали уважно, серйозно, і тримтіли і не спускали очей з Петра Степановича.

Він цілком оволодів ними.

— Ви всі, діти, знаєте, що було з нашим будинком до приїзду Івася, яка розруха, яка руїна! І він, один, він за вашою дитячою допомогою виніс усе на своїх молодих плечах.

Діти! Він не спав ночі, просиджуючи над планами, програмами, проєктами. Він працював по 40 годин, не спочиваючи. Кожну свою вільну від роботи хвилинку, замісць спочинку, він провадив з вами, віддаючи вам усе, що можна, і кожний з вас знаходив у ньому співчуття та відгук...

А ми... ми, діти, так ганебно, так паскудно віддячили йому! Одна з ваших товаришок,—на жаль її тут зараз нема—наклепала на нього, полила помиями, обрехала. І ви, діти, мусите виправити це, врятувати нашого дорогого, любого Івася, бо він уже думає про самогубство.

— Ах!—вирвалося чи не в усіх дітей:—як? Їхній любий Івась? Йому щось загрожує?

— Діти, ви всі знаєте Даніну не перший рік. Що це за дівчина? Прийшла вона до нас з вулиці, за свої пригоди була вже й у Бупрі і в колонії злочинців, ця авантуристка завжди відрізнялася від усіх своїми фантазіями, зачитувалася різними бульварними романами...

Красномовність Петра Степановича росла що-далі дужче і він розповідав дітям, що набрехала Шура на Івася, коли сама бігала за ним, і нічого там особливого не було. Шура просто не розуміла, не могла зрозуміти своєю зіпсованою натурою відношення Івася. А найбільше він напирав на небезпеку, що загрожує їх любому Івасеві, і дитячий виконком постановив „із'ять Шуру з дитмістечка, як розпутну дівчину, що розкладає колектив“.

Другого дня дитячий виконком послав характеристику Шури Даніної до райінспектора.

Івась вирішив з Петром Степановичем, що при обслідуванні він буде від головного відмовлятися, для очистки совісти він майже силком повів Шуру до лікаря і той, на щастя Івася й Шури, нічого не знайшов, крім того, що вона вже не дівчина—це звичайно полегшувало його справу.

На Шуру страшно було дивитися. Вона мовчала. Від неї ніхто не почув ні одного слова. Вона знала про все, що робиться, але дивилася мертво, наче нікого й нічого не бачила, і всі робили вигляд, що її не помічають, бо просто не знали, як з нею себе поводити.

* * *

До містечка ім. Леніна мусив приїхати новий завпед. В Освіті вирішили на деякий час справу зам'яти—не можна ж розкидатися такими цінними робітниками, як Івась! Але вирішили послати туди нового завпеда—партійця для „оздоровлення“ колективу.

Остання історія Івася і Шури все таки вплинула на всіх у містечку, хоч голосно про це й не балакали. Але пошепки... Всі знали, що приїздили допитувати Івася, що Івась водив Шуру до лікаря і врешті Шура зникла з містечка, знайшли тільки на ліжкові її записку: „Дівчатка, прощавайте, бувайте розумні та не забувайте дурну Шурку“...

І не в однієї стислося серце та навернулися сльози на очах. Було соромно і за те, як вони поводили себе останній час з нещасною подругою і десь у глибині страшно за своє майбутнє...

Івась ходив зі штучно-веселою усмішкою, так само, як і раніше мотав кучерями, але, звичайно, це вже було не те... І хоч дитячий виконком „за ради" нього і дав таку від'ємну характеристику Шурі і на зборах діти голосували за те, щоб іти всім до Івася, але... й діти почували, що щось таке трапилося, що зробило щілину між ними та Івасем.

Івась чекав на приїзд нового завпеда, бо казали, що присилають якогось то сильного педагога, партійця.

Це було на другий день після того, як усім стало відомо, що Шура Даніна втекла.

Настрій був підвищено-нервовий, тому ніхто не звернув уваги, коли до головного корпусу під'їхав візник і з екіпажу зіскочила тоненька висока дівчина в чудовій синій жакетці і кепі. Івась дивився у вікно і перший побачив її, і з першого погляду в нього неначе щось увірвалося, і відчув він, що щось трапиться, що саме—невідомо...

Назавжди запам'яталося це обличчя і перше враження від нього.

Кидалося у вічі зразу—золотисто-каштанові кучері, коротко підстрижені, вибивалися якось буйно-хвилясто з під кепки, і прямий до суворого, погляд великих синіх очей.

Вона познайомилася просто і вільно, але не розправляючи брови і не міняючи виразу обличчя:—„Галина Богун, прислана до вас завпедом у дитмістечко, я нічого не знаю про містечко, ви мене познайомте якнайшвидче і я стану до роботи".

Трохи побалакавши в канцелярії, Івась повів її показувати містечко. Він дізнався, що вона нічого не знала про всі погані історії останніх часів; дізнався, що їй уже 24 роки, що вона давно закінчила педвуз, кандидат партії і має вже великий стаж у педагогіці та громадській праці.

Не дивлячись на те, що вона нічого не знала, Івась ішов поряд з нею зовсім не такий, як завжди. Кучері упали на чоло, очі дивилися розгублено. Богун привітно усміхалася дітям, розпитувала Івася про різні подробиці життя містечка,—самоврядування, школу. Івась відповідав, але думав у той час щось інше; і сам не міг дати собі відповіди, що саме.

Уночі, коли лягав уже, перед очима було обличчя нової товаришки, і не те, щоб воно було таке красиве, що відразу зачарувало Івася, ні,—тут було щось інше..,

У неї були такі чисті, хороші очі, такий простий погляд, і не зважаючи на всю серйозність, коли вона сміялася, вона мала вигляд веселої, щирої такої дитини. І в Івася виникла думка, що вона може його врятувати, витягти з тої ями, куди він скочується все глибше та глибше.

* * *

Вони звичайно, подружилися—Івась і Галина, бо обоє були молоді, гарячі і жили своєю роботою. На другий день, після знайомства, Івась знову підбадьорився, з гордістю і трохи з самозакоханністю розказував, як його люблять діти і що він зробив тут; ділився своїми планами та мріями. Та коли залишався віч-на-віч—зовсім змінювався, балакав тихо, більше про себе, ніж про дітей.

За кілька днів Галина завоювала чи не менші симпатії дітей, ніж Івась, але її відносини з дітьми мали зовсім інший характер. Між ними не було і тіни фамільярности, а утворився такий діловито-дружній товариський тон. З хлопцями вона вступала в гарячі політичні дискусії, але найбільше здружилася з старшими дівчатами.

О, з дівчатами дуже важко в дитячих установах! Це Галина добре знала. Їх не можна порівняти зі школярками їхнього віку, що живуть у родині—у них зовсім інші поняття моралі і норми поведінки, і розвиток їхній іде зовсім іншим шляхом.

Кожного вечора вона заходила до їхньої спальні і балакала з ними. До неї особливо горнулися Надя і Геня, що в останній час трималися все вдвох осторонь від решти дівчат.

Дівчат і тут, як і в багатьох інших дитячих колоніях та будинках, вважали за відсталий елемент—з хлопцями куди цікавіше, жвавіше робити! А дівчата далеко більше потрібували уваги до самих себе, ближчої уваги, роз'яснення, допомоги в багатьох інтимних моментах свого життя. Галина помітила, що й тут хлопці далеко розвиненіші і забивають дівчат, і з дівчатами вихователі працюють не з такою охотою (за винятком Івася).

Але щось не подобалися Галині з першого разу ці обійми, фамільярність Івася з дівчатами. Отже, ще не могла вона зробити свого висновку відносно Івася та його методів.

Раз зайшла вона в спальню, коли дівчата лягали спати.

— От я рада, що ви прийшли, Галино Сергіївно,—зраділа Геня,— а то знаєте, до нас ніхто і не зайде ніколи.

— Ну, вже ти,—перебили її дівчата,—а Івась? Він завжди заходив до нас, оце тільке перестав ходити, як ви приїхали.

— Івась!—зневажливо кинула Геня,—він глупосний, а не вихователь!

— Да, тепер глупосний, а сама бігала за ним.

У Гені затримтіла нижня губка, і вона почервоніла.

— Ну, дівчата, що за розмови—„бігала" „глупосний"—киньте,— припинила Галина, почуваючи, що розмова починає набувати неприємного звороту, але відчувши відразу, що тут щось єсть таке, про що слід дізнатися.

Дізнатися довелося від самого Івася.

* * *

Ну, звичайно, Івась Галині скоро сказав, як він її палко, безмежно кохає. І на неї це не зробило ніякого враження. Хіба мало хлопців їй про це казали?

Але Івась „признавався" (саме признавсь, а не що інше), зовсім як у старих романах, до того ж і всі атрибути такого признання були налице—сиділи вони на ганку; місяць світив, десь у ставку квакали жаби...

Відразу майнула думка: „яка там любов—знає мене тиждень без року, надумане одне—просто, ночі місячні і манастир"...

Хотілося відповісти жартом, але на неї дивилися такі благаючі, чудові очі, такі сумні і надхненні, що шкода було розбивати йому цю ілюзію веселим жартом. „Ну, і хай надумане, їй то що"!—Галинка поклала руку йому на плече і сказала:

— Івасику, це ж дурниці, кинь, не треба!

— Галинко, ну, я знаю, що це моє нещастя, але ж, знаєш, навіть безнадійно тебе кохати, таке щастя. Ну, скажи, може це не безнадійно?

— Ні, безнадійно,—сумно кивнула головою Галинка, підносячи руку, щоб поправити волосся.

— Ні, ні, не кажи, і не приймай руки, ну, це ж можна? Хоч це мені можна?

— А чому й ні?—подумала Галинка,—подумаєш—важність!

Вона не надавала цьому ніякого значіння.

— Як у тебе очі блищать, Галинко, в тебе завжди очі блищать... такі чисті твої, хороші очі...

І раптом Івась одсахнувся. О, він став такий нервовий, він сказав— чисті хороші очі... і згадав—такі чисті, великі очі—свою „сестричку“...

— Івасе, що з тобою?—навіть трохи злякалася Галина.

— Ах, я не маю навіть права сидіти коло тебе, я такий бридкий, гидкий сам собі... ти поклала мені свою руку, і я подумав, що після цього я вже вільно можу застрілитися.

— Що за дурниці, Івасе, в чім справа?

— Ні, ні, не питай мене, цього не можна казати, це мусить у мені, в глибині бути, і завжди нагадувати, який я злочинець, однаково, тепер у житті мені нічого не залишилося, нащо ж буду відкидати від себе хоч це маленьке щастя—сидіти коло тебе і чути твою руку.

Але Галинка настоювала. Вона чудово знала, що не слід, нетактовно питати глибоко-інтимне, коли не кажуть. Але, по-перше, як усі жінки й вона грішна була на цікавість, по-друге—почувала інстинктивно, що тут багато відкриється чогось важливого, по-третє—почувала, що Івась уже починає трохи „грати“, як на сцені, значить, це не дуже нетактовно питати його.

Галинка настоювала...

— Івасе, ну, сам ти казав, що любиш мене... Зараз я просто вимагаю, щоб ти сказав? Ну, що ти хочеш? щоб я хвилювалася всю ніч за тебе?— Галинка не посоромилася таких методів допиту.

— Ні, ні, люба моя Галиночко! Не питай! Нащо я скажу тобі, щоб ти зовсім одвернулася від мене? От ти сидиш поряд, тримаєш свою руку на моїй шиї. (От далася йому ця рука! Галинці аж ніяково ставало). А то ти не сядеш! Я не злодій, я злочинець, Галинко!

Галинка знала, як усі такі хлопці, як Івась, часто люблять на себе напускати якісь злочинства, нещастя.

— Ну, що за дурниці, Івасе, ніякими злочинами ти мене не злякаєш— яка була така й буду, ну, кажи ж!

— Ні, Галинко, ти або одвернешся від мене зовсім, або є ще можливість—як що ти дуже оригінальна дівчина, ти полюбиш мене! (отже, все таки нахаба, цей Івась!).

Галинка уперта—вона сказала, що однаково не відпустить його від себе і не відчепиться, поки він не скаже.

І він сказав...

Він казав їй багато—багато...

Він був ще малим хлопчиськом—п'ятнадцяти років... дуже красивим малим хлопчиком і талановитим. Але любили його й балували дорослі жінки... Йому було п'ятнадцять років, коли одна красива, блискуча артистка , відпочиваючи влітку в їхнім маленькім, зеленім місті, сумуючи та нудьгуючи від безділля, наблизила його до себе та „навчила“ всьому.

Але Івась утік. Івась боровся. Івась став боятися жінок. Це було болюче питання для нього і він вирішив перевести всю свою енергію на щось інше. Комсомол його не тяг до себе—там не було розряду його ніжності, любови, ласки... (Так ти мабуть про комсомол і думав,— зауважила в думках Галинка).

Він став вихователем. Йому було тоді сімнадцять років. Він був дуже талановитий педагог. Він співав, малював, грав на сцені. Крім того, він багато читав і був дуже розвинений—завжди, де він робив, усе кипіло навколо... (Це правда—Івась не брехав).

Дев'ятнадцяти років він уже завідував невеличким дитячим будинком. На вигляд йому було далеко більше. Діти його боготворили— носили на руках, особливо дівчата... (О! тут щось почала розуміти Галинка, згадуючи тримтячу губку Гені).

В це містечко він попав не дуже давно... До нього був повний розвал. Завідувач п'яниця. Раз до того набухався, що поліз верхи на корову і виїхав на підвір'я, де були діти... „Правда, правда, це було, спитай кого хочеш!.. Абсолютна безгосподарність, абсолютний брак виховальної роботи. 600 дітей—хлопців і дівчат майже цілісінький день залишені на власну волю. До того ж обідрані, босі, брудні, узимку по кілька днів нема палива (а навколо свій ліс). Школа по місяцях не працює, вихователі відбувають години, покладені спілкою і швидкують додому з цієї ями, а поки тут, то й то не з дітьми, а більше сваряться... (О, скільки таких будинків знала Галинка!)

Наїздять час-від-часу комісії. Між іншим—зав після свого знаменитого виїзду ще з півроку працював у містечку, нарешті насмілилися його зняти—і прислали Івася...

„Уявляєш, яка божевільна робота передбачалася. Я не побоявся, я працював по 24 години, не спочиваючи, і зараз—зараз хіба можна впізнати в нашому дитячому містечку колишню помийницю?..

Але сам же, сам її почав знову руйнувати...

— Але ти, ти ж зрозумій мене, Галинко, чиста, хороша моя! Ви ж самі, самі комуністи кажете, що оточення виховує, а в яке оточення я попав і раніше, і тут у манастирі?!—І от... зірвався, не витримав... і тепер прахом іде, на нівець сходить уся моя робота...

І він розказав про дівчат і про свою загублену „сестричку".

Перед Галинкою проходили, як наяву, ці дівчатка, дитбудинківські, чудні, нікому не потрібні дівчатка.

Наше майбутнє!..

Але поки що віддане найрізноманітнішим людям, які іноді щиро, але помацки, так, наосліп шукають і не можуть знайти вірних шляхів, які й самі губляться і гублять сотні, а ці сотні перекочовують з будинку в будинок і з містечка в містечко, з рук у руки, і кожні руки і пестять, і вирощують, і гублять на свій лад!..

Така зрозуміла картина і такий зрозумілий шлях цієї дівчинки, про яку розказував Івась. Куди вона може піти після такого виховання?

— Івасе,—тихо, з сумом каже Галинка,—що ж це таке? А наші ідеї, а наша робота—це все на нівець? Це ж шляхом соцвиху до проституції? І твоїми власними руками?! Ні, Івасе, я бачила такі будинки—жах, а не будинки, як ти розказуєш, але ж є і робота і є люди, що по справжньому віддають себе їй, а це же найневдячніша, найважча робота—і є наслідки, хіба мало я бачила. Ти не мусиш, Івасе, так виправдовуватися.

Але Івась доказував їй: Дівчина втекла, натомісць інша... що тепер ховати йому?..

— А як ту звуть, що втекла?—раптом питає Галинка.

— Шура Даніна.

— Ш-у-р-а Даніна?—з жахом перепитує Галинка.

— Так... чого ти?—йому робиться моторошно від обличчя Галинки...

Перед очима Галинки—рожевий будинок—її перший будинок, палкі розмови, її пісня про волю, й сірі, допитливі, живі очі...

— „Тьотю Галиночко, я все думаю над тим, що ви розказуєте, я буду справжньою юною спартачкою"...

Така глиб і безліч можливостей.

У Галини губи кривляться з призирства та ненависти. Не може бути жалю до того, хто калічить наше майбутнє, нема тому виправдання!

— Сволоч ти! Гидота,—кричить вона з призирством і біжить до себе в кімнату.

Тут ніхто не бачить. Тут губи кривляться з болю. Тут не за всіх, не за ідею—тут може тільки за одну Шурку, що співала „Чайку“ та „Волю“, за ту Шурку, що писала їй такі листи, може за одну цю Шурку, бо останніх врятувати ще можна,—плаче Галинка, так безнадійно, уткнувшися в подушку, забувши, що їй уже 24 роки, що вона кандидат партії і має великий педагогічний стаж.

О, за решту вони ще боротимуться проти Івасів, проти завів, що їздять на коровах!

* * *

Ось стоїть вона на ріжку вулиці і перелякані, зморені вії закрили очі.

— Куди ж мені йти?

І в голові туманіє лише одна відповідь:

— Всміхаються малинові губи Шевцової, наче пом'ята розкішна квітка... кличуть задирливі кучері київського Шуріка, по-товариському простягається чисто вся татуїрована рука малого Матросика... Її вони не питатимуть і не посміються і не одженуть...

Г. ДОРИНА

ШЛЯХОМ ЖИТТЯ

Оповідання

I.

Це так дивно стає, коли з дівчинки раптом виростає жінка...

Тоді був вечір, і Вірці тільки сімнадцять років. Вечір, мов той павич, ступав поволі. А на небо кинув кольорове пір'я — хвіст.

І сталося так, що двоє блакитних очей глянули у Вірчині чорні. Просто і звичайно. І нічого не було особливого в тих очах. Але Вірці вони здалися двома блакитними сонцями і вона вся затримтіла і потяглася до їхнього проміння.

Тоді Вірка вперше відчула, що вона жінка. Стало соромно підтиканої брудної спідниці (Вірка збирала огірки), брудних ніг... Але під брудним одягом вона якось одразу почула своє тіло, молоде й дуже. Від цього — і смішно й весело, і чомусь так солодко, тужно.

Він — червоноармієць, купив у матери кавуна та десяток яблук. Таких, як він, по шляху до табору проходить що-дня сотнями. Але ні, він один у світі найкращий, він такий, як ніхто... Так думала Віра.

З того вечора Вірчине життя набрало нових барвів. Іншим було сонце — воно розсипало золоті дзвоники і тримтіло, і співало в повітрі. Іншим був шлях до табору, бо на ньому так часто блукали Вірчині думки. І сама Вірка стала іншою — вона жила якимсь піднесеним, незнаним досі життям. Життя, воно таке прекрасне, що хотілося бігати і співати, воно таке болюче, що хотілося плакати.

На базарі Вірка за п'ятнадцять копійок купила дзеркальце. А пообіді, коли так солодко спочивати, вона не спала з матір'ю в лабазі, а прала сорочки й хустини. Хай прийде він і побачить її чепурною. Проте, вона не бачила його цілий тиждень. Здавалося, ніби хтось жорстокий схопив у руку серце і помалу його стискував все дужче й дужче. Ніби в листях маячив не багрянець, а пекуча-пекуча кров. Та Вірка плекала солодку надію побачити його в неділю в таборі.

Коли йшла до табору, одягла своє найкраще „модне" плаття. В ньому Вірці якось незручно, тому здавалася незграбною.

Та плаття в зелену й жовтову картку й по 97 коп. метр. Одягаючи плаття, Вірка думала про нього і про те, що ось зараз вона схожа на „городську" і, певно, швидче може йому сподобатися.

А табір шумував, у таборі клекотало життя. Стояв він у дуже гарному місці на узліссі, біля річки. Білі намети на зеленому тлі були мальовничі і такі незвичайні. До табору завжди приходило багато люду: родичі червоноармійців, знайомі, просто на прогулянку.

Надія побачити його, що її Вірка плекала всю дорогу, раптом зникла. Ціле море голів і ціле містечко з білих наметів. І дивно, що він, особливий, такий, як ніхто в світі, центр Вірчиних мрій і думок, не був центром тут у таборі і губився серед тисячів таких, як сам. Та проте, вона його побачила зовсім несподівано, коли вже втеряла надію. Було це по обіді.

Вона з дівчатами стояла в колі, навкруги майданчика і дивилася на змагання. Спочатку червоноармійці в трусах тягли каната. Потім із зав'язаними очима били пляшки. А коли почався біг у лантухах, Вірка побачила його.

Стояв він у першій парі, аж до шиї зав'язаний великим лантухом. Це було незвичайно і тому смішно. І Вірці чомусь стало образливо й боляче за нього. Вона намагалася не дивитися на чудернацькі постаті червоноармійців у лантухах. А коли почався біг, стало ще гірше. Червоноармійці смішно плутали ногами, незграбно стрибали, а глядачі весело і задоволено сміялися. Цей сміх боляче вражав Вірчине кохання. Бо жінка швидче воліє бачити коханого злодієм, убивцею, ніж смішним. Поруч із образою, у Вірці ожила і жаліслива ніжність, і страх за нього. Хотілося, щоб він прибіг перший, щоб біг краще за інших. Тому вона аж скрикнула, коли він зробив надто великий крок, заплутався в лантусі і впав додолу. Але це був мент. Він якось крутнувся, скочив і знову біг. І коли він прибіг перший, а всі гучно заплескали — Вірка почувала гордість. Здавалося їй, ніби вона сама зробила щось надзвичайне, здавалося, що всі плескають їй, а вона стоїть з гордістю в душі над юрбою. І від цього було трошки соромно, і від цього було хвилюючо-гарно.

Коли з нього зняли лантуха і він стояв у колі, Вірчині очі вже нічого не бачили, крім нього. Мабуть під настирливим її поглядом він повернувся і спинився на ній очима. Він одразу пізнав її, хитнув головою просто й весело, ніби вона була його давня знайома. Це було все... Мало. А може й дуже багато. Бо Вірчине серце сповнилось такою ніжною, такою співочою радістю. І додому вона йшла тиха й зосередкована в собі — ніби несла в душі чашу, сповнену чимсь дорогим і боялася її розплескати.

Потім він часто ходив у місто повз їхню хату і спинявся там спочивати. Вірка дізналася, що в нього дома жінка й дитина, що він працює на заводі, а вечорами десь учиться. І від цих подробиць ставало боляче, бо були вони такі далекі від її власного життя, такі чужі і часто незрозумілі. Але ці подробиці і зв'язували його з нею. Ніби входила вона в його життя, ніби частка цього дивного, такого несхожого до її життя, торкалася і її, і прокладала поміж ними дивний і таємний звязок. Вона дивилася покірними очима жінки, що думками вже цілком віддалася, зовсім і назавжди. І в цій покорі було щось зворушливе, прекрасне. Так просто, так легко й безжурно вона віддавала йому своє життя, всю себе і нічого не просила, не вимагала натомісць, бо знала — він нічого не зможе їй дати.

Він нічого не помічав. Жив своїми думками про родину, вчення, а до Віри ставився просто й рівно, як до товариша. І це саме в нього — особливе, властиве лише йому, бо на селі хлопці ніколи не балакали так з дівчатами. Вони „гуляли" з ними, і все. Були це — нечисті обійми й тиснення, танці й міські похабні пісні. Тому, Павло стояв окремо від усього, досі знаного життя, — такий близький. І хоч те, про що розказував Павло, було далеке й чуже, ставало таке-ж прекрасне, краще за те, що знала й бачила Вірка навкруги. І від цього народжувалася туга, пекуча й солодка. І не знала Вірка, за ким ця туга: за Павлом, чи за якимсь іншим життям, якого Вірка ніколи не бачила і мабуть ніколи не побачить.

І якось соромилась розповідати Павлові про своє життя, бо було воно буденне і звичайне.

Колись він спитав її — з чого вони живуть і чому не сіють. Вона сказала, що з продажу городини та садовини. Не могла сказати йому, що

крадькома батько в хурщиків - червоноармійців купують хліб, крупи і спродують це на базарі. Швидче почуттям, ніж розумом, вона розуміла, що це негарно, що це відштовхне його від їхньої хати.

А це був чи не головний їхній прибуток. Цілими днями мати сиділа над шляхом і чекала хурщиків. Вони скидали їй — той хлібину, той торбу крупів. Платила вона вишнями, яблуками, огірками... іноді, дуже скупо, грішми.

І це постійне полювання за хурщиками, постійне випрошування, розвинуло надмірну жадібність, убивало всякі інші інтереси. Видурити, випросити яко мога більше — це був пульс життя Вірчиних батьків. Було кілька постійних постачальників. Це були спритні й безсоромні хлопці і скидали хліби десятками, крупи — пудами. З ними в баби були якісь таємні рахунки, цим вона платила дорожче — горілкою та грішми.

Але про це Вірка змовчала. Вона ж не збрехала, вона лише змовчала, не доказала...

Раз сидів він у лабазі і їв кавуна. Баба була на городі і не бачила, що він зайшов до двору. Тому, коли побачила хурщиків, вийшла на шлях. Їхав якраз Василь, здоровий, чорнявий хлопець. Він завжди скидав більше, ніж інші. Сьогодні він скинув аж п'ятнадцятеро хлібів. Павло з лабазу все бачив. Він стояв білий увесь, похмурий. У Вірки обірвалося серце і котилося, котилося в безодню. Було таке почуття, ніби щось гине зараз назавжди, щось назавжди розбивається. І в розпачі хотілося схопитися за нього руками і шукати, благати в нього порятунку. Але він був такий невблаганий і жорстокий до неї.

— Ну, що ж, Віро, прощайте! І по голосу чула, що це назавжди, що не прийде, що виросла якась стіна між ними.—Ех, негарне все це!— і пішов...

Кинутись до нього! Крикнути, що то ж мати, не вона? Але вона ж брехала, брехала!.. Сказати, що цього більш не буде... впасти на коліна і благати, щоб простив, що буде жити Вірка іншим життям... заридати... битись головою об стінки лабазу?..

Слова, почуття росли, плуталися, губили початок і губили кінець. І від цього така нестерпна мука, такий пекучий біль, такий відчай... Не пішла нікуди, мовчки стиснула голову руками і сіла...

II.

Пройшло три дні... тиждень... а може ні, може рік, вічність?—Віра загубила все разом з радістю, разом з ним, Павлом. Дні приносили лише біль і чудне роздвоєння. Надвоє поділилось серце, думки, бажання. не було змоги вирватися з цього кола...

Одного ранку серце не схотіло більш муки. Одного ранку Вірка прокинулася з приголомшеним протестом проти болю, проти тягаря, що так важко ліг на її дівочі плечі. Тоді Вірка почула, що треба шукати якогось виходу. Відразу стало просто й легко. І хоч цілий день вона заплутувалась у думках, було почуття полегкости і швидкого визволення. Хоч так важко було розплутувати думки і приймати ними непокірне почуття—поняття гарного й поганого, що передавалося з покоління, що тепер так боляче розбивалось, була радість борні з невідомим і темним, що захлиснуло всю її болем, мукою.

Ввечері Вірка не була вже дочка—вона була лише жінка, що кохає, всю себе, всі свої чуття, офірує коханому. І зовсім несподівано для неї прийшла допомога відкілясь із боку й остаточно докінчила її намір.

Проходили з маневрів червоноармійці й один якось відбився. Був він дуже стомлений і дуже блідий. Блідість цю було видно навіть під шаром пилу, що вкривав обличчя. Він попрохав продати кілька огірків..

Мати винесла з лабазу п'яток солоних і шматочок хліба. Посолили вони всякі покидьки, що лишалися від продажу; жалко було викидати криві й покручені жовтяки, зів'ялі й гіркі. Але баба знала, що при нагоді й за них можна взяти гроші. Червоноармієць тут же, біля огорожі, почав жадібно їсти. Їв він навстоячки, бо поспішав, щоб наздогнати товаришів і їв жадібно. Вигризав на огіркові середину, очі йому були дуже стомлені і дуже голодні.

— Скільки вам, бабусю?

Баба зробила лагідне, ласкаве обличчя: — Та що там з вас візьмеш, дайте вже гривеничок...

— Нехай!..—вона казала таким тоном, ніби по доброті не могла взяти справжньої ціни. А на базарі вже давно огірки були по дві копійки десяток. Червоноармієць це видно знав, він болізно й ніяково простяг бабі гривеника. Це був у нього мабуть останній, бо він довго вибирав білу монету зпоміж мідяків.

Бачила Вірка це часто, але зараз вона бачила якимись іншими очима нової, другої Віри. Чомусь здавалося, що між цим червоноармійцем і Павлом є якийсь таємний звязок; що не лише його обдурює зараз мати, а й Павла, і Віру, бо відняла в неї Павла, а дала натомісць почуття сорому й провини.

Ввечері Вірка спробувала побалакати з батьком.

— Тату, і нащо ото мати звязуються з хурщиками. Тільки сорому набираються!

Вона хотіла сказати не це, щось інше і значне, якимись переконливими словами, від серця... Але від незвички балакати, від хвилювання, слова й голос були чужі.До того ж у батька був такий байдужий погляд.

— Ет, мелеш!—сказав він байдуже і зараз же забув про Вірчині слова.

Та й Вірка швидко забула про них. Вона думала, що ось завтра Павло побачить її виправданою, і що буде тоді інше життя—радісне й легке.

Той ранок почався такою червоною на небі смугою, що здавався він не народженням, а вмиранням... Потім бризнуло сонце, таке переможне й тепле, що обсипало світлом усю Вірку, пройняло всю її промінням, золотими шариками розкотилося в крові.

Вийшла ніби в місто, на базар, але за селом сіла. У цей час часто їхав „главний"—так називали селяни комдива—і Вірка чекала на нього.

Здалека стало видно екіпажа з білими; у Вірки від хвилювання підгинались ноги. Вона була майже непритомна, коли спинила комдива. З плутаних Вірчиних слів комдив спочатку нічого не зрозумів. Та помалу він упіймав головний зміст—тоді почав розпитувати сам...

Коли в старого Ониська був трус, Вірки не було дома. Їздила на баштан по кавуни. Приїхала вона надвечір і відразу зрозуміла, що „це" трапилося. Мати голосила в лабазі, а батько був такий лютий, що аж підступити страшно було. Уже від сусідів Віра дізналася, що був трус, що з горіща багато де-чого позабирали, що склали протокола.

За вечерею мовчки сьорбали юшку, коли мати раптом сказала:

— Це той анцихрист виказав. А яким добрим прикидався!.. Ах, ти ж, падлюка чортова, напасти на тебе нема!.. Та щоб тобі світ отакий милий був, як оце мені... та щоб тобі...—зáголосила знову баба.

Вірка була біла вся, коли сказала не своїм, а чиїмсь чужим, далеким голосом:

— Це я виказала...

Батько бив Вірку довго й жорстоко. Вона не кричала, не плакала—була вже зломлена останніми подіями. Лежала, стиснувши вуста, аж поки не зомліла. Тоді батько запер її в лабазі.

— Хай очуняє!—кинув він переляканий старий.

І Вірка справді очуняла... Старих тягали на допити. Батько й мати були до Вірки немилосердні й люті. Викликали й Вірку кілька разів і вона знов, як і комдиву, відповідала на безліч питань. Та їй це було зовсім байдуже. Лише одна думка прорізувала мозок. Чи знає він? Та було солодко, що ось вона, Вірка, з-за нього прийняла таку муку і може прийти й сказати:

— Бачиш, я зробила це. І зроблю ще більше і страшніше. Зроблю все, що ти схочеш...

Здавалося їй, що вже ніколи не піде він з її життя, а життя в неї буде зовсім нове.

Дізналася від дівчат, що назавтра терармійці вирушають з табору. Була ця звістка, мов огонь, що відразу палить серце, мов куля, що вражає на смерть. Та краєчком душі вірила, що може якимсь чудом він лишиться, бо він же єдиний, такий, як ніхто в світі, і шляхи в нього повинні бути не ті, що в інших.

Вранці, коли червоноармійці йшли повз двір, Вірка чекала на нього. Павло виник відкілясь раптово, так, що Вірка й не помітила.

— Ну, прощайте, Віро!.. Хороша ви!.. Тільки, як тепер з батьками будете жити? А, Віро?..

Вірка й сама не знала як. Здавалося їй, що прийде він і щось порадить і якось поверне її життя. А він—сповнений щастям швидкого побачення з сім'єю, і ввесь тягся вперед.

Вона сказала:

— Не знаю. Прощайте...

* * *

З того часу Вірчине життя ніби провалилося в темну безодню. Можна було кружляти без краю в ній і не бачити й не чути нічого. Ні лютих очей матери та гризні, ні завжди мовчазного батька, ні глумливих посмішок сусідок. Щоб на хвилину забути себе, Вірка, мов навіженна, кидалася на працю—на городі, дома, усюди, де лише можна прикласти рук—забути б лише його, забути образу, гостру й болючу. Бо що може бути більше за образу жінки, яка віддавала себе, а повз неї пройшли байдужо.

У дворі їхньому часто спинявся скупщик кавунів—Янчин. Тоді двір їхній був завалений горами кавунів, тоді п'яно пахла антонівка, а люду було, як на ярмарку.

Яблука складали в ящики й запоковували, а потім кудись одправляли. Вірка тоді цілий день складала яблука.—Невпинна праця давала задоволення. Думки пливли кудись, слідом за втомою, ставало спокійніше й легше.

З Янчином часто приїздив син його Льовка. Він чіплявся до Вірки, щось просив зробити, щось обіцяв за це. Вірка його не чула. Проходив він поза її життям, чужий і смішний.

Та раз, коли Вірка вночі спала сама в лабазі і туди прийшов Льовка, Вірка не змагалась. Це була ніби помста комусь чи чомусь, це було ніби вбивство свого кохання до Павла. І хоч віддалася вона йому з огидою, все ж опісля почувала якесь задоволення—ніби скинула вона зі своєї душі машкару покори і кинула комусь виклик.

Льовка приходив ще і ще. Для Вірки зовсім чужий. Тому коли він раптом зник, Вірка не почувала ні туги, нічого.

Так само проходили, сповнені гарячковою працею, дні повиті важким сном ночи.

Потім одного ранку Вірі стало погано. Стояла біля печи і раптом упала додолу. В хаті нікого не було, довго лежала сама. А коли

встала, то подумала, що ось вона буде матір'ю. І так само, як без опіру віддалася Льовці, так само без змагання прийняла й думку, що в неї буде дитина.

В цій думці не було ні ніжности, ні чогось іншого, лише тупа байдужість, стомлена покора. Бо чорною безоднею пливли Вірчині дні. Та й хіба не все одно: однією мукою більше чи менше?

Суд був уже пізньої осени. Батька й матір засудили, і Віра лишилась сама. На суді вона була так само байдужа й мертва, і присуд на неї не справив враження. Не справило враження й те, що коли йшла додому, хлопчики жбурляли на неї камінням, а слідом за камінням і брудні лайки, а дорослі мовчки відверталися од неї.

Вірка знову, мов неприкаяна вхопилася за працю—мила, шкребла, чистила.

— Що, сватів дожидаєш?—гукали в вікно сусідки і глумливо сміялися.

III.

Після різдва вперше заворушилась дитина. Це повернуло Вірчине життя. Ніби з першою ознакою життя дитини ожила й сама Вірка. Вона поклала руки на живіт і слухала. Така глибока і солодка ніжність і така тримтяча фізична насолода почувати в собі маленьке й складне життя. Це нове, незнане почування ранило до болю, і Вірка заридала. Вона проплакала ввесь вечір, а коли встала, була в душі і туга за минулим, і радість від того, що зараз сталося і твердий задум створити їй, дитині, краще, якесь інше життя.

Лягла вона спати тиха й задумана, і така ж прокинулась другого ранку.

З цим новим почуттям зима пройшла зовсім непомітно. Вірка шила сорочечки і колисала й пестила думками дитину. На село майже не ходила, бо дівки й молодиці жорстоко глузували, а парубки кидали вслід образливі, бридкі слова.. Балакала Вірка лише з однією старою бабою Параскою. Параска часто забігала до неї і лише вона одна привітна й лагідна до Вірки. Параску давно на селі прозвали придуркуватою, бо були в неї свої, якісь не позичені в інших думки й слова, мала вона свій наївний погляд на життя. Та мала вона й глибоку дитячу мудрість, мала й глибоку, чулу людяність. Може ця мудрість привела придуркувату бабу Параску до Вірки.

* * *

Народжувала Вірка вночі. Прокинулась з несамовитим болем у животі, попереці, всьому тілі. Біль пронизав її всю, хвилинку подержав... потім пустив. Щось шепотіла побілілими вустами Вірка, тягала воду, готувала ганчірки... І напружено, напружено чекала, що ось зараз знову схопить непереможний біль, не дасть дійти до ліжка, не дасть приготувати... зімне, кине, розтопче...

І біль прийшов ще жорстокіший і невблаганіший. Ставав він менший, та Вірці здавалося, що не буде йому кінця... Потім знову і знову... Вона гризла зубами подушку, щоб тільки не кричати дико, по звірячому. Проти волі виривалося дике хрипіння, мимоволі ламалися нігті об дошки ліжка.

Каганчик блимав і погас. Але Вірка не могла вже підвестися. І лежала одна на цілу хату, в темряві, в божевільних, нелюдських муках. Здавалося, що ніколи не було ніякого іншого життя, а завжди була лише ця ніч і муки. Немов ніколи не було на світі радости, а лише сліпе, невблагане страждання... Потім відкілясь прийшов жах.

Такий самий нестерпучий, як і муки, такий самий невблаганий, як і вони. Хто-небудь, хто-небудь хай буде біля неї. Друг, ворог, злодій, убивця—однаково, аби не темрява, не ця безпорадна самотність.

Тепер Вірці хотілося, щоб хтось був біля неї, що головне—це, а не муки. І ця думка опанувала, захопила її всю. Якось треба вийти з хати і покликати сусідку. Вона встала і, не пройшовши двох кроків, упала... Біль дійшов свого апогею. Здавалося, що ось хвилинка ще, і не буде її, що все тіло розірве на дрібні шматки, що не витримає серце, мозок, жили—все порветься, пошматується, знівечиться. Вона не могла, вона не хотіла вже стримувати крики... Хіба не однаково... Хай би зійшлося сюди все село, ввесь табір, хай би стояв тут Павло, Льовка, весь світ—нестерпна, дика мука і таке саме дика хрипіння, несамовитий зойк...

Потім раптова мука урвалася. Відкілясь прийшов такий солодкий спокій та втома—найпрекрасніше, що знала колись Вірка... Дитина була жива і билася, кричала відривчисто й безпомірно між ніг. Але не хотілося, не було сили рухнутися. Тільки так лежати в знесиллі, забутті, кожною фіброю тіла спочивати від страждання...

Дитина скрикнула голосніше і затихла. Тоді Вірка опам'яталась. Схопила зубами пуповину й почала гризти. Дико, нетерпляче, немов у сні. Прийшла до пам'яти уже тоді, коли держала на руках дитину. І було від цього таке нестерпуче щастя, і було від цього таке велике кохання і ніжність.

Помацки поклала дитину на кровать і розшукала сірнички. Була мов п'яна, коли почала поратись.

Але хто знає терпіння, хто знає сили матери? Обмила й сповенала дитину, обмилась сама. Тоді лише лягла. І прийшов сон. Цей сон мов елексир життя.

Була це дівчина з прекрасними східніми очима. Може в далеких Льовчиних предків були колись такі? Може треба назвати її Рут, а не Ксеня?...

Дивно якось, що таке маленьке тільце може зосередити в собі увесь світ, найбільшу радість, найпекучішу муку. Так дивно було, що маленькі безпомічні рученята так міцно могли тримати все життя Вірчине, її щастя, долю. Хотілося кинути все і припасти до маленького, рожевого тільця, хотілося милувати, вилити всі скарби з роквітлою ніжністю серця.

— Вірка ходила на поденну за полільницю. Цілі дні—довгі, безкраї рядки перед очима і маленька Ксеня десь осторонь, під копицею. І від цього—і мука і насолода. Мука—бо не мала змоги, часу милувати дитину, насолода—бо це ж для Ксені гарячкова праця, безсонні ночі.

Ще на першому місяці у Вірки нестало молока. Прийшло це немов смертельна образа для Вірки. Хотілося покласти дитину біля сповнених молоком грудей і почувати, як переливається життя в маленьке тільце, як переливається її сила, ніжність.

Перед жнивами пройшла чутка, що на селі відкривають ясла.

Для села це—новина, і дітей спочатку не несли.

— Обасурманюють їх там, казав де-хто.

Інші казали, що обрізують, мов жиденят, бо всіх хочуть повернути на жидівську віру.

Та ці балачки швидко припинилися. Принесла дитину спочатку крива Химка. На неї тюкали, але згодом одна по одній почали відносити жінки дітей до ясел. Принесла й Вірка, бо не було іншого виходу—тягати дитину на жнива по такій спеці було і важко, і небезпечно. Коли

йшла до ясел, калатало від ляку серце. Здавалося, що своїми власними руками віддає дитину на загибель.

У яслах заспокоїлась. Було в них чисто й затишно. Діти пообмивані, чисті сиділи й лежали в чистеньких ліжках. І Вірку ця чистота вразила більше за все. Вона звикла бачити на селі дітей брудних і замурзаних. Менше всього уваги віддавала на селі дітям. Вони лазили, де хотіли, вовтузилися разом із свиньми, з собаками та кішками. Тут же до дітей найпильніша увага. Для них—ці ліжка, хата, чепурні й ласкаві сестри. І це була ніби солодка надія, ніби радісна обіцянка того, що їм, дітям готується якась інша доля, якесь інше життя чекає їх.

IV.

Народжувались ранки і помирали вечори, а дні стояли на одному місці душні й палючі. І на душі у Вірки було і непевно, і тривожно, як буває це перед грозою. Ніби ось-ось налетить вихор, підхопить, розшматує хмари, розвіє мертвий спокій днів. Станеться диво і побачить Вірка те нове життя, за яким вона так тужно сумувала.

Коли перший раз у неділю Вірка прийшла на лекцію до ясел, їй здалося, що зараз, ось зараз це диво трапиться. Бо чиста й чепурна хата, гасла та плакати по стінах, уважні й напружені обличчя жінок, усе було незвичайне, нове, чомусь нагадувало те, про що розповідав Павло.

І їй здалося, що ось зараз вийде хтось такий, що один знає найбільшу правду в світі й розкаже про неї словами особливими.

Але вийшла старша сестра, та, яка що-дня приймала дітей. Проста й звичайна, така, як і всі. Тому Вірку боляче вдарило в серце. І казала сестра словами звичайними, про звичайні речі. Від цього—розчарування, біль—і Вірка слухала. Сестра казала про те, як треба доглядати дітей. Помалу це зацікавило Вірку. Бо хіба ж не хотіла Вірка всю себе віддати, все своє життя, щоб створити Ксені кращу долю?

Сестра як раз почала говорити, що вони, матері, повинні самі зробити своїх дітей іншими, здоровими, і про те, що життя їхніх дітей буде інше. Вірка слухала: думала—ось може тепер вона справді швидко побачить це інше життя.

А коли йшла додому, здавалося, що тепер усе піде по-інакшому, що інше буде не лише Ксеніне, але й Вірчине життя. А потім думала Вірка, що Ксені вона дає вузлика, а сестра казала, що не можна цього. І що треба для дитини мати окремий чистий посуд, і що...

Матері по черзі прибирали ясла. І для Вірки це була не лише праця. Вона, як творець, вкладала в неї надхнення, частку себе. Сама, з власного почину, обілувала хату, де були ясла, з-надвору, а підлогу завжди так старано шкребла й мила, що дошки були аж білі—такі чисті.

Під кінець жнив, у саму спеку, на селі спалахнула пошесть. Була це якась шлункова хвороба, подібна до холери. Спочатку помер швець Яким, потім, на тому ж кутку, ще п'ятеро. А тоді, то там, то тут на селі, чулося голосіння й зойки.

До ясел дітей тепер приймали дуже обережно: довго їх обдивлялись, розпитували матерів, чи нема кого хворого в родині. А в неділю сестра зібрала матерів і розказувала, як уберегтися від хвороби, як треба зараз слідкувати за чистотою, а головне—не ходити на поминки по померлих...

Та баби до цього поставилися скептично. Де ж таки видано, щоб людина без поминок ішла на той світ. Душа ж тоді спокою не матиме. Та й коли не схоче бог, все одно не вмреш. Тоті вже—кому яка доля судилася.

— То пани може такі ніжні, що до них усе чіпляється. А я й у Павла Серпухівського на поминах була і племінника поховала. Та хоч би тобі голова заболіла.

І стояли дні на одному місці, душні й палючі.

V.

У куточках Вірчиних уст метеликом тріпотів усміх. Ось-ось зараз простягнуться до неї Ксеніні рученята. Від цього стало тепло і ніжно в грудях.

Коли ж доходила до ясел, раптом тривога смертельна вдарила в серце. Бігли по вулицях розхристані жінки, проскакала з криками юрба хлопчаків.

— Бабо, що то?—кинулась до старої баби спитати Вірка.

Вірці здавалося, що вічність цілу дивилася на неї баба підсліпуватими очима.

— Дітей,—кажуть,—потруїли в яслах, доню... Он побігли молодиці—казали. Кажуть двійко тільки зосталося.

Свідомість не хотіла прийняти цих слів, свідомість люто кричала „ні", Але Вірчине серце божевільно калатало, коли вона бігла до ясел.

Сподівалася, що ось зараз побачить ясла, знайомі обличчя, як тоді, коли Вірка вперше принесла Ксеню. Але до ушей уже доносилось чиєсь голосіння, люті крики, приказування.

Така ж сама, як і всі, розпатлана, з перекошеним білим обличчям, з божевільними очима, прибігла Вірка до ясел. Хотіла протиснутись крізь юрбу, до дверей, але не мала сили рухнутися. Стояла й дивилася божевільними очима і не мала сили одвести їх від дверей. Вони ніби гіпнотизували її своїм виглядом. Здавалося, що ось зараз одкриються і побачить Вірка ту таємницю, що ховалася за ними.

Двері були щільно зачинені, тільки чиєсь голосіння чулося за ними. Тоді Вірка відірвала очі. Це був ніби жахний сон, ніби страшна примара, що іноді, вночі, ще до Ксені, приходила й душила Вірку. Тільки зробити зусилля й прокинутись... Але ні, тіж самі лиця, змінені люттю обличчя були перед очима. Ті ж самі божевільні крики лунали в ухах.

Серед натовпу Вірка бачила сусідку Катерину. Ні, не її, а когось іншого, здалеку схожого на Катрю.

— Потруїли, потруїли... Сама ж бачила, потруїли дітей...—кричала вона хрипким голосом, безупинно, одні і ті слова, на одній і тій же ноті, і хиталася з боку на бік.

І, сама не знаючи як, захоплена загальним божевіллям, дико, несамовито, разом з усією юрбою, почала кричати Вірка: „Потруїли!".

Хтось кинувся до дверей і почав божевільно гупати в них; спочатку кулаками, потім ногами, плечима, головами... Кричали дикими, похриплими голосами... І вже не можна було розібрати слів—одне ревіння, несамовите, звіряче, стояло над юрбою.

І раптом на мить стало тихо. В одчинених дверях стояла сестра.

Та ця тиша була ще страшніша, ніж крики. Вона впала зловісним тягарем і придушила все навкруги.

Сестра була смертельно бліда, теж у тому страшенному нервовому піднятті, що стоїть на грані божевілля.

— Ви збожеволіли, чи що?—крикнула вона дивно-дзвінким голосом.—Всі діти живі, чуєте ви, живі! Крім одного, що захворів на дизентерію й помер. Сама вчора таскала мати на помини. Ті двоє, що заразилися від нього також захворіли, зараз зовсім відокремлені... Хто це пустив безглузду чутку, що їх потруїно? Зараз же забирайте дітей

і йдіть додому. Завтра прийдете взнати, коли знов приносити. Чуєте? Зараз по черзі, хай кожна мати ввійде і візьме свою дитину.

Натовп ніби опам'ятався. Дзвінкий і владний голос сестри майже привів його до свідомости. Ще одна хвилина і він втихомириться, скориться. Але сестра втеряла цю хвилину. Нервове піднесення раптом упало і вона хитнулася. Безсило звісивши руки, з погаслими очима, обіперлася об одвірок. Це вирішило дальші події.

— Та неправда ж... брехня... сама бачила, потруїли!..—скрикнула знов Катерина.

Юрба ревнула.

— Бийте!—крикнув хтось ззаду.

Перша підскочила худа, конопата жінка. Вона з усього розмаху вдарила сестру в обличчя. Та скрикнула й кинулась до хати. Та було вже пізно. Сліпа сила підхопила натовп і штовхнула до сестри.

В першу мить, коли сестра тільки з'явилася, Вірка, як і всі, остовпіла. Але швидко прийшла до пам'яти... Нуда, вона ж знала, що це божевілля, безглуздя. Ось зараз вона візьме Ксеню і піде додому, а завтра прийде знов, і буде приходити що-дня, і все буде по-старому... Тому, коли крикнули „бий“, вона спочатку не зрозуміла, що сталося. Після побачила кров на обличчі сестри і зрозуміла, що зараз щось загине безповоротно і назавжди. Було не сестри шкода, а чогось іншого, чого—Вірка не могла б сказати сама, бо те, що думала, проходило якось по за свідомістю, десь глибоко тільки народжувалося.

Тоді вона кинулась до дверей.

— Господи, та що ж ви робите! Та живі вони, живі... Та брехня ж це!.. несамовито крикнула Вірка. Намагалася відтягти від сестри чиїсь руки, багато рук... хотіла захистити двері своїм тілом.

— Ах, ти ж шлюха чортова—пронизливо крикчув біля неї чийсь голос.

— Нагуляла байстря, мов сука під кущем, та й рада, що потруїли. Ось тобі, шлюхо, ось, ось... І жінка плювала просто в обличчя Вірці, ще, ще і ще, і кинула гидкі й смердючі слова.

— Батька рідного на салдата проміняла, а тепер дитини позбутися хочеш, стерво...

Розлютовані обличчя були уже біля неї, чиїсь руки чіплялися їй у волосся, били її лице, груди.

І здавалося Вірці, що це було без краю. Спочатку був біль, але потім вона його не чула. Повалилася у якусь чорну, глибоку безодню.

Опам'яталася Вірка, коли було вже темно.

Лежала в кутку вся побита, знівечена. В тій же хаті на лаві лежала сестра й стогнала... Хвилину була без рухів, з порожнім мозком, душею. Потім майнула думка про Ксеню. Вірка спробувала підвестися, але знов упала.

— Що тобі доню?—почула бабин Паращин голос—очуняла?

— Ксеню!—пересохлими устами прошепотіла Вірка.

— Та лежи вже, лежи... До себе віднесла Ксеню. Не вкрадуть, не бійся, нікому твоє золото не потрібне. Ось сестру зараз заберуть, а тоді вже тебе відведу додому.

Вірка мовчки хитнула головою. Однаково тепер.

Нерівне світло падало на обдерті стіни, пошматовані гасла, плакати, долі—сміття, бруд від багатьох ніг... Віра простягла руки і взяла уривок паперу, що лежав біля неї. Довго дивилася порожніми, мертвими очима. Не було ні болю, ні розпачу. Тільки порожнеча в мозкові, у всьому тілі.

Коли Вірка вперше підвелася—був вечір...

Щось бубоніла, шепотіла баба Параска біля Ксені, а в Віри у грудях—солодко й боляче. І так дивно, що все так просто і спокійно.

— Бабо, де бумажка та, що принесла тоді?..

— Там, за образом, доню візьми...

Вірка протягла шматок паперу. Був він зім'ятий і брудний і можна було прочитати на ньому лише:... „мити руки". Та Вірка не вміє читати. Ще дівчиною пів зими ходила до школи, а тоді батько забрав, бо не було чобіт. І тому Вірка дивиться довго, довго на шматок обдертого брудного паперу. І здається їй, що написано на ньому щось значне й важливе, якась єдина в світі правда, що до неї ось-ось торкнеться Вірчин розум.

— Вірко, вечеряти будеш?

Вірка відриває очі й переводить їх на бабу Параску. Там десь, з глибини душі, піднімається гостра пекуча радість, такий самий пекучий біль. І не знає Вірка—чого бо це так дивно буває, коли з жінки раптом виростає людина.

ДАВ. ДЕЛЬВИГ

ЕЛЕКТРИЧНІ НОЧІ

Новела

„Ні, друже, азіят вже ніколи не повернеться до Азії“.

О. Кундзіч.—„Лист“.

„І була б я тим покорна, що співала б колір чорний, бо то колір мій“.

С. Руданський.

1. ВОРОГИ

Суб'єкт № 1—це Олесь. (Людина й дійова особа).

Коли він проходить, я милуюся з його олександромакедонського носа. Він у нього ніби в паяца наліплений на віспчаному обличчі, попаленому сірчаною кислотою.

Він оригінальний.

Коли помітить, що я дивлюся з усмішкою:

— Чудний ти,—обов'язково махне головою, й пальцями закине за вуха свої патлі.

— Ти ж не знаєш, що я думаю?..

Тоді він довго риється в свойому портфелі—шукає своїх якихось заміток, на завтра на вечір—доповідь. Потім, для чогось, мацне рукою в кешені—револьвер.

— І ти знаєш, що тебе вже й крихти нема того, що ти був до приїзду сюди. І Кунська, і я, і ти—всі ми розкисли, захлиснула нас хвиля міська вітринами й блиском авто-очей на білому снігу.

— Ти знаєш, що це значить?.. От проаналізуй себе.

І я аналізую.

Суб'єкт № 2—це я.

Мені здається, що в мене надто широкі щелепи й високий лоб і це надає мені вигляду нецивілізованого. Це мій „коньок“ у дебатах з Олесем.

— Ось глянь на мое обличчя—я селянин „до мозга костей“. Хто скаже, що я там розкладаюсь, як ти кажеш?. І потім, що за хворість—боятись заглянути у вітрину, чи там проїхати в авто з очима—прожекторами.

Це так—між іншим.

Взагалі в нас із Олесем дружні взаємовідносини.

В нас із Олесем минуле.

Там, де на рівнинах Слобожанщини зараз може лежить сніг і руді дороги, ніби каймою оперізують окремі ділянки поля.

В лісі там глушина, глушина, покректують осики.

І ходять (тоді ходили) по розкислій глинці в відлигу мощі, власне, люди. Оточення—це під черепицею глиняні хатки й помиями забруджені провулки.—Там райкомівський таж.

Чому мені тепер так хочеться бути знов у моїй конурці — кватирі? Через стіну чути стогін старої Ойдри й потім у двері до мене стук:

— Тов. Салтенко, може б ви зайшли до мене в одній справі? Це хазяїн, Бурик Опанович. Я знаю, він мені зараз говоритиме, щоб я десь уже подав за нього свою протекцію, чи не в раймісцьгоспі? Мабуть думає нові ґешефти заводити. Він такий.

Але мені власне не це до думки. Я прислухаюсь, пригадую... метеорні ночі—тьм'яні. Десь шугають мрії, ніби у вирій... і там у тих мріях на рожевому фоні відблиском червоненьке личко — миле, миле — Галя... і поруч раптом—він. Ящик, як звала його Галя.

Вони там, я знаю, зараз самі... цеб-то, а хіба я був там сам?

— Коли пролізти темні, з навислими кущами повію провулки, на околиці маленький вокзал-вузькоколійка. І там же тартак.

Там бурхливі снігові дні. Там, на сніговій широчині, спускається мохнатий вечір у задумі. І крізь вечір, крізь вокзал у снігових далях видно, ніби бенгальські вогні—сигнали.

А навкруги тиша, глушина...

Тому мабуть тягне мене туди невимовно, що в темних повійкових провулках ще й досі розлягається дзвінкий молодечий сміх—ідуть з осередку, з комсомольських зборів. А значить з вокзалу, з тартака. Він невеличкий, пахкає там собі за огорожею, виносить скриготну музику різання дощок—поганялок, що разом з димом кучеряво звисає над снігами.

Я систематизую свої думки, пригадую Яшка, Галю, себе...

— Який я тоді?..

Яшко бадьорий, з великими синіми очима. Про нього я завжди думав:

„Кувавсь у кузні, в жаркім горні
Ніколи серце не схолоне".

Галя завжди з ухмилкою. Білий разочок зубів огорнутий у червоненьку каймку.

— Взаємовідносини перш за все,—кажись удесяте нагадує мені Олесь, оцей безкватирний інструктор оккому.

— Взаємовідносини... чи не за для цих взаємовідносин я старано хороню єдину листівку від Яшка?!

Чому від Яшка? Ні від кого. Зовсім не для міщанських спогадів про якісь романтичні пригоди, чи ревнощі. Ні. Просто. Не від Яшка й не від Галі, а звідтіль, де закинута станційка, тартак, де райкомівський стаж.

Він писав:

Тов. Салтенко!

Пам'ятаєш, як ми тебе виряжали, така тиха станційка перетворилась у мітинг. Відтоді тебе нема, а в нас життя кипить, так лунко, як і тоді, розлягаються сміхи провулками. До нас часом завітає Олесь, він іще лише нас не забуває. Тебе не чути. Може забюрократився на окружкомівському стільці?

Сільський ос-ок, твоє „детіще" теж добре працює. Я вже підписуюсь—секретар колективу ЛКСМУ. Галя—мій агітпроп.

Правда? Красота! Ти разумієш, чому я тобі пишу про Галю?.. Ми з нею тебе часто згадуємо (не подумай, що глузливо, з переможним усміхом). І взагалі осередок.

Заїдь коли хоч офіційно, з докладом.

Твій Ящук.

Чому офіційно, і чому з докладом?

Я розумію. Коли б за цього листа знав Олесь, він мав би ще один аргумент. О, я знаю, як би він полемізував про інтуїтивність рядового комсомольця-робітника, про бюрократизацію...

Але ж я знову розумію й це.

Я певний—ще кілька часу, і я буду зовсім спокійний.

Я зараз ходжу на місцеві заводи, маю стосунки, взаємовідносини, все, що програмово вимагає Олесь. Все я роблю в цьому бурхливому індустріяльному місті.

Але ж до сути—чому вороги?..

Олесь зараз дивиться на мене своїми вічно скакливими очима під зім'ятими бровами, посміхається. Він думає, що мене це все доїдає, що я згодний на все, лише б знову злитися з ними там, на тартаку, може тому, що старано ховаю листа Яшукового (це я догадуюсь), а певніше тому, що... Галя.

Я й сам себе перевіряю. Невже тому, що Галя?

Але ні.

Це було тоді.

Лапаті сніжинки трусились крізь вечірню сутінь і приємно освіжали гарячі вуста. Ми з Олесем ішли площею Рози й балакали про це ж. І тоді він мені сказав:

— Знаєш, ми не можемо інтимнічати: я, власне, з тобою не можу. Кунська зі мною згодна. Я їй казав. Ти вже мені ворог: ти переродився. І тут ще плюс особисте. Ти знаєш: Кунська й тут зі мною згодна. Ми вороги й навіть більше—ми класові вороги. От ти проаналізуй усі свої погляди й поведінку. Да.

Він не подав мені руки й пішов геть. Тієї ночи в мене не ночував. Олесь—єдиний друг дитинства.

Можливо десь у глибині мізкової субстанції лежала не зформована згода з Олесевими твердженнями? Кунську я про це не питав. Лише запам'яталось: вороги.

Після цього Олесь поїхав на постійну роботу в район—ще в-друге ми посварились, коли він вимагав командировки в район. Я не заперечив, хоч і мав на це силу.

2. НА ПЕРИФЕРІЇ

Будинок, що на ньому висіла таблетка: „Районовий Комітет КП(б)У та ЛКСМУ"—мав невеличку веранду, що виходила алеєю крізь засипаний снігом палісадник, на вулицю. Сонце якраз у вічі навскіс, крізь молочаву атмосферу, змерзло віяло теплом на передню стіну, підвіконня, веранду.

Галя, вона ж задумано стояла на веранді, втопивши примружений погляд у сугробах сріблистого снігу.

І не задумано, а, просто, хотілось спокійно постояти ось тут, на веранді райкому, що на ній сонечко пробувало свої теплові можливості.

До останнього часу, це така ж сама вередлива, енергійна Галя, що любить скривити лукаве дитяче личко на гнівне, з розпаленими очима на тонко-викресленому обличчі, що тоді так стурбовано почуває себе Яшко.

Це сигналізує якісь непорядки.

— Галю...—здивовано, з запитанням промовив Яшко.

— Галю, Галю,—перекривить і на диво присутніх кине за собою дверима. А тоді стоїть на веранді, або нервується, або цілком спокійно перебирає в душі, ніби пальцями, кольорові ленти, якісь спогади чи щасливі хвилинки, милуючись.

Так сталось і зараз.

Галя спокійнісінько стояла й дозволяла, щоб через примружений зір зі сріблистої снігової пелени, наливав її душу якийсь тріюмфально-чаруючий стан. Щось лоскотно-радісне розливалось у її грудях, пеленало серце й тоді, сяюче з ухмилкою обличчя, здавалось—хотіло без міри радіти і сміятись.

Чому?

Може тому, що вже на порозі березень і скоро запахтить весною, а може... й таки да—тому, що ось щойно і вже кілька днів Галя почуває, як у її нутрі ворушиться нове живе єство.

Почувати себе матір'ю, це навіть більше, ніж славетно. Це не виміряється ніякими суспільно-психологічними одиницями. А проста фізіологічна дріб'язка—бути мамою ніжного манюсінького дитятка, що, белькочучи, хватає себе за ногу й починає слинити яснами (ніби гризе) ступню.

І тому Галя легенько, безтурботно зідхнула, ніби потягаючись, склала руки й стиснула собі повні налиті груди.

Десь, по молочавому в сутінках небосхилі, чапають маленькі котята й блимають зеленавими очима. Тоді душа розливається в просторах, тоді хочеться присутности когось найближчого. Це значить, що околишність злилася сутінками з таємницями душі й тому можливі переливи єстомого.

Це інтуїція.

Думок таких бути не може.

Та й не може думати так Галя—провінційний агітпроп райкому. Галя цього не розуміє, але відчуває, коли про нього балакає Олесь. Відчуває по змісту.

Врешті, яка різниця, чия ще кров плаватиме в жилах майбутнього єства — факт, що той самий зливався душею з сутінками тоді, коли хтось, припустимо, Галя, сапав, здіймав широко, збуджено груди, м'які, пружисті й танув у забуття.

І цього думати не могла Галя.

Але так було.

— Власне, так мусило бути—і Олесь при цих словах звично закинув за вуха свої патлі.

Галя ще деякий час перебирає в душі, ніби кольорові ленти, спогади. Від цього чоло її рівне, напружене, таке, як любив його Салтенко (Олесь згадав щирі признання його),—не ворушилось, лиш іноді по ньому пробігали тіні.

— Олесю, слухаєш?.. а він—Салтенко (чомусь його ніхто не зве на ім'я?) такий же, як і був?.. Пам'ятаєш, він мені завжди говорив про простоту й висовував у актив.

— Так і сталось. Він просто заплутався в простоті.

— І ти, Галю, зрозумій, що комсомолові треба, особливо треба прозорости. Щоб було видно всі натяки й затемнення в роботі і в житті. Галю, чи зрозуміла?.. Але Олесь чув:

— Друже, ти знаєш, ми з Яшком, коли ось пройде випуск політшкіл (ой, гарячка!), а потім закінчиться сезон зимньої виховавчої роботи—знаєш чого ждемо?..

— Ха-ха-ха... Олесю!.. Нащадка... Понімаєш!

І вона пестливо скокнула на місці, схопила Олеся за руку й обоє добігли до брами тартака.

В повітрі пахло сосновими стружками.

Нависало щось сіре з неба і тому сніг здавався замурзаний, сірий, всипаний злегка різзю.

Біля дверей клубу завзято з чогось сміялись комсомольці й долускували свої жменьки насіння. В клубі повно гамору, сміху в перемішку з піснями, що вщерть сповнювали помешкання разом з навислими сосновими кетягами, червоними полотнищами гасел.

Початок:

— Кучеренко... Галя—Кучеренко... Приймак, Приймак—Фішер!!

Улягллось.

За стіл біля сцени, до президії заходить якийсь хлопець і Галя.

Ще в проході вона йде повільно, не кваплячись, мовляв, не в-перше.

І збори помітили, що в неї підняті, налиті груди й живіт. І це не викликало глузу. В очах у більшости—блиск чогось сміхотливого, але щирого, радісного, молодечого.

— Що ж, комсомольська мама... своя... не відірвалась.

Може всі й не подумали цього, але Олесеві здалось, що всі подумали іменно так. Він теж пильно зорив на неї, аж поки вона зайшла за стіл, щось цілком офіційно пошептала з Яшком, що відкривав збори, переглянулись обоє й вона підняла до зборів обличчя...

— Порядок дня такий...

І Олесь тріюмфував. Це його стихія. Він з погляду всеукраїнського активіста—ось де щілина, ось де нове й свіже—комсомольське.

Коли ж Яшко відходив від президії, щоб сісти десь непомітним, слухати збори, Олесь його з очей не спустив.

Він бачив того ж буденного Яшка, що їх багато на Україні—секретарів вождів у мініятюрі. Він навіть знає їхню долю. Бо це ж фактично той же Салтенко.

Олесь сам здивувався свойому порівнянню.

Невже повторення? І дійсно.

А, хоча ні. Яшук—менш натвережений і нижчий психичним обдаровванням. Він менше аналізує й працює більше за прикладом та за звичкою. Ну, примітивно переломлює це крізь місцеві умови. Олесь знає, це категорія щирих людей не високого польоту. Вони можуть виходити в актив, навіть до ЦК і все через свою примітивну щирість—і нічого геніяльного в їхній роботі не буде. Будучи в ЦК і взагалі на високій посаді, вони ніколи не зарвуться, не заскандаляться, застаріють і перейдуть до другої галузи.

Олесь ще раз глянув на Яшка, що слухав із зігнутою головою.

— Ні, це не Салтенко. Він не зможе. Просто його душу не заполонить електрична ніч, створивши в душі цілу ідеологічну й психологічну надбудову.

Олесь ніби й не на зборах. Забув за всі свої обов'язки інструктора Оккому. Сидить, втопивши зір в тонкі закутки на сцені й вишукує одиниці й місця серед комсомольского загалу.

Салтенко—такий: швидко, непомітно доскочив ОК, ЦК і заплутався в аналізах.

Яшук, ніби його повторює, але ні, то лише на зверхній погляд. Яшук буде такий же буденний...

... І Галя...

Галя просто—родить нащадка, це буде по-новому, цілком по комсомольському. Але вони цього не усвідомлять. Для них це буденно—вони винахідники в стихії, що губляться серед загального винаходу—творчости.

Між тим, Галя довго буде лілеяти в душі Салтенка. Просто інтуїцією буде відчувати, що мигнуло щось сильне й дороге не лише для неї.

Коли збори закінчились, крізь розпанахані двері жужмом вилетів надвір гамір, сміх і розіслався по станції, по снігові тоненькою, бадьорою пеленою.

І коли доходили до місточка, ввійшли в темні повійкові завулки, що серед них розгубились і сміхи, і галас.

Це значить, що завтра кожного з них жде коли не в цілому, то по схемі повторення сьогодні.

А Яшук і Галя завтра знову в РК будуть буденно сперечатись, вона—вередуватиме й це буде люб'язно, по-товариському й на громадській роботі.

3. НІЧ ПЕРША

Моя кватиря виходить вікном на Лопань, а далі краєвид на площу К. Маркса, благбаз. Зараз мабуть год. 3—4. Я закінчив відчит на бюрі Оккому. І зараз стою біля вікна, вдивляючись у примружену сутінь ночи.

Чому мені здається, що ця сутінь що-раз сильніше оковує мою душу, таку зашкарублу. Мені все більш хочеться вдивлятись, щоб випити очима мутне світло 32-свічових електролямп. Так, як там, на околиці біля заводу, де тхне перегаром, під ногами муляє палене вугілля, на стовпі там перед брамою теж електролямпа, феєрично з під абажура сріблить задимлену поверхню снігу. Я відчуваю над собою не освітлене через обажур мутне небо, відчуваю ще повислі в повітрі луни гудка, який щойно прогув під стовпом свій короткий силует.

Хіба тому?.. в повітрі знову щойно пролунав сигнал паровоза-кукушки, як там, де закинута станційка вузькоколійка, пискливо-пискливо...

Так.

Олесь уже два місяці не приїздить. Зарився в гущу маси. Я знаю й про те, що він не пише. Не лише до мене. Це я відчув у очах т. Кунської.

Да, т. Кунська, Оля. Можливо. Я міг не помітити, коли вона ввійшла й сіла теж за роботу біля свого бюрка.

Зараз вона уважна.

Обличчя в неї—портрет артемівця (товариш з книжкою), бачив на виставці в буд. Держпромисловости. Лиш Оля (портрет артемівця) щораз відривається, щоб поправити неслухняні пасма волосся. Я паткую очима за її обличчям, за рухами. В грудях мене щось стиснуло. Та ж ми так недавно з нею зійшлися, щоб творити новий побут, а вже почувається якась натягнутість. Яка несправедливість, яка нещирість!

Це ж вона, тов. голова, окрбюра комдитруху.

Я пам'ятаю—лиш вона приїхала з якогось райкому (видвиженець), оце бурхливе дівча з безмірною кількістю ентузіязму, вже тоді сполохало в мені провінційність, низове походження (в старого окружкомівського горобця, з мандатом чл. ЦК).

Я тоді ще одержував часто листи з закинутої станційки з чаруючим розписом „Галя".

І вона так нахабно вмостилася в мойому серці на тому місці, де дрижала сполохана провінційність. Ну, що ж, нехай і так. Але ж зараз я не можу її розпізнати. Оце обличчя (портрет артемівця) набрало нових викреслених рис кам'яної самовпевнености, в очах уже давно погасла блискуча сльозо-тримтлива наївність. Тепер вона впевнено викладає свої твердження перед бюро Оккому, переконує, а після всього цілком офіційно ще підходить до мене (до столу секретаря Оккому), й запевняє, що я мушу згодитись, що інакше не можна ніяк і т. ін.

Скільки було таких засідань, що після них ми цілком, нормально дебатуючи, приходили додому, де до спочинку подовго займались сам своєю роботою. Чомусь тоді мені це не кидалось у вічі, навпаки, я тоді й гадки не мав, що воно може бути якось інакше.

А зараз.

Вона очевидно почула на собі мій погляд.

Вона давно вже бачить, що я непорушно мовчки крізь вікно вдивляюсь у смугляву сутінь ночи. „Моя Олю"—іменно так мені хочеться покликати її до себе й побалакати по щирості.

— Який ти глупенький, тов. Салтенко.

Вона трохи встала від бюрка, поважно вигинаючи талією, сіла біля мене на підвіконня, цинічно заклавши нога на ногу.

— Я ж знаю, про що ти можеш так по-міщанському мріяти. Ти на стільки зараз проїнтелігентився, що навіть не можеш сам себе прокритикувати, але ж згодься зі мною, мій глупенький тов Салтенко. Ти ж знаєш, що це прізвище являє собою секретаря Оккому, й члена бюра ЦК, так, ха-ха-ха...

І це вона, Оля Куньська, засміялась. Так, як тоді, коли ще була видвиженцем, значить у ній теж живе провінційність. Може здумає поїхати за Олесем.

— Так, думаю (вгадала мою думку). Ось, хоч почитаю тобі листа. Не бійсь, Олесь зовсім інакше дивиться на речі.

Значить я помилився, коли заспокоював себе тим, що між ними ніяких стосунків.

„... село, район. Хлопці—комсомольці живі, бурхливі, не те, що там, у вас закислі, обтягнуті жовчею активісти. Бачиш дійсних будівників, новий побут наяву, а не з відчитів.

— А відношення. Ось де відчувати любов до рівного собі товариша по роботі і в житті. Ех, Олю, коли б могла ти мене зрозуміти? Але ні. Зараз я тебе вже не знаю, хоча...

Невже ти можеш так, як Салтенко, за бюрократичними відчитами не бачити життя? Чого хоче й до чого прагне маса, щоб іти разом з нею в стихії течії.

Олю, не знаю, чи ти мене зрозумієш, але в усякому разі передай Салтенкові від мене, що хоч може я й помилявся в чому, але його чуття зовсім зараз не туди направлені, куди слід...

— Згодься зі мною, т. Салтенко, що ти що-далі, то більше й більше закопуєшся в собі й по-міщанському рефлектуєш кожну можливу щасливу хвилину. І щастя в тебе таке бридке, індивідуальне, що... ех, я не знаю, що ти бачиш, коли ходиш на завод, до комсомольців, але, що мене там захоплює—тобі цього ніколи не зрозуміти.

Кунська зараз якась буйна. Вираз очей (портрет артемівця) можливо відображає її якісь теплі спогади з її власного райкомівського стажу серед творчих мас.

— Ти можеш зрозуміти, як могутньо себе почуваєш, коли любиш не в кватирі, не на одинці в чотирьох стінах, а на зборах—палає серце, в масі відчуваєш специфичний ритм, імпульс кровобігу, життя чогось захоплюючого й не хочеться відокремлюватись, а щоб усі так і ти зо всіма разом.

І я Олеся розумію. Він так уміє, природньо, не штучно. І вміє бачити це й відчувати не лише в собі, а в масі, відокремивши його від загального, офіційного, сухого й вульгарного.

Я це відчуваю там же, де ходиш ти, на заводі. Я це відчувала, може не так свідомо, там себе на переферії, як ти любиш висловлюватись. А зараз усе цілком розумію, усвідомлюю.

І я розумію.

Навіть більше, я певен, що всі вони й Куньська, збуджуються тоді, коли внутрі у них роз'ятриться рана, почата ще там, припустим, десь біля закинутої станційки в темноті повійкових провулків, де лунко розлягається вечорами молодечий сміх.

Оте перше, що виникло несвідомо, воно цінне, болюче й надмірно ніколи неповторне. І коли щось спричиниться хоч крихіточку схоже, а в суті своїй трафаретне, звичайне, тоді починають шукати чогось нового, надсучасного, якихось ідеологічних виправдань.

Я не зчувся, коли Оля погасила світло й приготувалась спати.

Я так само стояв біля вікна й дивився на порожню площу, що розвівала ляк з темних, неосвітлених смуглими 32-охсвічовими електролямпочками закутків під будинками й плотами.

Оля підійшла до мене роздягнена, в сорочці й поклала на плече руку.

— Ну, заспокойся, чудненький. Колись над цим ще поміркуємо. А то ти стомлений, а ще нерви. Краще лягай.

Я почуваю, як гаряче дише її молоде тіло. Вона індуктивно викликає в мене пульс. Я починаю скоріше дихати. Я стримуюсь.

Через порожню площу похапцем пройшли дві тіні. Я бачу, як вони боязко оминають одна одну, щоб не стрінутись близько. Знову порожньо. Дрібно миготять лямпочки в таки мабуть недалекому дизелеві.

Раптом об шибки вдарились відголоски розпачливого жіночого голосу:

— із-ка-га-ло-о-дца, вода га льотся.
Ва-да мутиноватая.
Му-ж нап'йотся, поді-гі-рьотся,
Жона ві-і-і-навата-а-а-я...я...

За хвилину я бачу, як через міст плететься п'яна повія. Оля біля мене вже стоїть мовчки, ніби дрижить, притулившись. Я не догадуюсь нагадати їй, що вона змерзла.

Мені все здається, що нічна сутінь що-раз сильніше оковує мою душу, таку зашкарублу. Мені все більше хочеться вдивлятись, щоб випити очима смуглий світ 32-свічових електролямп. Бо ж через них я однаково не побачу, чи в повії десь у глибині мізку існує хоч іскорка думки про новітні етичні взаємовідносини. Аналогія влучна, життьова: чому ми з Олесем, так-о в смуглій темноті боязко, недовірливо розійшлись, як щойно прохожі.

З під будинків закутками крадеться ляк і нагадує мені:

— Кух-ку-у-х...—прорізав повітря свисток.

Там у снігах глушина. Закинута станційка—вузькололійка. В темних повійкових провулках розлягається голосний молодечий сміх комсомольських зборів. Вони там, Галя й Яшук. І між ними ніякої проблеми. Бо вони несвідомо відчувають специфічний ритм серед цілого захоплююче-галасливого концерту.

4. МІЖ ІНШИМ

На околиці міста—ніч тьмяна. На околиці пахучий, у заростях цвинтар, повитий тьмою весняних таємниць. Тут лише відблиском над містом електрична заграва й до вух долітає заграва міської гармонії.

Ольга просто, розвітрившись, поволі переставляє невеличкі в туфлях ноги, м'яко ступаючи, по не зім'ятій ще, молодій траві. І Олесь також безтурботно, на півкроку відстав, ступає за нею. Бере, ніби непомітно для себе, за пальці, далі за руку й починає гойдати, гойдати й перекручує.

Обоє ухмиляються на обличчі і в душі.

Іноді Ольга ніби схопиться й пильно вдивляється в легко окреслену лінію обрію, що її ледви можна помітити в сірій імлі вечора крізь віти дерев. Здається, ніби вона дивиться як раз на неї. Олесеві так здається.

І тому Олесь так захоплено падкує контури її обличчя, нагостреного, вставленого в якусь непорушну точку. Ніби молода лошиця напружено зорить і струже на бігу вухами.

Ольга чуть здригнулась, стиснула Олесеву руку. Потім ніби дротом пронизало нерви.

— Олесю, я не люблю Салтенка.

— Це було давно... він мені подобався за свою енергійність, гостроту й бадьорість. Вона ще й досі помітна на його обличчі. — Помовчала, і:

— Але він, Олесю, інтелігент. Так само, як це кажеш ти. І тому я не можу. Любий, зрозумій, не можу я, коли мені хочеться чулої, сердешної бадьорости. Вона мені потрібна після роботи, у втомі. Вона мені потрібна, як вода, як повітря. Я не можу ходити, як футляр, набитий комсомольщиною.

Ніби знесилено похилилась, потягнулась, за рукою і головою обіперлась на плече.

Так ішли.

Олесь узяв за руку й обняв талію.

Потім в обіймах сиділи на надгрібку.

В сльозах радости промінисто розпливались електролямпочки, що рядами лежали у тьмі, очевидно освітлюючи порожню вулицю, околиці.

Так і здавалось, он ніби патички повтикані, стовпи від електропроводки і під ним поплівся спориш, прибитий тяжким вогким пилом.

Все це внизу біля ніг, що за ними спускається обвалом глиняна круча. З труби цегляного заводу валить чорний, засажений дим і повиває околицю під кручею.

— Бач, Олесю, у місті все повиває дим і електролямпа. Невже це обов'язково? Любий, хіба ми не можемо повити собою місто, так, щоб нас багато, безліч, а значить—населення міста. І тоді... невже й тоді повиватиме дим і електролямпа нас?

— Олю, це Салтенківське малахійство навиворіт. Ти зрозуміла? Пам'ятаєш, я тобі писав про Яшука, про Галю. Ти їх не знаєш. Салтенко знає. Але ти мусиш знати про них, бо про них скиглить Салтенко. О, тоді ти зрозумієш, хто кого повиває. А нас, звичайно, повиває електролямпа. Але ж, Олю, незабаром ця ж елекролямпа повиватиме нас же й зовсім інакше. Це, Олю, умови. Сьогоднішній символ її лиш для Салтенка. Він бачить під нею волоцюгу—шарлатана, заплакану повію, а вдень запилене авто відповідальника, непмана...

А це емоція—це й повиває.. І його повиває місто—електролямпа...

Олю, тільки ж це не та лямпа, що одиноко, ніби боженька з міту сліпає де небудь у полі одиноко над млином, чи на закинутій станції—вузькоколійці, де тартак. Там хочеться вгорнутись, впеленатись у її світло, ніби дитиною в мамині пелюшки, щоб вона пестила тебе і втішала новим, майбутнім, бадьорим...

— Говори, говори, Олесю, ще, це так гарно... Ти мій розумненький.

Руками, ніби гадюками, потяглась і обвила шию, потім захоплено цілувала й так же закохано дивилась у вічі. Вперто, з вимогою . . . і ніжно.

— Говори, любий, говори ще...

І коли над містом, ніби крізь марлю, просівався день, замітались вулиці, ступила на східці дому. Крадькома тихо чапала до своєї кім-

нати. Серце щось стискало, ніби боязко, ніби сором. Кралась тихо, аж як зачинила за собою двері—зідхнула.

Так, як кожна жінка, що боїться ревнощів, що хоч і свідома своїх вчинків, може інтелектом виправдати, ну, але додому треба крастись.

Так буде доти, доки існує любов, доки існують самець і самка...

Коли проходила коридором, було жаль і себе. Крізь щілину з Салтенкової кімнати падала смужка світла. Значить, він уперто працює...

Уявила його кривавоналиті очі, змаруджене обличчя, під абажуром тінь голови...

Працює... а може копається в собі...

І тому жаль.

5. НІЧ ДРУГА

Сьогодні знову ніч.

Я пробую ще раз систематизувати свої думки, сьогоднішній день, що вдався найбурхливішим. Вулицями затихає демонстративний настрій мас. Сьогодні зустрічали приїзд О. І. Рикова. О, я розумію цей настрій стихійного запалу маси. Я вірю в її творчість навіть тоді, коли поруч із особою вождя, що його зустрічає багатотисячна маса зі впертими думками на устах і надалі разом з вождем: „створимо своє вічно щасливе суспільство". Коли поруч я не можу не бачити безногого, безпритульного каліки з натягнутим синім виразом обличчя, що хоче підмаскуватись під загальний настрій демонстрації.

— Ех, яке вульгарне опозиціянство,—десь ніби з легенів вириває Олесь і кидає текою об стіл.

Я з ним згоджуюсь, я не суперечу.

Потім я Олеся зараз чомусь ніби не пізнаю.

Після піврічної розлуки з містом і зі мною, він став якийсь солідніший, демократичніший. Брови над очима зійшлись у ламану лінію й разом надають очам відтінок простої щирости й якогось одвертого відчуття й реагування на всі його вислови й твердження.

І тоді, любий, тоді я зустрічаю в ньому плаксу—розчину якогось багна, подонків суспільних.

— Олесю, я не можу—категорично...

Можливо я й піддався волі цих очей, бо коли він підійшов до мене, взяв за руку (так по-дружньому, як колись—мене це особливо вразило) і стиснув, я мовчки лише кліпав незрозуміло очима.

— Слухаєш, друже?.. Сьогодні треба бути особливо крицевим. Ти не ображайся, але ти—тека, чуєш, тека, в яку бюрократ-співробітник може накласти й відомостей, і відчитів, і хліба з маслом, і вульгарно-цинічний роман, і навіть брудну білизну. Думаю, ти мене розумієш. А поза тим ще зрозумій, що така тека не може задовольнити не лише психологічно нову людину, народжену в революцію, з ентузіязмом і з творчим запалом. Це я про Куньську.

Я слухав, в очах моїх двоївся образ мойого сьогодні.

Я любив Ольгу такою, як ми були тоді обоє...

— Ех, ті хвилини...

Дні можуть бути роками й хвилинами. Але тоді в мене і в Ольги горів запал провінційного заряду й не згорав ні в безсонних ночах над економіями чи стенограмами, ні на 8-годинних засіданнях. Були певні, що це продовження фронту, боротьба кривавої організації, усвідомлення братви. Ми ж тоді всі троє: Олесь, я й Оля, розпалені в відпочинкові часи, на лижвах, у сугробах снігу за містом диспутували з питань: зарплатні, побуту і всяких взаємовідносин.

І зараз Олесь бачить це в моїх очах. Він щасливо посміхається. Він хоче переконати мене, що даремно я створив собі кумир тихої, невибачливої Галі (де закинута станційка—тартак).

— Ех, коли б ти бачив і міг зрозуміти зараз Галю?—Олесь робить сяючий погляд „побідника".

— Комсомольська мама найвищого ґатунку. А син у неї, браток, на всю округу. І агітпропробота в районі, хоч орден червоного прапору.

Про це я хоч і знав, але серце гірко защиміло, почував, як кров залила мені обличчя. Я нагадав Ятка, коли він недавно був у Оккомі. Таке сяюче обличчя, як щойно в Олеся. Коли взнав, що буде працювати вже в Оккомі, стиснув мені руку і з тріюмфом вийняв фотографію Галі з сином.

Мене вразило щось непривичне. Така буйна розвітрена голова (волосся) й найщасливіший погляд на нащадка, майбутнього будівника соціялізму.

Не знаю, чи міг я себе тоді почути заздрісним, але я вийшов з кабінету, навіть не попрощався...

. . . .

Це ніби в калейдоскопі блиснули в моїй голові враження всіх подій недавно минулих годин.

Зараз у кімнаті ніч, на площі перед вікном теж ніч, така ж смугла, тьмяна.

Тихо—це значить, я повинен писати тези для якоїсь доповіди. Я так усіх попередив, але хіба я для цього сюди прийшов?

З сусідньої кімнати, крізь непричинені двері, падає на долівку смужка світла. Жвава балачка, сміх. Ольга тупотить ногами, і я чую, як вона впала на софу. Знову сміх. Про щось полемізує Олесь зі своїм райкомівцем, що оце приїхав з ним. Ольга в особливому настрої. Я чую, як мене щось лукаве лоскоче в грудях... Мені страшенно не подобається настрій Ольги. Хочеться піти й зробити скандал, як міщанин з ревнощів, але...

Крізь двері знову сміх. Усі троє разом.

— Олесю, а ну... не ворушись. Чуєш? Не ворушись... Уб'ю... Кажи, так, чи ні?..

— Ні... а хоча, так-так... але знаєш, що, Олю, кинь ти з цією штукою шуткувати...—Це Олесь.

Ольга:—Без разговоров... (сміх, аж захлинається)... Чуєш? Кажи, згоден?...

Постріл. Глухо кльопнуло щось, так залізно, ніби скрегіт зубів. Тихо.

— У-у-у... чорт. Догадалась.

До мене в кімнату ступив Олесь. Я не бачу його обличчя. Силует у дверях витягнутий, напружений. В голову мене щось міцно дзенькнуло:

— Значить не його, а того чужого, невинного хлопця... Ех, випадковість некорисна.

Олесь включив світ. Ступив ще раз на середину кімнати.

— Чому ти без світла? Що за чортівня?

Я бачу його камінно стиснуті щелепи. Непорушний погляд на мене. Я витримую мовчки.

В сусідній кімнаті схвильовано бігає Ольга.

— Чап... Чап... Чап...—лунають удари каблуків.

Я йду поглянути, але не з-за цікавости. Хочеться впевнитись, звільнитись від погляду Олеся.

Я заплутався у власних думках.

— Для чого ця смерть? Хто її чекав?..

6. ФІНАЛ

Яшко вже працює оргінстром Оккому. Як я цього хотів. Я задоволений.

Але він зовсім не такий, яким я його пам'ятаю й хотів бачити. Власне, яким був я в його пору. Не відчувається провінційність, а навпаки, з очей б'є спокійність, самовпевнена повільність і повага. Мені, власне, це й подобається, на відповідальній роботі це—необхідність.

Про Галю, не зважаючи на все моє невимовне бажання щось знати, я не питаю. Він очевидно мене розуміє. Теж мовчить. Нарешті не витримав:

— Так ось що. Ти, Салтенко, давно в нас був, відколи здав справи. Між іншим, бюро Оккому Куньську з роботи знімає й посилає в район.

За що, думаю, ти знаєш? Вчора обоє з Олесем поїхали. Вона страшенно рада. Тебе теж посилаєм. Тільки не на комсомольську роботу, а на професійну. Кудись мабуть в іншу округу. Це вже ЦК знайде місце.

Я зрозумів. Власне, я запам'ятав.

Вчора з Олесем поїхала.

Ну, й нехай буде рада. Нехай, може я справді тека.

Зараз мені хочеться лише розшифрувати мою останню промову над могилою застріленого Ольгою райкомівця.

Бо так воно й є:

— Померти можна завжди, як і народитись, цілком несподівано й зовсім не з-за власного бажання. Випадковість, що може відограти, а може й не відограти комусь корисну ролю. Так. І ти, товаришу, загинув через необережність, але обумовлену багатьма невідомими тобі причинами.

Врешті для чого критись? Олесю, ти мене не чуєш?.. Для чого критись—та ж так сталося?.. Нехай і по-твойому, ти мій єдиний друг, нехай Ольга й Галя протилежні люди сьогоднішнього дня, нехай вони і доповнюють один одного, але ж я в цій грі, Олесю, знайшов дійсно ворога, в особі твоїй... Хвилинку спогадів: як цінно, Олесю,—в цьому я тебе підтримую вже зараз,—так от, як цінно було, коли-б проблеми всякі, що ми їх розв'язуємо й навіть спрямовуємо, розв'язувались собі десь там на периферії між Яшуками й Галями, щоб бути об'єктивним в оцінці. Чому ми в погоні обставин?

Уяви... цей самий Салтенко й другий Яшко,—без усяких аналізів, а може вульгарною постановою комсомольської інстанції, що знаходилась-би в їх руках, вирішили-б голосуванням, кому мусить належати Галя чи пак Оля. Тоді було б зрозуміло—що просто один з них сильніший, більш придатний до боротьби життьової, а, значить, за ним і йде дівчина. За законами природнього добору, хай це без прикрас, без ріжних теоретичних обволікувань мізку, але просто й зрозуміло.

А так...

Мені зараз здається, що я зовсім і зо всіма розрахувався. Хочеться лише одного. Мені таки хочеться ще раз, в-останнє, побачити Галю. Може тоді я зможу випити з очей моїх мутне світло 32-свічкових електролямп.

ОЛЕКСІЙ КУНДЗІЧ

Mg

Новела

М. Хвильовому.

— Чому стоїть аспірант на вигоні за містом у три години ночи?! Чому він зійшов з дороги і став у глухій кропиві між будяками й шандрою?! Згодись, Валентине, що це не личить аспірантові катедри хемії аж ніяк!.. Краще це підходило б мені, філологові й соціологові...

Але коли ви не чуєте відповіди на жарт од веселого, хорошого товариша, завжди здатного на гарний дотеп, завжди блискучого на відповідь,—ви дивуєтесь і замовкаєте. Ви дивитесь у вічі й бачите, що вони згорають білим металічним вогнем на місяці. Це ж він випромінюється сліпучим світлом...

Я і без того здивований. Поспішаючи з товариського інтимного й затишного гурточка у три години ночи, зустрічаю Валентина тут серед бур'янів при дорозі... І я вже не жартую.

— Що з тобою, Валю?!. Серйозно, що з тобою?! Ну, йдімо на дорогу! Ти в одній сітці?! Чому ти не одягнувся?.. Слухай, ти надія наших професорів!.. Чому ти хоч тепліше не одягнувся?!. І ти без окулярів... Я вже зовсім одвик тебе бачити без окулярів... Ну, йдімо!

Маніякально випростаний, у рухах вугловатий, рівний, як сліпий, але з блискучими холодним блиском очей, він іде за мною і, взявши мою руку за пальці, каже не своїм голосом—монотонно, як крізь сон або в гіпнозі:

— Ти маєш час?.. До мене приїхала Фрося... Вона зараз спить у мойому ліжку. Вона зараз розкинулась, зачервонілась і нічого не знає... Ти не приглядався сьогодні до місяця?

Я підводжу голову. Над церквою і над міщанськими хатками пливе він жовтий, як аскетичний алхемик з таємничими намірами, і напуває світ своїм жовтим течивом...

— Ти помічав, коли?—що місяць щось знає. От придивися. Він такий задумливий! І звичайно він знає мою таємницю... Він дивиться на мене... так... ну, без докору... але докірливо. Завжди в нього такий вигляд, наче він щось знає.

Я побачив, що його треба гасити і сказав не в тон йому—прозаїчно й весело:

— І в усякім разі ти, Валько, знаєш багато більш, а ніж цей безглуздий місяць. Це, безумовно, визнає кожний наш знайомий, кожний професор і авторитет. Мені скорше цей жовтий місяць нагадує безживного, холодного трупа, що нічого не може знати й докоряти...

Валько на слові „трупа" з'їжився, навіть, здається, здригнувся й оглянувся на місяця. Оглянувся хапливо, чи хотів приховати те, що він уражений, чи міркував, як місяць схожий на трупа.

Я бачу, що роз'ятрюю його хвору зараз чомусь фантазію і зразу раптово переводжу розмову на ще холодніший серйозний тон:

Мені не подобається ця розмова „про місяця“ з молодим ученим, що має вже праці свою таланту. Я не люблю здаватися смішним, а ми зараз, що найменше, смішні з цією гімназистською розмовою... Я зараз з задоволенням обмився б холодною водою й ліг би спати. До речи, я переночував би в тебе, коли б це тобі не заважало. Моя господиня не ладить зі мною і, безумовно, буде гиркати, як я стукатиму в цю пору... Може витремось мокрим рушником, Валентине, та й полягаємо? Ти здається в лабораторії працюєш ранками... Тобі треба буде встати вранці.

Але він думає своє й не випускає моїх пальців з руки.

— Ти, виходить, маєш час?—питає він.

— Я маю час і можу його віддати тобі, коли ти скажеш мені щось по суті.

Пальці мої хруснули в його руці. Я рішуче не впізнаю сьогодні Валентина! Застаю його в лабораторії завжди веселого, щасливого щастям роботи і творчости. Сірі великі очі під окулярами, що більше для солідности, а ніж із потреби, відтіняють темними обідками світле біле обличчя, привітно зустрічають мене і гарне округле підборіддя освітлюється усмішкою вирізаних вуст. Хороше певне обличчя під „ученим“ йоржиком! Валентин м'який натурою, я бачив, як він раз у будинку вчених, жагучо відстоюючи у диспуті свою якусь позицію, враз зблід, замовк і після павзи тихо сказав, симпатично, тепло усміхаючись:—Вибачте... я схвилювався... серце... Але я зараз кінчатиму.— Як нервова людина, він належав до натур запальних, хистких і впертих, апатичних і разом пломеніючих... Але це теж, як і очі, в нього під окулярами солідности, певности й маленької робленої настирливости, впертости: вітається, просто так дивиться в очі і зразу ж намагається, видно що намагається, подолати, психологічно підбити під себе:—Ну?— і це „ну“ дає йому силу. Це маневр психологічної треніровки, це його внутрішня джіу-джіцу. Таким я знав його завжди... Тільки щось мені розповідав Валентинів товариш... якась трагедія... не знаю. А сьогодні, побачивши його без окулярів, я пригадав собі, що казав мені Валентин працюючи в лабораторії над магнієм. Я тоді запитав:

— Здається, це окис магнію?

— Так,—відповів він.—Я працюю за порадою філософа „пізнай самого себе“. І от я пізнаю... Mg—один з семи первістків, що без них не може бути життя, а оцей окис, його вживається для чищення біленьких граційних туфельок... Хі—хі! Іронія яка! Ти знаєш життя первістків? Це надзвичайно цікава річ! Вони мають свої стосунки, свої характери і трагедії боротьби цих характерів. Є холодні, несприймаючі, сухі й індивідуалістичні. Є страшенно жадібні, є згодницькі й горді, є лицемірні, слабі та благородні... Вивчити їхні взаємостосунки цікавіше, ніж життя суспільства, бо це є образ людської соціології, це є мистецтво природи. І дарма ти думаєш, що я сухий хемик не розумію твоєї надхненної праці. Я теж поет, я теж соціолог і психолог... Ти знаєш мою гипотезу?—На мою думку типів людей є стільки ж, як і первістків і без фтора не могло б бути життя таким, як воно є, без цього непримиримого, все роз'їдаючого, індивідуалістичного, що навіть не з'єднується з киснем—фтору... Хочеш, я тебе познайомлю з фтором?

— Зараз?—запитав я.

— Ні, він має одвідати мене взавтра. Його призвіще—Коріль... Врешті, кожний мій знайомий має свого двійника в хемії і при моїм підході кожна людина однаково цікава, Коріль то, чи, хто інший.

— Ти дійсно поет!—тільки це я відповів тоді. А він знову:

— Так от—„пізнай самого себе“. Mg—первісток, необхідний для життя, але його окисом чистять маленькі граційні білі туфельки... Це конкретно і на дану мить... Ти знаєш Марійку—дочку мого професора? Так це я, щоб конкретно, а об'єктивно треба сказати, ще тим самим чистять і великі чоловічі черевики...

Так Валентин у лабораторії „пізнавав самого себе“.

І от тепер я запропонував йому сказати мені по суті, і в відповідь на його руці хруснули його пальці.

— Це по суті, по суті! Я втік від... неї і від морфію... Я починаю звикати, але сьогодні я втік... А тут цей місяць! Небо якесь синє, зранене... І, ти розумієш?.. Ну, так, це від того, що приїхала вона, вона!.. Я мушу розказати тобі. Я не можу витримати в собі це все... От слухай, слухай! Тобі смішні й дивні такі настрої в мене, хемика, але... мені здається, що ця ніч стікає на мене світляним моторошно-густим плином для того, щоб висвітлити кожну мою рисочку, кожний рух, зарисовує чіткою тінню кожний мій крок, всю мою дорогу встеляє нею і за мною лишається чорна покручена стежка... Я зійшов на бур'яни, щоб не так бачити свою тінь, щоб світ здався мені затишнішим... Це небо таке глибоке і таке ясне, що здається мою постать видно під ним на цілу земну півкулю, така висока вона на цьому вигоні, під цим місяцем. Я під ним почував себе, як під прожектором з ворожого літака... І я не можу йти додому, і мені страшно тут. На мене дивиться цілий світ тому, що... Знаєш що? Я вбив свого найкращого друга, друга, що змінив мій шлях, що я йому зобов'язаний моєю участю в революції, моєю соціяльною гордістю... щастям. Я його вбив своєю рукою з карабіна в одній селянській хаті на Правобережжі коло Запоріжжя. Свідомо прицілився в потилицю і вбив... А тепер приїхала вона, Фрося, русява Фрося з палкими жадібними очима... Ну, нащо я такий, що в мене може закохатися дівчина? Нащо я такий... Побудь у мене тепер, я боюсь зовсім звикнути до морфію!... Я боюсь бачити її, закохану й вабливу...

— Ти за неї вбив?...

— Ні, ні, ні... Вона не знає... Брата! Ми товаришували втрьох, вона мене кохала і я її, а потім ми пішли обидва і він загинув, а вона не знає, що я... Я так боюся упасти! Я так боюся стати колишньою людиною!.. Я цього боявся й тоді, коли по божевільному взявся за науку. Я гнав від себе галюцінації, я закопувався в німецькі гандбухи, я холерично вчив мови і я боюсь загубити все це, я боюсь стати колишньою людиною!.. Я розумію, що я психично хворий, розладжений... Але я врятуюсь! Правда ж, я врятуюсь?

— Ну, ясно. Це навіть не розстроєність психична, це просто настрій. В тебе сильний інтелект і він поборе інстинкти й настрої. Ти є й будеш корисною людиною.

Він зупинився і засміявся. А потім монотонно, як на лекції, вичитав:

—... З деякими солями дає злосні солонці, на яких нічого не росте... Mg. Але головне—швидко згорає білим сліпучим світлом.

Я повернувся до нього рішуче:

— Валентин! Візьми себе в руки. Ти не панянка.

Він знову засміявся моторошно й важко.

— Такий я, друже мій, такий я! Зрозумій! Всі ми залежні од наших якостей і властивостей. Тобі чудно бачити мене гімназисткою, то пам'ятай про страшну гігроскопічність моєї душі. В ній усе. Кожна крапля крови, блиск очей і судорожний потиск плечима, і пам'ятай—гідроокис магнія веде себе, як дуже слабий щолок,—хоч Mg металічний—блискучий... Ми залежні...

— Ну, я тебе візьму в руки. Є в тебе в пам'яті формули і де один первісток правує другим? Я знаю, що є. Так ти доказуй і осуши свою гігроскопічну душу, а потім осушим і роздушим пляшку портвейну й полягаємо спати.

Ми пройшлися мовчки. Перед нами архаїчним контуром викреслювалася церква, ламана лінія дахів зазубрювала, лиштвувала небо, в далині мріло сонне місто в електричній куряві і зі станції чулися гудки.

Валентин ішов, звісивши голову, і почувалось нам якось чудно, самотньо на забутій землі. Голос наш у тиші бубонів молодими басками і хотілось послухати його збоку.

Валентин почав уже зовсім відмінним тоном—спокійно, монотонно, як казку, або якийсь трактат—так то й так то, так то й так то:

— У нас був густий тінистий сад. Він тягнувся на кілька десятин, дрімливий, затишний, напівдикий. В ньому осінню пахло, гниличками й пов'ялим листям, в ньому гуділи джмелі, трупішили старі пні і зацвітала вода у ставочку. Словом—маленьке „дворянське гніздо". У нас крали яблука селянські діти. Крав і Йван. От у тому саду ми й познайомились: я—гімназист у формі, мамин синок, білий і вгодований, та він, Іван, худорлявий синок мужика. Я читав Конан-Дойля й „Охоту на слонів", а він сквернословив на вулиці і вичищав з під дідової худоби гній. Дід його був суворий, сухий стовп, з шапкою сивого густого волосся „під макітерку" стриженого. Іван і писнути не смів у нього, але яблука таки крав. Начитавшись героїчних романів, я раз засів з монтекристо в малинах з наміром зловити Івана, і перше слово, що сказав я до цього хлопця—було:

— Уб'ю! Злазь!—Од трясці, що трясла мене, слово вийшло демоничним хрипом і я радів цьому і хмурив брови.

Він не відповів і словом—зліз і став проти мене. І тепер заболіло мене і потягнуло до цього хлопця те єдине, чому я симпатизував і заздрив: у нього був еспанський тип обличчя з бровами, начерканими вгору кінцями. Він був смуглявий, худий, але ці брови давали йому вигляд хижого й розумного. Вони з під скронь падали і з'єднувались над переніссям, обличчя од цього здавалось вузьке до низу і рівний ніс ставав трошки орлиним. А я, що читав авантурні романи, був просто біла петльована пампушка... Маєш тобі!

Він стояв переді мною так кілька хвилин, а потім повернувся і хотів іти додому. Але я завищав:

— Стій... стій...

Я більше просив, а ніж наказував. Він знову зупинився і спокійно промовив:

— Ці яблуні садив мій батько.

— Ах, ти ж нахаба—подумав я.— Він ще хоче виправдуватись! Як можна тут виправдуватись?! Мене навіть зацікавила ця наглість—батько садив!

— Так йому ж платили?!—здивовано запитав я.

— Знаємо, як пани платять та мужики наймаються!

— І ти вважаєш, що яблуні твої?!

— Не зовсім так... У тебе справжня рушниця? Тобі дозволяють з нею ходити?

Це мене скорило. Але я гордо відповів:

— Я вже гімназист, доросла людина. Мені швидко п'ятнадцять років.

— А мені швидко шістнадцять. Ця книжка з малюнками?— потягнувся Іван до якихось „Приключений".

— Ти, як маленький хлопчик, цікавишся тільки малюнками. Ти ходив до школи?

— Я школу бачив тільки тоді, як мене водили до причастя. Піду, покушаю з ложечки та й знову вичищати гній. Він, як підпалок, сухий, зашкарублий, не вколупнеш, а я малий ще був... Будеш тут письменний!

Я поклав на траву монтекристо й сів. Я сказав йому, що хай він яблука рве при мені, але сам щоб не лазив, бо це принижує людську гідність, а він відповів коротко:

— Я не знаю, що ти кажеш.

Потім, зацікавившись малюнками, підвів голову до тину і промовив не знати на чию адресу:

— Фрося, а йди-но сюди, подивись!

Тоді над тином вирінула русява голівка з чорними братовими бровами і тьм'яними з-під вій, блакитними очима. Вії, знаєш, віялами... Вона запитала чи панич не буде стріляти, я відчув лицарську гордість, встав і ввічливо запросив до саду. Я промовив, що не буду стріляти, наче я міг би стріляти та не хотів.

Фрося прийшла і сіла коло брата.

Непосередність її захоплення й викрики здивування свідчили, що мої канікули пройдуть гарно і не без романтичних пригод. Їй ішов тоді чотирнадцятий рік і вона достигла для таких пригод. Тоді я відчув теплу вдячність і гарячу симпатію до її брата. Я сказав ні з того, ні з сього:

— Я тебе зватиму „Жан".

Він не звернув уваги. А вона зацікавилась:

— А мене як зватимете?

Коли мужчині пасує аристократичність, то в дівчини цікава екзотика. А для мене „Фрося"—це екзотично.

— Вас просто—Фрося.

Ми подружили. Більше того, я полюбив Жана за його значні переваги наді мною і покохався з Фросею... Тобі мабуть траплялося читати кілька оповідань, що є в літературі під заголовком „Перше кохання". У даних обставинах ти можеш сам уявити—яке воно було в мене. Я її покохав. Покохав не тільки за романами, але ж і по свойому, з незабутніми деталями, наївностями, захопленням і хвилюванням. Вона заповнила мою душу, мої думки, сни і щоденники. Я її покохав на завжди і професорова дочка трапилась мені тільки тому, що взагалі окис магнію вживається для чищення білих туфельок. Але завжди світлий образ моєї Фросі стояв і стоїть переді мною—зразу, як мрія, а тепер як загублений, але вічно коханий недосяжний привид.

— Вона ж зараз у тебе?!

Почекай. Так минули перші канікули і другі.

Жан навчився читати й писати. Жадібно почав читати книжки. Я теж поступав потроху вперед. Я вступив у анархистську організацію в нашій гімназії, перевернув силу політичної літератури... і мучився інтелігентськими болями, бо випробував себе і впізнав свою невмілість, легкодухість і гарячковість у практичній революційній роботі.

Це була доба мого переоцінювання вартостей, і Ивана я перестав називати Жаном.

Але прийшли треті страшні канікули, коли він знову став Жаном і це ім'я лишилось за ним його партійною кличкою. Жан. Цілий період мого життя зв'язаний з цим ім'ям, з цією людиною, з цим любим другом... Жан... Дай мені запалити... Я тобі розказую тільки лібрето, а зовсім не оповідання. Я тобі не передаю всього того, що є в мене отут, у цій голові... Того сумбуру почуттів і думок, того хаосу вражінь, що принесли ці роки, що заплутали ці дні... Я тобі не змальовую, якою стала Фрося, як солодко було відчувати її турботи за нас

обох — за брата й коханого, коли я сам уже майже більшовик переховував його, „Жана“, „мого товариша з міста“... Я тобі не розказую, не даю відчути тобі тієї шумливої ночи в саду, коли ми вирішили втікати лісами до більшовиків, коли не спала моя стривожена мати і світила світло. Коли спала солодко, розкинувшись, моя сестра, червоняста хороша юнка Тетяна, що не могла примиритися з моїми поглядами, не могла забути свого Вагнера, Грига й Чайковського, що не могла відповідати на Іванове закохання, але кохала і плакала ночами. Я тобі не показую моторошних сцен із моїм батьком, що чомусь серед ночи часто зустрічався мені божевільною рухливою тінню в саду і запевняв, що його мають повісити і мене разом з ним. Він прочитав у відозві „Два лагері“ і переконував мене, що два—це він і я. Нас обох мають знищити страшною смертю... А я по божевільному стискував свою душу, напружував свою волю, всю силу викликав до того, щоб родинні почуття погасити, і вільно йти за своїми переконаннями... І тоді ми попрощалися з Фросею... Ех!.. За це важко балакати. Вона осталась на узліссі самотня, в сльозах... Вона жінка. І вона просила, не пускала, хоч і шанувала наші погляди, нашу незалежність...

Словом—ми зникли з нашого тінистого саду.

Після півроку партизанського життя опиняємося в місті. Спимо в повіткомі, гасимо бандитські сполохи на селах і знову вертаємо, читаємо у вільний час, переводимо мітинги, демонстрації й суботники, і знову нас перекидають, і знову тихо, і знову банди й фронти. Пташеня з „дворянського гнізда“ сумлінно заповнило анкету, написало за своїх „предків“—батьків, що перебилися з недогнилим господарством під гаслом „лопни, а тримай фасону“, пташеня показало свою роботу, не перебільшуючи, і пташеня прийняли до партії. Але товариші знали моє походження й називали ужарт „барчуком“. Барчук—стало моєю кличкою. І навіть для тих, що не знали моєї біографії, що бачили мене, як доброго партійця, запального промовця і рвучкого, одчайдушного, саме одчайдушного по руданському, по тургенівському, сміливого товариша—навіть для тих я був Барчук.

Раз, глупої осени, Жанові на відповідальність і командування дають чоту червоноармійців, посилають у глибоку лісову глушину на банду. Тобі нічого характеризувати той час, ти його добре знаєш. Коротко—по світі конференції й повстання, в наших республіках розруха, на Україні банди, на селах сипняк і злочинства проти радвлади. На нас покладали надії, але виряджали, як на смерть. Я маю бути коло Жана помічником у стратегічній роботі, я маю відати розвідкою і зносинами, але за все це звичайно відповідає Жан. Розумна партійна обережність.

В селі нас зустрічають пасивно й холодно. „Що ж, бийте. Хай бог вам допомагає...“ І, знаєш, брови так ходять, ходять і вуси ворушаться. Такі єхидні дядьківські обличчя... Бісового батька розбереш, від кого смерти чекати!..

Нас відрізано від міста. Банда стратегічно мовчить, наше село Пеньочки ворушить вусами й усміхається в бороду. Розвідка наша нічого не надибує, а двоє партійців, що пішли в розвідку, зникли. Виступ наш до міста не дійшов. З-за села привезли дядьки й показали, як на зло.

„Пеньочки тут. Спіткнувся хлопець“...

А на другому селі вбито трьох комісарів, а зі слобідки, що під лісом, забрано продрозкладку, яку малося направити до міста. І всім відомо, що яр під Пеньочками — центр страшної банди на цілу округу, що зосередковано увагу на нас, що нас чекає бійня, але на якийсь певний слід натрапити не можемо. Нам ще одно ясно: половина

села активно візьме участь у бійні проти нас і зараз має стосунки з бандою. Але бандитські сем'ї в нас заложниками. Це почасти нас забезпечує від нападу... Стоїмо тиждень. Стоїмо два. Чути, як дихає ворог ось під боками і стежить—знає наш кожний крок.

І от Жан одного ранку підводиться з ліжка, а через півгодини знову лягає. Сипняк опановує його швидко й сильно. В цей час приходить друга чота з міста. Хмара стає одверто в лісі великим табором. Командує всім загоном нашим чотовий нової чоти. Він приймає нашу чоту з її справами і ми залишаємося рядовими.

Це була страшна ніч... Ця ніч витравилася в мойому мізкові й серці. Після цієї ночи воно почало шуміти. Лікар у місті сказав мені, усміхаючись:—у вас серце чогось шумить...—Воно почало шуміти тієї шумливої ночи.

Вечір грудневий опадав, чорний і страшний. Снігу не було після відлиги. Мороз скріпив землю, наче вкував і вона торохтіла, як новий залізний віз.

Ми знали одно: сьогодні наші рішуче виступають на банду. Ми знали, що мусимо сидіти в хаті, нас перевели до самотньої хати за село і я мусив побути цю ніч коло Жана. Жанові було погано, швидко, за день-два мала прийти криза і тепер він напружував усі зусилля до того, щоб пам'ятати, що робиться...

Зійшов місяць. Небо було чисте і він так само дивився з нього, як от сьогодні. О півночи заторохтіла земля... Ух, як же вона торохтіла! Як страшно вона торохтіла!.. І як страшно було думати, знати...

Але почекай... Коли стемніло на дворі й ми залишились самі в хаті, Жан підвівся на лікоть і довго дивився на мене гарячковими очима. В нього вони глибоко запали, ніс виставився, щоки обросли чорною борідкою. І ще більша воля, ще більша владність відчувалась тепер у цьому хлопцеві, у цих гарячкових очах. Нарешті він промовив:

— Коли наші... почнуть... відходити, коли банда... вступить у село, ти мене... уб'єш з цього... карабіна...

— Я тебе?!. Хиба я можу тебе вбити? Що ти говориш, Жане! Дати тобі води?

— А що ж, ти мене... залишиш для банди... щоб на мені виповнили продрозкладку... знаєш як... Ой!.. Не заставляй сперечатись... Важко.

— Я буду відстрілюватись до загину. Хіба не все одно?

— Партійці... не повинні кінчати самогубством... Ти нікому цим... не поможеш, тебе застрілять... як цуцика крізь вікно... А мені... словом, ти, Валентине, сам... повинен би так розміркувати...

Жан упав головою на подушку. Я дав йому води. Він напився, повів на мене очима й одвів їх... Далі тихо-тихо сказав слово за словом:

— Пам'ятаєш... у саду... ти сказав: „уб'ю"...

— А як тепер... Тетяна?.. Фрося?.. Так ти уб'єш... мене...

Я ходив по хаті.

— Ти уб'єш... мене...

Я зупинився.

— Ні, Жане, ні!

— Ти уб'єш мене!

Перевів знову на мене важкі блискучі очі.

— Уб'єш.

Я мовчав.

— Уб'єш. Хмара сильний... Він прийде... Він удома тут... Води...

Напившись, Жан казав далі. Зломивши мою волю, він починав наказувати мені, що робити. Його чорні гіпнотичні очі правували моїми руками, моїми думками.

— Підведи патрона.

Я слухняно підвів патрона й подумав:

— Застрілю. Який жах! Не можу, не можу нюнити!—Я більшовик. Я зламав себе уже не раз і зламаю тепер... повинен зламати! Але який це жах! Лежать на грудях живі синюваті руки і волосинки тепер видніються ясніш, виступили і вкрили тіло... Жан, живий Жан! Його треба вбити... О, тримайтеся, друзі, тримайтеся, не відступайте! не відступайте!

Так я стояв може півгодини, може годину, дивився в синю безодню ночи у вікно і через простір, затиснувши до синяків руки, підбадьорював, гнав, наказував, гіпнотизував через простір нашого загона.

Спам'ятався я, як заторохтіла мерзла земля частими торопкими пострілами. За яром і в яру десь обізвалися кулемети... І жах який! Жах який! Вони почали зближатися, вони чутніш торохтіли, кашляли і я не знав, чи моя хвора уява посилює цей галас, чи справді наші відходять, але, коли почали брязкотіти вікна, я пізнав і взяв до руки карабіна. Я наготувався... Давай потихо зайдемо до мене, вона спить у другій кімнаті... Я дуже втомився... В мене є вино... вип'ємо.

Ми в цей час були коло хвіртки зелененького будиночка в густому садочку. Тихо одімкнув Валентин двері, тихо увійшли ми, на килимкові коло дверей зняли сандалі і я сів до столу. Валентин причесався, дістав пляшку й сир, поставив на стіл і, стоячи, поналивав шклянки. Потім підійшов навшпиньках до дверей у сусідню кімнату й тихо відхилив їх.

— Іди подивись...—кивнув до мене рукою.

Я підступив і побачив у пасмі світла з нашої кімнати русяву дівчину з великими кісьми на подушці. Вона спала. Вона була вродлива строгою красою класичних облич. Але відчувалась ще крім братової сили ще жіноча ніжність у тонких крилах носа, у великих спокійних віях...

— Фрося,—шопотом лишній раз поінформував мене Валентин, аби промовити її ім'я.—Недосяжна,—додав він, прихиляючи двері.

Ми відійшли.

— Я заспокоївся. Якось страшно моторошно заспокоївся. Ти не відчував ніколи заспокоєння у найстрашніші й рішучіші хвилини?..

Ні! Про це потім, страшно думати... Так от тоді заспокоївся я... Бійня зближувалась...

Жан промовив, коли метушливі постріли загупали на леваді і залунали бадьорі викрики побідників.

— Ну, підійди... Валентине... Прощай... скажи, що від сипняку... помер... будь же гарним... комуністом... за обох роби... Ну, не помилися... Не цілуй мене... Тиф. Не помилися ж, добре влучи...

Валентин говорив це з закритими очима, пригадуючи кожне слово, тон і інтонацію. Це наче давало йому якесь гірке задоволення, чи може він хотів вилити все, що мав у душі.

Потім п'яно прокинувся, одкрив очі і голосним шепотом сказав, похилившись до мене через стіл:

— І я не помилився. Я влучив добре. А через кілька хвилин вбігли... наші. Так, наші. План був простий. Наш загін зайшов з тилу... А під селом ловили тільки залишки від банди... Там була засідка... Отак. А Жана я вцілив...

— Тш-ш!.. — опам'ятав я його, хоч він говорив досить тихо.

* * *

Ми довго мовчали. У вікні синіло блідо і м'яко. Розвиднялося. У хлівці співає хазяйчин півень. Валентин сидів за столом і окаменіло дивився на лямпу.

— Ну?—промовив він.—І що ж я почув від товаришів? Ти не догадуєшся?.. Я почув: Барчук. О, що я почув! Я почув — „пташеня з „дворянського гнізда". О, що я почув! І я відчув, що я пташеня з „дворянського гнізда", хоч я давно не був ним. Я давно огрубів, опростився, зробився червоноармійцем, комуністом... Отак. І тепер, коли я, може помилково, відчував себе „барчуком", тепер я вийшов з партії, поїхав на Полісся, вчителював, учився, холерично, вперто вчився, боявся стати колишньою людиною, боявся загинути, зникнути, заснидіти... Ну, вип'ємо.

— І я пішов—належним шляхом. Я тільки поспішив. Пролетаріят після страшної напруги волі почав напружувати розум і я зі своїми колишніми товаришами зійшовся на одній дорозі. Мені й треба було, і це корисно—після партійної революційної роботи взятися за науку... І я тепер знову побачив, що мимоволі сам натрапив на свою роботу і що я зовсім не колишня людина... Але про це ти міркуй...

Рани гоїлись помаленьку, затягались. Життя вимагало до себе уваги, напруги, сил... Людині судилось забувати все, що було, людина живуча, як кішка, людина завжди під упливом реактивів життя вертається до стану й якостей первістка. А недавно я одержав листа, від одної реєстраторши з округового міста. Вона просить хоч раз коли небудь приїхати і привезти звістку, чи є живий і де працює Жан. А майже одночасно з цим прийшов і другий лист. Писала його комуністка студентка з провінції, з Херсону. Вона пише, що знайшла мою адресу, через орган, що я в ньому друкую свої праці. Вона питає за брата. Вона питає домашню адресу, вона до мене заїде. Вона кохає мене. Вона посилає мені картку свою. Вона вважає, що я її не забув, вона певна, що я її прийму, хоч я „професор"... І вона питає за брата... Вона ж не знає, що я убив її брата... Вона ж не знає, що я убив Жана, як і не знає моя сестричка люба, реєстраторша з округового міста.

Я дивлюся Валентинові в очі, а вони враз стають широкі, страшн й божевільні... Вони кричать, ці очі... Я теж почув якийсь шелест...

Оглянувся.

У відхилених дверях в одній сорочці з волоссям на плечах стояла Фрося. Заціплені пальці в пасмах шовкових кіс, перекошене обличчя, страшний повтор, моторошне відображення Валентинових очей і на розкритих вустах крик, що зараз зірветься й перетне тишу.

Павлівка
18-VII-28 р.

А. ЛЕЇН

КІНО ДЛЯ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДИ

Ми не знаємо точно, який відсоток з бюджету молодого робітника витрачається на відвідування кіна (до речи, цим питанням ще ніхто в нас не цікавився). Але знаємо напевно, що відсоток цей не малий. Вже протурчала уші думка, що різні Гарі Пілі, Полі Негрі та інші „зорі" західнього екрану на нашу молодь роблять дуже поганий вплив. Спитайте робітників міліції, скільки їм доводиться розшукувати підлітків, що втікають з дому, шукаючи „романтики", бажаючи жити так, як стрибає Гарі Піль, тих, які мріють, що життя—це суцільне зідхання, Мері Пікфорд, то-що. Відповідь у тікачів одна: „кіно..." В кожному кіні ми бачимо підлітків, які, минувши всі контролі, під заборами, через забори, спинивши віддих, дивляться, на білий екран, на якому різними кольорами, „великим" і „малим" планами, пливе обличчя знайомого героя. А що робиться на екранах, в клубних кінах?

Відповідаючи цим бажанням, ВУФКУ чи зовсім не ставить молодечих фільмів, а коли вже ставить, так хай грець візьме ці фільми! Краще б воно нічого не ставило, ніж такі „дитячі" фільми, як „Троє" (до речи,—сценарій В. Маяковського).

Як же справа з фільмом для юнацтва, зі здоровим фільмом для робітничої молоди, що міг би виховувати її, показати її роботу, її боротьбу. Справа починається й закінчується „Трипільською трагедією". Але це ж буквально жахливий фільм, крім пригнічення, болів голови й поганого настрою він нічого не викликає. Оце й усе. Дуже вдячні ВУФКУ, що воно так палко любить робітничу молодь, і яке (вже який рік!) збирається утворювати „юнацький сектор" на своїх фабриках.

Нарешті комсомол взявся за цю справу. 1-го червня ц. р. відкрився учбово-досвідний кіно-колектив „Кіноробмол" при ОК ЛКСМУ (Харків) та ТДРК (Товаристві Друзів Радянського Кіна). Це число ми можемо вважати за відкриття нової сторінки в справі творення юнацького фільма силами робітничої молоди.

Свої завдання „Кіноробмол" формулює так: через самодіяльне мистецтво робітничої молоди в галузі кіно, збудування юнацького робітничо-селянського фільму, створення засобів впливу через кіно на нашу молодь. Своїми фільмами „Кіноробмол" буде освітлювати побут нашої молоди, її участь в соціялістичному будівництві. Складаючи, таким чином, свої політичні завдання, як комсомольської художньої організації, Кіноробмол мусить боротися з міщансько-обивательським ухилом у кіно, який зараз досягає величезних розмірів, борючись з кіно-манією (яку, до речи, розплоджує видавництво—„Кино-печать" — друкує портрети різних кіно-„зірок" та „королів" екрану), роблячи, таким чином, у певної частини молоди, бажання стати іменно такими „зірками" і їхати трохи чи не в Холівуд.

„Кіноробмол" має переконати різні кіно-„студії", де робітнича молодь (а вона на жаль іде туди), платить великі гроші, не одержує ніяких знань (до речи, невже ці кіно-„студії" таки й досі „працюють".

під маркою Пролеткульта?). Українізуючи кіно-виховавчу роботу, „Кінробмол“ буде мати культзмичку з селянською молоддю, пропагуючи серед неї завдання кіно,. пояснюючи їй кінофільми й т. інш.

Отже, ніби ясні завдання „Кіноробмолу“ й шляхи їх здійснення. Ставлячи в голову своєї роботи, як основний принцип, самодіяльність, „Кіноробмол“ мусить підготовляти кіноробітників із робітничої молоди шляхом упертої, практичної роботи, підвищуючи ввесь час культурний рівень молоди в галузі кіна. Робота буде складатися з академічної (навчальної) й практичної (весь час експериментуючи, шукаючи нових форм і метод впливу на глядача). Приймаючи участь у загальній системі політосвітньої роботи комсомолу, не відриваючись ані на крок від комсомольських кол, „Кіноробмол“ мусить вивчати потреби робітничої молоди й задовольнити ці „кіно-потреби“.

„Кіноробмол“ охоплює ввесь цикл кінороботи. Це робота: режисерська, акторська, операторська, сценарна й лабораторна. Ми бачимо, що „Кіноробмол“ з часом виросте в міцний колектів, який своїми силами зуміє випускати фільм. Та й певні можливості для цього є. „Кіноробмол“ матиме певну дотацію від Наркомосвіти, що на перші часи цілком задовольнить його.

Є певний звязок з ВУФКУ. Воно допоможе роботі „Кіноробмолу“, дасть різну апаратуру, плівку, погодилось виконувати різні лабораторні роботи то-що. Є думка, що коли „Кіноробмол“ розгорне свою виробничу й учбову працю, він у майбутньому може перетворитися на юнацький сектор ВУФКУ.

Виробнича робота вже почалась. Закінчився хронікальний фільм „Сьомий“—VII-ий Всеукраїнський з'їзд ЛКСМУ, який, між іншим, ілюструє доповідь тов. Мільчакова про роботу ЛКСМУ. Автори фільму: Луков, Муха, Старчевський, Зейлінгер.

Наступною роботою намічено зйомку комсомольського побутового фільму „С л а б о“—режисура й сценарій: Лукова, Мухи і Старчевського; знимає оператор Зейлінгер. В роботі візьме участь режисерська й операторська групи „Кіноробмолу“. Акторами знімаються студійці.

Така організація, як „Кіноробмол“, майже перша народжується в СРСР. Тільки в Одесі кілька місяців тому організувався подібний до цієї групи „Кіномол“.

Харківський Окружний Комтет ЛКСМУ почав запроваджувати гасл культурної революції в життя. Незабаром почне працювати ще одна мистецька організація робітничої молоди:—Театр Робітничої Молоди. Будемо сподіватись, що „Кіноробмолу“ вдасться нарешті створити так довго очикуваний, юнацький, комсомольський фільм. В діло художнього виховання робітничої молоди, в справу боротьби проти різних, нездорових „кіно-ухилів“ серед молоди—„Кіноробмол“ вкладе й свою частку.

Проти Мері Пікфордів—за „Кіноробмол“.

Проти кіно-халтури—за комсомольський фільм.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

БИТИМ ШЛЯХОМ ПО УКРАЇНІ

Нотатки

Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі...
Т. Шевченко.

* * *

Дніпро—цей історичний шлях „із варяги у греки" звався **битим**. В наші дні його не дуже „б'ють"... А „бити" треба було б. Бо таких прекрасних шляхів у нас мало. Правда, цього літа в якесь свято на Могилі Шевченка перебувало за один день вісім тисяч одвідувачів.

Значить, до Битого шляху приглядаються, він починає цікавити.

Коли „Молодняк"—український, умовлявся з друзями—„Маладняком" білоруським про спільну подоріж по Україні, то якось сам собою повстав маршрут по Дніпрі. Можливо й тому, що на цьому Битому шляху твориться за порогами „вузол", який дуже цікавить нас усіх.

Листами умовилися, що „зоряний зльот" „маладняківців" (з Менська) і „молодняківців" (з Харкова) відбудеться в Київі, в одному з також не аби-яких „вузлів" Битого шляху.

23-го червня з Харкова виїхала до Київа група „молодняківців": Кузьмич, Момот, Кундзіч, Усенко, я.

* * *

24 червня.

Ранок. Під'їздимо до Київа. Одного з наших прозаїків цеї ночи обікрали, витягли тридцять карбованців. В цьому відношенні він, як ото кажуть росіяни, „рєдкій человєк": ніколи нікуди не їздив так, щоб не обікрали. Коли в Харкові розповідають про нову таку пригоду з ним, його товариське коло зовсім не дивується: це вже загальноприйняте, так і повинно бути. А врешті, наш шановний прозаїк—людина майбутнього: пасажир спеціяльно для літаків,—може хоч на літаках його не обкрадатимуть... Шкода тільки, що єсть одне мудре прислів'я, яке повстає тут, мов заперечення...

Може ця особиста пригода нашого прозаїка всієї подорожи та моїх нотаток і не стосується. Але ж, я маю на увазі майбутніх біографів та істориків літератури. Таку характерну рису письменницьку не треба пропустити. Тим більше, що прозаїк ще молода людина; „чим чорт не жартує", може таке трапитися, що колись писатимуть його біографи і про те, куди пішки ходив, а не то що—куди їздив.

В Київі зустріли нас на вокзалі (не полінувалися) менські учасники „зоряного зльоту"—„маладняківці": Іларик Барашка, Васіль Каваль, Аркадзь Моркавка, Алесь Звонак, Язеп Мазуркевич, Микола Ніканович, Алесь Салогуб, Валерій Мараков, Сцяпан Барковський.

Казали—вчора виходили зустрічати, трохи сердились, що ми так довго не приїздили, бо вони в Київі ще з 21 червня і вже встигли багато оглянути, а подоріж вони розраховують днів на десять.

Перезнайомились менчани й харків'яни... А ми з Іваном (Момотом) зустріли старих друзів—Барашку, Каваля, Моркавку.

Цього дня зовні оглядаємо з білорусами такий справді прекрасний Київ, катаємося на Дніпрі. Яке це щастя, який цілющий бальзам—мати коло великого міста отаку річку... Згадався рідний, могутній Харків... але ота мізерія—Лопань...

Ні в музеї, нікуди не ходили, бо неділя,—все зачинено, всі відпочивають—і мабуть усі на Дніпрі.

25 червня.

Білоруси кваплятьcя виїздити в дальші мандри з Київа. Вони хочуть більше оглянути Україну.

Сьогодні о шостій годині пароплавом виїздимо на Могилу Шевченка (квитки до Дніпропетровського беруть).

За день одвідали спільно редакції „Молодих Більшовиків"—газети та журналу. Редактор (хлопець нашого віку) цих часописів—тов. Грицай ще кілька днів тому приймав дорогих гостей з Білоруси та вкупі з Зільбером (від Київського Окружкому) допомагав їм оглядати Київ. Між іншим, я вже давно не бачив таких енергійних комсомольців, як Зільбер. Товариші казали, що з 1918-го року він однаковий, ні крихітки не змінився, яка б не була робота—горить, коли робить її. А в наші дні це дуже коштовна властивість людська.

Взагалі білоруси-маладняківці зосталися дуже вдячні киянам, Київському Окружкомові комсомолу за допомогу оглянути Київ, взагалі за прийом.

Сьогодні ще білоруси та де-хто з наших їздили на Київську тютюнову фабрику.

Передвечірній час... Усі на палубі [redacted]. До нас приєдналися ще від Київської групи „Молодняка"—тов. [redacted] А. Клоччя.

Пароплав наш незавидний. Я зараз мало цікавлюся й розбираюся, який там він. Мене просто чарує все, починаючи з берегів Дніпра та Київа і кінчаючи заходом сонця та нашою палубою. А Коваленко (мешканець Київа) каже, що наш пароплав—стара калоша. Та до всього у нас ще й квитки: в киян—1-го класу, в харків'ян—2-го, а в білорусів—3-го. Як воно так сталося—і досі не розумію, але сталося досить таки погано. (Почасти, здається, перекапустили все літери на водні шляхи, що були в білорусів).

Поки що, всі в одному класі—на палубі і почуваємо себе прекрасно. Віє пронизливий вітер. Всі, як один, у плащах. Трохи холоднувато, і тому мабуть—весело.

Дніпро розливався все ширше. Сонце поволі котилося до круч над Дніпром. Пливуть, одстають прекрасні береги і Київ своїми клумбами зелени й будинків тікає од нас.

Білоруси та українці зібралися докупи. Тільки хотіли заспівати, як заспівали якісь конкуренти збоку на палубі. Виявилося—що екскурсія Харківської 27-ої Трудшколи. Земляки, значить... Слухали чисті, напів-дитячі голоси... Про „батька Тараса", про „неню Україну", про „у к р а ї н с ь к е сонце", про „у к р а ї н с ь к е с е р ц е"... Трохи неприємно за те „у к р а ї н с ь к е с е р ц е"... Але ж: видно діти їдуть на Могилу Шевченка...

Перед заходом сонця десь од Київа весело затурчав аероплан... Потім на обрії з'явилося ще кілька точок. Точки виросли в красивих великих „яструбів". „Яструби" покружляли над рівнинами, луками, над срібним полотном Дніпра... Один спустився низько-низько і зробив кілька красивих спіралей над нашою палубою...

— Товариші! Дивиться—та він робить „Авіо-спіралі“ Володимира Кузьмича!..—гукає хтось із харків'ян.

— Автора! Де автор?..—сміються білоруси й жартівливо торсають замисленого „американця“ — Кузьмича, який акуратно застібає свого плаща на всі ґудзики, бо вітер стає пронизливий, отже автора „спіралей“ трохи таки „лижуть кози“...

* * *

Смеркає...

Дніпро широкий і такий безконечний... Хіба запам'ятаєш усі його завороти, всі його коліна, коли він серед безмежних степів гадюкою в'ється до моря. Внизу од Києва—правий берег у Дніпра високий, а по другий бік широка рівнина луків...

Правий берег буває дуже високий. Часом горами наступає на Дніпро, нависає рудими похмурими кручами.

На одні з таких високих круч звернули нашу увагу кияни...

— Трипілля... Кручі, що з них комсомольців зеленовці кидали у Дніпро...

Білоруси уважно розглядають... Про Трипілля вони знають. Та й хто не знає з комсомольців, з молоди всього Радсоюзу про цю жахливу Голгофу молодих революціонерів?

Хлопці згадують, що це було всього кілька літ тому і що в оцих самих спокійних водах потопали, сходили кров'ю молоді ентузіясти, кращі сини київських пролетарів.

Там є невеличка пристань. Пароплав пристав до неї. Ми сиділи на палубі, розмовляли. Білоруси записували зі слів наших товаришів подробиці комсомольської трагедії з боротьби за радянську владу на Україні.

Просто до пристани збігає вузький і глибокий яр. Майже над самим Дніпром у яру зелені верби, кучеряві, віти до землі. В яру та й вище, аж на кручі—повилазили сірі хатки. То село Трипілля...

— Тепер уже не Трипілля, а Комсомолля... Всі чують це з радістю... Це ж перемога історії.

* * *

На палубі було таки весь час весело. З'явилась якась товаришка від Червоного Хреста з картками на чиюсь (забув) користь. Хлопці, від нічого робити, почали вигравати цілими тюками ванільний порошок та якийсь „піроксиліновий“ чи що порошок для прання білизни... Траплялися й блокноти—річ дуже корисна й потрібна на пароплаві.

„Історія“ з „трьома класами“ не пройшла нам байдуже.

Пішли повечеряти всі вкупі в їдальню першого класу... Аж тоді, як у нас забрали квитки та не дали як слід повечеряти і трохи не заарештували всіх—ми взнали, що суворо заборонено тим громадянам, що мають квитки 3-го, або 2-го класу, заходити в їдальню 1-го класу (постанови навпаки—певно немає).

Довелося одному з наших товаришів витягати різні мандати та полаятися, щоб літераторам білоруським та українським, команда „Чубаря“, не наробила всіляких зайвих „приємностей“, що так не пасували до загального настрою та до прийому білоруських гостей у Київі.

Було якось неприємно... Постанова! Воно то правильно і зрозуміло, а все ж таки неприємно... Розходились усі по своїх „класах“. Хтось подивився на бруд і на всю „комфортабельність“ 3-го класу і пустив таку філософську тираду:

— Аж як їдеш сам у 3-му класі, тоді відчуваєш усю неприємність поділу на „класи“...

Білоруси десь мучились, ночували у 3-му класі, а ми—харків'яни забралися в свою „тюремну камеру" над водою...

Якось умостилися поміж публікою, що куняла і спала над клунками.

Сиділи, скучали і з нудьги філософствували...

Один з товаришів розповів, що Маяковський, роблячи в Харкові доповідь, одного разу так поясняв суть „класів" на пароплавах: вся різниця між ними в тому, що перший клас ригає на другий, а другий—на третій...

— Маяковський побачив різницю між класами лише в цьому через те, що сам їздить першим класом... Думалося: і трагедія нашого часу в тому, що товариші, які умовилися йти до одної мети, вимушені йти до неї в різних „класах".

Ці думки навівала пригода з вечерею у першому класі та наша „камера"...

За стіною „камери" шумить вода, так наче йде безперестанний осінній дощ...

Хлопці поскоцюрблювались, поснули... А я сиджу й слухаю монотонний осінній дощ...

26 червня.

О третій годині вранці приїхали до Каневської пристани. Зі сходу з-за Дніпра вже повіяло голубими хвилями ранку. Дніпро закурився легким сизуватим туманом...

Галасливою оравою оточили нас каневські візники. Та загітував нас якийсь червонощокий дід, посадив на свого човна й одвіз під саму Чернечу Гору, що на ній Могила Шевченка.

За ніч дуже стомилися, мало хто спав. Пішли й одразу заснули в селянській хаті, яка була обставлена спеціяльно для одвідувачів (щось шіснадцять ліжок у хаті)...

На могилі. Зійшли на Чернечу Гору до пам'ятника.

Коли дивитися з Чернечої Гори на далекі високі береги на північ і на захід, що тануть і зникають у фіолетовому тумані, на широкий срібний Дніпро, розлитий далеко на схід аж за обрій,—здається розумієш усю любов і всю тоску поетову за степовою Україною в далеких безводних пустелях Азії.

Сонячний, тихий, млосний день. Скільки таких сонячних степових днів мого дитинства з білими острівками на голубому морі неба—промайнуло колись. Такий знайомий день... І ця тиха печаль, що розстелилася легким туманом блакитної спеки над далекими Дніпровими кручами і над тихими водами Дніпра—здається вона однакова, незмінна цілі століття в такі сонячні літні дні. Це немов тиха, безнадійна тоска Землі за довговічністю цієї краси, всього живого.

Але... що це за чудні настрої? Від екскурсійного спокою чи що? Навіть не можна уявити, де б узявся в скаженому, гарячковому Харкові час на отаку лірику...

Нам розповіли, що на Зелені свята за день Могилу Шевченка одвідало вісім тисяч чоловіка. Інтелігенція, робітники, селяни. За цей рік до нашого приїзду Могилу одвідали шіснадцять тисяч чоловіка.

Дуже інтересна книжка одвідувачів. Майже дев'ять десятих з одвідувачів вважає за свій обов'язок неодмінно написати Великому поетові свого вірша, який починається з того, що: „Ти вмер, батьку Тарасе"... і такі інші, подібні до цієї, поетичні істини та образи. Таких віршів не писали мабуть і сто літ тому за Шевченкового життя. Більшість із цих віршів такі хороші, що як би Тарас Григорович устав коли-небудь та прочитав їх, то з нудьги зійшов би з гори і втопився в Дніпрі.

Отже, залишивши на боці жарти, скажемо, що вірші—це найнудніша й найгірша частина записів у книжці одвідувачів.

І в день, коли ми приїхали, такого самісінько вірша встигла записати вчителька 27 Харк. трудшколи.

Куди цікавіші, прикладом, „дискусії“ з приводу „батька Шевченка“ і взагалі. Так от, хтось пише: „жиди, приїздите на могилу Шевченка“... і так далі—в тому ж дусі „посланіє“... А другий слідом пише-відповідає першому, просто й щиросердно: „гад ти і сволоч петлюрівська“...

Однаково хороша й симпатична скрізь, де б вона не була, комсомольська братва. Вона мислить часом може й загальниками, але коли вже в щось повірила, так вірить до кінця. Бо ось такий напис одразу видає автора: „Ти вмер, батьку Тарасе, але те, за що ти боровся, ми тепер виконуємо під проводом комуністичної партії“...

Не менш од віршів неприємні в книжці записів різні просвітянські „філософствування“ про значіння Шевченка для України і т. ін.

Ми записались коротко...

Наш „американець“ і тут не забув про есперанто. Окремо він дописав іще таке (на есперанто): „Я радий, що сьогодні літак знімав з височини цю прекрасну зелену місцевість... В третій раз на могилі Шевченка і в-третє відчуваю, що все ближче та ближче до Канева підступає залізна лава заводів—хвиля індустрії. В. Кузьмич“.

На закінчення ми зійшли „заповітною“ доріжкою з гори до Дніпра. Поплили човнами на другий бік купатися. Дніпро заніс нас дуже далеко вниз по течії і нам довелося, як бурлакам, влазити у воду та тягнути над берегом човни на місце.

Після були різні пригоди майн-рідівського характеру. Попали до бандита ночувати; нам чи справді загрожувала велика небезпека, чи то був плід літераторської уяви, а скоріше, те й друге вкупі: небезпека, підсилена уявою. Та ми о 12 годині ночи вийшли до пристани Канів чекати нашого пароплаву на Дніпропетровське.

27 червня.

На „Комунарі“ пливемо до Дніпропетровського. Щоб довго про цю прекрасну частину нашої мандрівки не говорити та щоб самому собі не повторюватись, зацитую просто з листа до N.

„Не спали цілу ніч і ще й зараз не можемо спати. „Комунар“, що ми сіли на нього о 4 год. вранці в Каневі, зовсім не рівня пароплавові, що ним ми їхали з Київа до Канева позавчора. „Комунар“ іде швидко, легко і слідом по обидва боки за ним зеленими хмарками пливуть прекрасні Дніпрові береги...

„Стоїмо на пристані Прохорівка. Вантажать силу силенну клубники в корзинах. Якраз перед вікном, от так простягни руку—і є ціла корзинка. Але врешті—не дуже й хочеться (не думай, що це так, як у лисиці Крилова про виноград)...

Розмовляли з Алесьом Звонаком та Ніκановичем про білоруську літературу. Мікола Ніканович подарував мені свою книжку „Крык працы“.

За дорогу подружили з Мараковим Валером. Валька дуже хороший, симпатичний товариш, наймолодший з усіх нас—українських та білоруських молодняківців.

А Дніпро—широкий-широкий та хороший, вільний,—розлогі рівнини навколо...“

28 червня.

О 8 год. вранці—в Дніпропетровському... Прощай, „Комунаре“! Готель „Спартак“...

Так наче знову попали до Харкова... Тоска. Скоріше тікати без цього готелю, знову на Дніпро, чи в степи. Скоріше б на дуба та на пороги.

Тим більше, що в Окружкомі комсомольці зовсім не знають про існування журналу „Молодняк“—органу ЦК ЛКСМУ.

День провели чорт-зна як. Врешті, увечері розійшлися до театрів. Я слухав „Кармен“. Білорусам не везло: вони дуже хотіли побачити український театр, а його не було.

29 червня.

І досі в Дніпропетровському... Нудимося в нашому готелі.

Вранці приїхав Павло Усенко, що по дорозі був одстав (за кілька літ одвідав „рідні місця“)...

Завтра вдосвіта виїздимо на Дніпрельстан... Ура! Таки дубом. Таки через пороги...

А як боялися хлопці їхати через пороги! Рекомендували поїхати надійним шляхом—автобусом до Запоріжжя. Та яка дивовижна єдність скрізь: їхати боялася більшість і вкраїнців і білорусів. Довго треба було доводити, що якби це було велике ризикування, то ніхто нас і не пустив би пливти дубом і взагалі тоді такі мандри не дуже то дозволялися б. Насилу піддалися хлопці. Один же харківський прозаїк до того одговорювавсь, що аж „жону молодую“ згадував, яко останній аргумент, що цілковито заперечував мандрівку через пороги.

Іздили на Металургійний завод ім. Петровського.

Цитую знову листа до N. „Бачили це пекло і цю гордість робітництва. Тут працює 17 тисяч чоловіка. Це ціле велике місто. Не побачивши такого завода, не можна уявити собі важкої індустрії взагалі. Це щось колосальне, чого не може створити ніяка фантазія. Коли приїду, розповім детально: що являє з себе домна, як тече огненим потоком чавун, як велетенські огненні чавунні глиби за короткий час розкачуються в залізничі рейки та витягаються в тонкі дроти, як ці дроти—тонкі вогненні змії вигинаються і швидко ганяють по цеху, як машина за хвилину розпилює на точно одмірені шматки вогненну рейку. І все це од початку до кінця роблять машини. Людина лише в основному керує машинами та вогненними глибами й вогненними, швидкими гадюками.

Між іншим тут і розумієш якось інстинктивно всю суть важкої індустрії: ця суть у тому, що руками, без машин, тут зовсім нічого не зробив би. Бо просто руками (хоч і багатьма) викувати залізну рейку не можна. Та й на що вона була б схожа, як би хтось і викував так! А то й таврується вона машиною ще тоді, коли гаряча, м'яка.

Я такий радий, що побачив цей завод, цього велетня, цю гордість нашої республіки... Ти мусиш побачити його колись неодмінно“.

30 червня.

Вийшли з готелю ще в ранішню прохолодь. Трамваєм доїхали до Дніпра... Що таке—д у б? Це великий човен, що має бути видовбаний з суцільного дерева-дуба, але насправді тепер д у б и збивають просто з грубих міцних дошок.

Такого саме дуба побачили й ми на березі. Лоцман і чотири його помічники. Всіх наш дуб забрав 24 чоловіка.

В-останнє глянули на Дніпропетровське—велике робітниче місто. „Служба“ нашого старенького „пароплаву“ напнула також далеко не нову полатану щоглу й ми тихо попливли вниз по Дніпрі. Вітер добрий, попутний—і гребти не треба.

Знайомимося з лоцманом. Андрій Фотійович Білокінь. Йому років 60, ще кремезний і майже червонощокий дядя, середнього зросту. Помічник лоцмана—молодший, три хлопці—молоді юнаки.

Переганяємо береги й острови, що рівно, легко пливуть за нами. Лоцман показує нам острів, що колись належав графу Воронцову-Дашкову.—Оце скільки гляньте—все було графське,—сказав помічник лоцмана й додав, що в цього графа було 99 якономій...

Думка одхилилася вбік. Колись давно я чув, що 99 якономій було у Терещенка. У кого ж саме? І чому саме—99? Чому, наприклад, не 100? Отже, вирішив, що тут — елемент прекрасної народньої творчости: 99 вражає сильніше, аніж 100. Сто—це затерте, кругле, пригладжене. Часто ми не дооцінюємо всієї сили й глибини народньої творчости... Але ж це міркування—порядку філологічного й літературного. В усякому ж разі, куди важливіше й приємніше те, що Воронцов-Дашков тепер і одної якономії не має.

Лоцман говорив, що колись, на колись графському острові, був добрий ліс. Потім його знищили, а це вже за останні роки вибичувався гарний молодняк. Всім уподобалося оце саме—вибичувався молодняк (білоруси записали навіть).

Та я зовсім збиваюся на філологію... Перейдемо трохи до „історії".

Цікаве розповіли нам лоцмани (старий і помічник) про лоцманську корпорацію, яка існує на Дніпрі вже кілька століть. Молодий лоцман показав нам здалека село Кодак, що виднілося на бугрі. Розповів, що з Кодака вже утворилося на Дніпрі й село Кам'янка. В обох селах живуть з діда-прадіда лоцмани. Переправляють через пороги плоти, дуби та баржі. Ще цариця Катерина своїм указом залишила населення Кодака на цій роботі. Кодацькі лоцмани переправили її човна через пороги й за це вони зосталися на березі Дніпра своєрідною „лоцманською республікою" над порогами... Про це нам розповідав коротко й поважно молодший лоцман.

Пристали до берега біля Кам'янки, щоб забрати там харчі на дорогу (наші лоцмани—кам'янчани загодя закупили на дві доби).

Лоцмани взяли новішу, кращу щоглу, одштовхнули дуба од берега.

— Де ж пороги?—вже питав нетерплячо хтось із товаришів. Пливемо, пливемо, а Дніпро спокійний, ніяких тобі порогів.

Та недалеко від Кам'янки почули ще здалеку тихий шум знизу. Шум наближався, ширився. Ось Дніпро зарябів, застрибав у очах білими баранцями (хтось сказав—„барашками" з наголосом, звертаючись до Іларика Барашка). Напнута свіжим хорошим вітром, кілька разів поливана водою, щогла понесла наш дуб ще хутчіш, допомагала сильна Дніпрова течія. Дідусь Білокінь спокійно сидів біля керма та дивився на білі баранці, що хутко наближалися. Шум усе зростав. Пролунав вигук—„Полундра". На дубі раптова мовчанка, тиша.

Дніпро запінився, закипів. Дуб застрибав, захитався й полетів ще скоріше. Комусь бризнуло в лице, когось таки добре облило водою. Кілька разів хлюпнуло в дуб.

А через 4-5 хвилин ми пливли по тихому мутному дзеркалі Дніпра. Поріг шумів уже позаду, все віддаляючись і затихаючи.

Це був перший, Кодацький поріг. Що таке власне, поріг? Досить широка смуга води, що бурлить і шумує, немов її з дна хтось підогріває у велетенському казані. Власне, таке враження й складається, що вода кипить, бо каміння з води не видно, причина раптової бурхливости Дніпра захована в воді. Ця збаламучена смуга, де течія стає дуже швидка, перетинає Дніпро з одного берега до другого, немов поріг. В цьому місці течії дно раптово спадає, досить круто знижується.

А Кодацький поріг шумів ледви чутно десь далеко позаду. Казав дідусь Білокінь, що пороги не замерзають, шумують і літо й зиму.

Хлопці дивувалися: так скоро минули поріг, та так безпечно, нікого й у воду не викинуло.

Розглядали береги Дніпра. Вони тут обидва досить підняті і скелясті. Дніпро дуже повужчав. Зрівняти тільки з тим Дніпром, що тече біля Чернечої Гори! От тільки прекрасний він і могутній однаково скрізь.

Весь час жартували, величаючи всю групу подорожан запорозцями-січовиками. Ведмицького, який узяв участь в екскурсії від „Плуга", по зовнішніх даних, до певної міри, можна було вважати за нащадка січовиків. Його й звали ми „батьком-отаманом".

Снідали на Яцівому острові. Які смачні були шматки чорного хліба та кусні ковбаси з пляшкою пива на двох! Острів—хороший та дикий-дикий, пустеля Цим і хороший. Бо де ж тепер знайдеш незаселеного острова на Землі-планеті? Он до криги, що на самому полюсі добираються.

— Зникає робінзонівська романтика... І лірика... Еге ж, Вальку? Подумав так, не сказав Маракову Валерію, бо відповідь була у самого на думці. (Польоти Чухновського та рейси „Красіна"—на газетних шпальтах, у балачках).

А Валько, молодий білоруський лірик, симпатично-наївно усміхається і вже скидає й спідню сорочку та умощується, лягає на дні дуба, бо сонце пече немилосердно.

Дуб хутко пливе далі за вітром та течією. Вже спокійніше, та все ж із деяким підняттям перепливли по черзі пороги: Сурський, Лоханський та Звонецький. Вузький, але стримкіший і раптовіший Лоханський поріг. Дуба нашого попідкидало таки добре. Колись у Криму море куди сильніше підкидало моторку, але там нема небезпеки наскочити на камінь так, як тут, на порогах. Лоцмани ж казали, що досить добре черкнути дном дуба об якийсь камінь у воді, щоб дуб одразу перекинувся.

Найбільший поріг на Дніпрі—це Ненаситецький. Кажуть і назва від того пішла, що цей поріг, скільки на ньому не розбивалося плотів і дубів та човнів, скільки не гинуло людей,—і тепер що-року розбиває, ковтає людей.

З ревом і клекотом, сірою широкою смугою виринув на обрії велетень Ненаситець.

— Тут уже хоч і просіть мене, щоб поїхав через поріг, а не канавою, так не поїду,—промовив лоцман. Перед останніми порогами хлопці так розхрабрилися, що просили неодмінно керувати через поріг, а не в канаву. (До речи, канава—лоцманська народня назва каналу, а не „видумана Академією").

Ближче до лівого берега Дніпра був насип, як і перед деякими з попередніх порогів, та влаштована справжня канава. Ще німецькими інженерами, багато років тому. Насип воду розбивав на дві течії, одна з них вливалася в вузький канал.

Ненаситець шумів і клекотав усе ближче. По той бік канави видно було—стояли великі баржі. По всьому насипу метушилися й щось робили люди біля довгих канатів. Перед самим насипом наш дуб хутко понесло. Всій „команді" нашого „пароплаву" довелося взятися за весла й напружено загребти, щоб пристати до молу.

— Що, як би нас оце понесло праворуч, в оту пастку, в оту безодню?—показав хтось із товаришів праворуч на Ненаситець, де Дніпро ревів і клекотав.

Справді, Ненаситець найбільший, найстрашніший з усіх порогів. Тут відчуваєш непереможну силу стихії.

Якось так сталося, що сіли пливти дубом по канаві українці та один лише Вася Каваль з білорусів. Останні товариші йшли вниз насипом. Це було зачіпкою до товариського не злого кепкування з нашого боку. От, мовляв, білоруси бояться українських порогів.

Наші лоцмани сказали нам, що на насипу підтягують угору баржу робітники—всі лоцмани, родом із Кодака та Кам'янки.

Щасливці, що наважилися сісти в дуба, стрілою пролетіли Ненаситецькою канавою. Було трохи моторошно, але весело. Хвилин чотири. Половина наших мандрівників ішли насипом й заздрісно дивилися, як ми летіли дубом на Дніпрових хвилях... Особливо на Ненаситецькому порозі відчуваєш, як на багато і як раптово спадає, понижується Дніпрове дно в цьому місці. Від того Ненаситець так і реве, так і клекоче, несамовито розбиваючи з розгону собі груди об скелі. Нам казали, що човна, який попадає на цей поріг, розбиває вода на тріски. Навіть великі плоти,—казав дідусь Білокінь,—коли застрявають поміж камінням, то крутить, мне й розбиває на шматки Ненаситець.

Забравши тих, що йшли насипом, ми незабаром виплили в тиху воду і вже здалеку слухали клекіт Ненаситця та розмовляли про стихійну енергію, яку має в собі цей поріг. Скоро цю енергію людські руки переключать на гідро-електричну станцію й по дротах розсилатимуть на степи України.

— Надивляйтеся, білоруси та українці, на пороги, бо більш не побачите їх, затопить Дніпрельстан,—хтось задивився на Ненаситець.

Обідали в селі Вовніг, приставши до берега. За червонець один селянин з ініціятиви лоцманів наварив нам відер двоє кулішу з рибою. Їли, як вовки, посідавши шерегою на траві. Обідали всі—лоцмани й хазяїн, що варив...

Після всього заспівали. Зібралося майже з півсела. Коли сідали в дуба, селяни попросили заспівати „Заповіт". Якимсь урочистим вийшов цей „номер", коли всі стояли без шапок у човні, а дядьки на березі— й разом співали „І Дніпро, і кручі"...

Знову тихо на Дніпрі й такі самі високі береги. Надходив вечір, спадала спека. Наслідки спеки виступили на щоках подорожан червоними плямами, дехто жалівся, що дуже болить, але настрій у всіх був прекрасний, співали пісень.

З порогів перепливали іще невеличкі—Вовнігський, Лишній та Будильський. Але після Ненаситця вони не робили будь-якого враження.

Пригадую, що звернув увагу на вираз „батьку отамане" в розмові молодшого лоцмана, коли він звертався до дідуся Білоконя. Це—також традиції століть. Деталь, що нагадувала про „лоцманську республіку" Кам'янки та Кодака. Загине вона, як добудують Дніпрельстан.

Між іншим, селяни скрізь по Дніпрі кажуть Дніпростан, так звикли вже, бо так простіше.

Переночували в селі Федоровці (на Дніпрі) у школі. Нам принесли відро молока, наносили соломи. Спалось добре, бо подоріж потроху, але таки добре стомлювала. В цьому селі нас здивувала та обурила „закріпаченість" дівчат у хлопців—неможливе по своїй „простоті" й „безпосередньості" поводження хлопців з дівчатами (таке, якого мабуть мало де в інших селах України знайдеш). І це—біля сельбуду, не на досвітках. А в селі ж і комсомольська ячейка є!

1 липня.

Ранок такий свіжий і хороший. Зелений, сонячний, задуманий. Береги в легкому фіолетовому тумані. А Дніпро—чаша з нерухомим, живим сріблом. Береги пливуть за дубом і залишаються, одстають...

Трапляються просто серед річки скелі.

Лоцман показує нам скелю Перун, або Видибайло—ще так вона зветься.

Тиша надзвичайна. Здається все завмерло у вічному спокої: береги, вода, наш дуб. І все зовсім не рухається, нікуди не поспішає, нічого не хоче.

Часом пролетить біла Дніпрова чайка. Не забути ніколи тих надзвичайних хвилин цілковитого, колискового спокою над водою.

Дідусь Білокінь показує нам іще скелю Полтавську та розповідає, як біля неї перекинулася галяра і сто сорок заробітчан полтавчан потонуло в Дніпрі. Це було до революції, але не так давно.

На Орлиному острові покупалися, поснідали. Прекрасний ранок, прекрасний острів. Золотий та чистий, шовковий пісок, що його дуже рідко топче людська нога.. Провадили військовізацію, стріляли з револьверів у коробки од консервів.

В деяких місцях береги розлогіші, поросли осокою. Ще кілька вихилів та один дуже крутий заворот Дніпра—перед нами прекрасна, повітрянолегка арка залізничого мосту через Дніпро.

Це вже Кічкас, це вже заперечення сивих порогів — Дніпрельстан.

Втома від подорожі якось дуже відчулася. Чи то два дні спеки на дубі, чи може тому, що в Кічкасі стояла така спека.

Ми попали на Дніпрельстан у поганий день. Неділя. Роботи нема.

Отже, ми мало побачили. Оглядали велетенську перемичку на правому березі Дніпра. Оглянули ті місця, де позривали силу-силенну каміння.

Видно було, що розпочата широчезна, велетенська робота. Але цілий вигляд робіт на Дніпрельстані ще не дає якогось суцільного уявлення про те, що має повстати на місці широчезних робіт через кілька років.

Як-би ми були зосталися ще на день, то були б детальніше оглянули окремі частини. А так: харків'яни вирішили, що приїдуть іще неодмінно і виключно на Дніпрельстан, щоб добре оглянути та вивчити процеси роботи, а менчани дуже потомилися (виїхали ще 19-го з Менська). Та й на завтра (понеділок) перспективи що до огляду Дніпрельстану були власне ніякі—бо лише певні дні для екскурсій встановлено і понеділок не входить до них. Отже, сіли перед вечором на автобуса і через повітряно-легку арку над Дніпром, поїхали до Запоріжжя.

От іще—Запоріжжя... Цікаво, що з цього міста буде через кілька років... А вже ось тепер під світлом вечірніх лихтарів його центр робить враження вул. Свердлова або Лібкнехта (Харків) уночі—і то враження більшої людности, більшої метушні та нервовости. Відчуваєш, що раніш іще, ніж воно гарячково зросте, як великий індустріяльний центр, до цього міста п'явками приссуться всі ті паразитичні елементи, що лишаями обсідають усі місця і всі буйні процеси виробництва великого розмаху.

Про це ми розмовляли з Павлом У., шукаючи візників для всього нашого кагалу, щоб їхати на вокзал.

Вночі виїхали до Харкова, повезли наших білоруських друзів до пролетарської столиці УСРР.

До побачення, Дніпрельстане! Наші думки що-дня біля тебе, ми до тебе ще приїдемо.

Дніпро—с. Бабаї
Липень 1928

ОЛЕКСІЙ КУНДЗІЧ

ЗАВЕДІНКА

Нарис

> Б'ють пороги... Місяць сходить,
> Як і перше сходив...
>
> *Т. Шевченко*

Місяць сходить, як і перше сходив...

Ще сонце тільки сіло, а він уже блідий, такий ще владний над Дніпром такий монопольний сходить і напуває камінчасті береги своїм одвічним плином, жовтим, чарівним течивом затоплює села над порогами...

А путь наша аж до Дніпрельстану. Довга путь, далека доріженька! Воно й не через усю Україну, а так наче всю її й побачиш—од Шевченка й до нас...

На Вовнігському обідали. За червонець зварили нам риби на перше й засмажили риби на друге. Ну й пообідали ми гарно! Як поїли риби, то аж риженький господар вилазив на стіл казати промову: — Товариші, ви люди.. поскольку курсанти (без екс), то я рекомендую, я рекомендую,—і готувався заплакати... А з човна не хотів злазити—каже; я рекомендую мені з вами їхати...—насилу під пахви зволікли... Отак пообідали рибою! По козацькому.

А проїхали трохи—загукали:

— Ночувати, батьку отамане! Причалюй! Ночувати!..

Модернізований батько отаман, згодний з нами, модернізованими козаками з півтора десятка харківських, київських і білоруських „молодняківців",—він теж проплив з нами дубом і теж обідав рибою, а вечір нахилився над Дніпром, над кручами і в нас така широка демократія — отаман тільки тому в нас, що як же це—плисти дубом і без отамана на порогах.

Причалюй, так причалюй.

Посланці на берег. Звістка така: можна переспати в школі. Можна дістати молока... Ну, і взагалі. Що нам... Та й не в тому справа. Людина людину й нагодує і спати покладе, ще й соломи внесе... Це скрізь. Є ж соціяльні інстинкти... і гроші. Гроші, звичайно, більшого значіння мають, ніж соціяльні інстинкти... Але не в тому справа.

А справа в тому, що місяць сходить над Дніпром. І стоїть дві дівчини з хустками в руках і з трояндами... І не йдуть нікуди—стоять і мовчать, а наші хлопці, як хлопці—підступають.

Підхід простий, дістанції стерті,—наддніпрянка хороша, соромлива—така незвичайна для якого небудь, що давно привик до емансипованих жінок Харкова чи Менську. Тому просто, як до знайомої давно:

— Дай троянду.

І от у нас на грудях, у мене й у молодого білоруса,—троянди. Дівчата жеманяться, коли це слово личить наддніпрянці з села Федорівки, жеманяться і чекають, щоб до них говорити. Вони посміхаються в хустинки і нюхають квітки... Вони нікуди не йдуть. Сутеніє.

Ми йдемо до сельбуду й вони з нами. Але коло сельбуду гурточками хлопці, дівчата. Тоді наші знайомі зникають десь, і ми самі.

Комсомольці радяться — послати по музику. Музика—це гарна справа. Не втерти нам очок політфантами, а викликати гармонію й бубон і показати молоде село так, як воно єсть. І на політфантах—там душу цього молодого села можна заховати під записочки та політичну письменність чи неписьменність, а на музиках, щоб не хотів—вивернешся навиворіт і покажеш себе всього зі всіма закамарочками...

Отже—дочекались. На ослоні коло сельбуду сідає флегматичний горбатий чоловічок з великою гармонією і коло нього парубійка з бубоном. Зразу ж коло, зразу ж трьохрядка розтягається, підголосує, сміється—польку зроблено. Дрібненько-дрібненько йдуть дівчата з дівчатами, похитуючи затиснутими в кулак долонями коло щоки. Далі—хлопці з хлопцями, далі хлопці з дівчатами... А як же почувають себе „молодняківці"?

Не однією літературою жива буде людина. Ми визнаємо це, і тому два наших поети—білорус, що живе Єсеніним і протестує проти Єсеніна та ліричний українець стоять коло блакитного шарфика і білорус тримає ажурного кінчика в руках. Зворушлива картина! Але ажурний шарфик спокійний, холодний і відповідає двома-трьома словами: ні, так, не знаю. Найбільше—не знаю. Він нічого не знає, цей клятий блакитний шарфик і становище наших поетів, як вірш, що в ньому кричать трагічні колізії почуття й розуму. Харківський „американець" підходить здаля і цілиться познайомитись, але розраховує це всерйоз і надовго, „думає знайомство своє побудувати", як прозовий твір, що в ньому не передбачається розв'язки, бо немає зав'язки. Мій друг—прозаїк білорус, надів шляпу і пішов танцювати „во саду лі"—це ще мабуть під упливом „риб'ячого" обіду. Теж зворушлива картина.

А мій підхід—підхід новеліста. „З копита". Я просто без шаркання, без запрошення беру за руку дівчину й кажу:

— Давай польку потанцюємо.

Але, боже мій! Я терплю велику поразку! дівчина щулиться, кулиться...

— Я не вмію... Єй бо, я не вмію... Я не танцюю.

— Як не вмієш? Ти ж тільки що танцювала...

— Я не вмію—єй пра'о, я не вмію...

Фу, ти чорт! Я б і вилаявся, не відчуваючи дистанції, але це незручно все таки... Підходить до моєї „дами" якийсь тутешній „дон", хватає її за руку й волоче з кола на вигін, заллятий місячним сяйвом... Боже мій! Я ж на ню так поглядав, такими глибокими очима, а він її ламає, хватає руками під хвартух...

— Та йдьом, мать його ой-ой-ой!..

Ця картина не перша й мабуть не остання на нашій гулянці. Хлопець підходить, обгортає дівчину за шию, лізе при людях під кофту, порається там, як у себе вдома—прозаїчно, зосередковано і врівноважено, а дівчина стоїть, як дійна корова, що звикла до своєї господині, чи не до своєї. Потім парубок відтягає її з гурту і кудись волоче. Смішним мені здався наш „американець", що будує своє знайомство, як поганий прозовий твір з лірикою, але без зав'язки й розв'язки.

Місяць виплив у небо, гармоніка відзіґорно і скупо вигравае, гупають, тупають чоботи, дрібно витупують дівчата, стоїть пилюга копицею над гуртом, а матюки так густо, що повісити сокиру можна і не впаде на землю.

Я не впав у розпач і просив ще одну чи дві потанцювати, але даремно. І подумав я: „Що ж це таке?! Чи я ж не „молодняківець"? Чи я ж не з села і не танцював на весіллях? Чи я ж не можу потанцювати і на комсомольській гулянці?"

Вже пізненько.

Дивлюся:—безнадійно мовчки стоять наші поети коло блакитного шарфика, нічого хлопець—наш українець, а білорус таки майже красунь, а мовчки стоять, не клеїться. Безнадійно, як довгий скучний твір, будує своє майбутнє знайомство „американець" з високим лобом. Деякі пішли вже спати, вже розкусили, що погуляти тут зась... Чи не найкраще вони зробили?

Підходжу до поетів. Українець уже обурений:

— Це дикунство! Вони бояться парубків. Комсомолки—невільниці!

Справді, я згадую, як вільно поводились оті на вигоні, що дали нам квіток. Так таки своїми руками взяла й пришпилила троянду до сорочки. Посміювалась і хустинкою кокетливо втиралася, а в гурті зникла.

А в цей час через блакитний шарфик перекидається здоровенна рука через шию і до грудей, а друга стереотипно, по звичаю, під хвартух. Без обходів і без підходів. А дівчина тільки щулиться і скоса поглядає на „молодняківців".

У мого товариша на обличчі окреслюється вигляд призирливости й огиди.

І так само стереотипно хватає здоровенна рука свою жертву за стан і волоче на вигін. Під місяцем точиться боротьба і шарфик на траві безвладним павутинням, і грає гармонія, і пилюга виїдає очі та залипає в горлі... Комсомольці влаштовують вечірку для гостей!

— Мать-перемать!.. Мать-перемать!..—густо стоїть у повітрі.

І враз коло дівчини, що нахилилася за шарфиком уже другий парубок. Він гостро ляскає не то поясом не то мотузком по голій руці й по босих ногах... Тут би зняти бешкет, та на комсомольській цій гулянці треба бути з револьверами, а ми позалишали вдома. Хто-зна, де б довелося ночувати, як би заступився за дівчину.

І от блакитний шарфик знову коло нас, тільки зрідка болісно, опасливо оглядається, мовчить, а якось зустрівшись очима з парубком, що од нього має шмугарі на руці—усміхається...

Місяць світить як і перше...

Я стою коло музики. Я флегматично запитую, чому вони так рідко грають вальса. Через хвилину чую цей танець. „Ану ризикну ще раз"—думаю я й підходжу до дівчини. Вона знов відмовляється, а в цей час хтось бере мене за лікоть. Оглядаюся. Парубок держить за руку дівчину, що схилила трохи до низу переді мною голову.

— Танцюйте,—каже він.

Дівчина мовчки стоїть. Мені досадно і я не хочу танцювати—чому та відмовила?—Але дівчина мовчки стоїть переді мною. „Ця парубоцька корпорація дає мені її для танцю". Я відводжу очі на ню. Вона струнка, гнучка, з оригінальними тонкими рисами вродливого обличчя. Мені аж дивно стає... Я думаю: „нічого тут в амбіцію вдаватися"—й беру мовчки дівчину за руку.

В танці ми розмовляємо тихо просто, як давні знайомі. І тема в нас болюча. Оцей-о юнацький побут. Оце село, де є комсомольський осередок. Оця глуха камінчаста наддніпрянщина.

— А слухай, нащо ж ви дозволяєте так із собою поводитись?

— Заведено так у нас. Здавна так... Як село стоїть.

— А комсомол ваш теж здавна? Хіба—як село стоїть? Яка давність!.. Скучно...

А поки що в одному з танців я вчу її весело крутитись, обминаючи установлені рямці. Дівчина жвава, весела і смілива в рухах. І я вдячний парубкові, що вибрав для гостя й великодушно підвів її за руку.

Стоючи в гурті, чую—ззаду розмовляють дві:

— А він її навчить по-іншому! От як гарно! Подивишся, вони знову будуть танцювати.

Оглядаюся—балакає та сама, що я дивився на неї такими глибокими очима і що відмовила мені. Я знаю, і тепер не пішла б.

Ажурний шарфик голубіє в гурті. Шепочуться дівчата. Віддалік стоїть наших два поети. Мій годинник показує першу.

— Коли тут розходяться з гулянки?

— Та так на світанні. От уже скоро почнуть паруватись.

Наостанці ми вибивали гопака. Зразу щось із п'ятеро було, а потім вийшов я і другі одійшли. Осталась одна та дівчина, що зі мною протанцювала всі танці. Гарно ж ми вистукали, бісового батька!

А там і розходились.

— Може провести?

— Ні, ні, ні! Заведінка така, щоб чужий не проводив... — і побігла.

* * *

Потім я довго не міг заснути і думав про цю веселинку, що організували комсомольці для гостей. Залишитися б тут на місяць, другий, та продірявити б цю глуху давність цієї дикої заведінки... Хоч би одного сюди комсомольця...

І я згадав, що тут же єсть комсомольська ячейка... гм...

Ранком ми весело з піснями видчалювали дубом.

Павлівка 7-28

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ВЕСЕЛІ НОТАТКИ ПОХМУРОГО ПОДОРОЖНЬОГО

Розділ другий, сентиментальний

I.

Небо висить синім злотно-гаптованим полотнищем, потяг мчить уперед, нестриманий і могутній, як осінній вітер. Повз вікна летять розпатлані коси диму. Потяг косами диму чипляється за кущі, за стовпи телеграфу... Кущі миготять і стовпи так швидко зникають з поля зору, що навіть найспритніший бухгальтер не встиг би їх рахувати. Дроти на стовпах стомлено позвисали. В них безперервний робочий вік, тоді, як телеграфісти працюють лише вісім годин на добу. Отже, коли телеграфні дроти стомлено позвисали, то вони мають право стомлено висіти, хоч я й не певний, що вони висять і що висять вони саме стомлено.

Справа в тому, що я сиджу в такому невигідному місці, що не можу бачити з вікна, а до того ще й непроглядна ніч на дворі... По правді кажучи, я просто фантазую.

Проте, фантазія річ не шкідлива, не погана й не зайва. Хто ж доведе мені, що навпаки—тому преміяльно надішлю повну збірку творів всесвітньо невідомого українського поета Грицька Плискунівського. Що правда, мені доведеться її самому видавати, бо жодне видавництво цього робити не збирається. Але мені не шкода витрат—коли ви й доведете мені, що фантазія шкідлива, все таки ви матимете неприємність прочитати вісімнадцятикілометрову збірку відворотних віршів...

Аргументація що до фантазії.

Відомий, на дивовижжя геніяльно-прозорливий письменник, якого в нас мабуть з прикрого непорозуміння читають лише діти, Жюль Верн, виїжджаючи з Франції, писав про подорожі довкола світу, більше того, навіть про подорожі на інші планети, на місяць, приміром..

Інші, не так відомі письменники [redacted] писали оповідання про аборти, не зважаючи на те, що ця галузь наукової й не наукової гінекології їм абсолютно невідома... Але хай би була відома. Чи ж може мужчина відтворити психологічні переживання жінки в такий важкий і трагічний для неї час? На нашу думку й на думку інших, не менш поважних авторитетів, ні в якому разі—не може.

Проте, мають сміливість, пишуть і нічого ніхто їм не зауважить. Жуль Верну через те, що він уже давно помер, а іншим мабуть через те, що нема в нас критиків-гінекологів.

Я ж нічим не ризикую.

Я не пишу ні про подорожі навколо світу, як Жуль Верн, ні про аборт, [redacted]—я пишу про те, що діється темної ночи за вікном нашого вагону і певний, що ніхто не посміє мені чогось зауважити: поперше, я вже раз проїжджав цією дорогою, а по-друге—про це є в кожного порядного письменника (дроти звисають, небо синє, злотногаптоване) і я не боюсь помилитись.

К-Н

ДО УЧАСТИ КОМСОМОЛУ В КУЛЬТУРНОМУ ПРОЦЕСІ*

В червні місяці при Агітпропвідділі ЦК Комсомолу відбулася нарада, яка обговорювала реалізацію постанов VII Всеукраїнського з'їзду ЛКСМУ в галузі участи комсомолу в культурному будівництві.

На нараді стояло двоє питань: про участь комсомолу в культурному будівництві (т. Голуб) і доповідь літорганізації „Молодняк" (т. Усенко).

Практичне обговорення двох доповідей звелося до спільного трактування тої ж самої справи, бо робота журналу та організації „Молодняк" звичайно є лише окрема ланка в цілому процесі культурної роботи комсомолу.

Дебати та обговорення на нараді звелися до таких основних точок: правильне використання культурних кадрів, що є в комсомолі; виховання й умови роботи цих культурних кадрів; практичні заходи до дальшого висування кадрів та правильне керовництво їх зростом.

Дехто з товаришів, що були на нараді (на жаль, на нараді було дуже мало представників райкомів Харківської організації) частково нападали на групу „Молодняк", фактично зводячи всю роботу літорганізації до естрадних виступів. Але більшість товаришів, які виступали в дебатах, були тієї думки, що журнал та організація проробили велику роботу в культурному процесі на Україні і що з боку самої комсомольської організації не завжди цілком сприятливі умови для роботи молодих культурницьких кадрів.

Нарада прийняла пропозиції що до участи комсомолу в культурному будівництві. В питанні про правильне використання культурних кадрів комсомола нарада ухвилила таку пропозицію:

„Оточити роботу комітетів та осередків ЛКСМУ молодими мистцями означає—притягнути їх до роботи в колегіях, нарадах комітетів (агітпроп, друк), до інструктажа культроботи, висування нових заходів перебудови побуту, кращих шляхів розвитку культурної роботи то-що".

„Відзначаючи недостатню участь молодих мистців у роботі низових осередків ЛКСМУ, треба підкреслити, що сталося таке, головним чином, з причин неуважного, часто-густо нечутливого ставлення бюрів осередків до тих кадрів, ігнорування їх, недоцільне використання на роботі та велике навантаження. Це заважало молодим мистцям нормально працювати. Часто трапляються випадки байдужого ставлення до творчости комсомольських письменників, навіть з боку активу комсомолу (зрив літвечірки „Молодняка"); це в певний спосіб впливає на взаємини письменників з організацією. Надалі вважати за потрібне: широко популяризувати письменницькі та мистецькі молодняцькі кадри в комсомольських організаціях, оголосивши для цього з осени „Місяць української пролетарської літератури"; унормувати питання про навантаження комсомольських письменників у роботі осередків. Звернути увагу орга-

* За матеріялами наради при Агітпропвідділі ЦК ЛКСМУ.

нізацій ЛКСМУ на втягнення до культзаходів осередків молодих мистців, утворюючи з них постійний культактив, що групується завжди навколо осередку".

Що до впорядкування літературних прагнень серед молоди нарада прийняла пропозицію:

„Констатуючи тенденцію з боку окремих літературних груп молоди на периферії до оформлення у філії „Молодняка", вважати такий шлях за безперечно шкідливий і запропонувати місцевим комітетам комсомолу такі групи об'єднувати навколо клубів, юнсекцій і т. ін., утворюючи для них певні самоосвітні гуртки та притягаючи їх більше до культурної роботи осередків.

Початкуючих письменників з молоди організаціям комсомолу слід підпорядковувати свойому впливові, втягуючи їх до роботи, до вступу в комсомол, в той же час утворюючи для них умови сприятливого розвитку їхніх здібностей.

Щоб зміцнити пролетарський вплив на письменницькі та інші організації молоди та на окремих мистців, зберігаючи їх у такий спосіб для пролетарської культури та скеровуючи розвиток їх здатностей та продукції на більшовицькі рейки, на шляхи інтересів соціялістичного будівництва — вважати за необхідне поставити питання перед ЦК КП(б)У про розгорнення певної роботи серед пролетарської частини мистців з молоди для втягнення їх до партії".

В справах виховання письменницьких і взагалі культурницьких кадрів з молоди, нарада каже:

„Організації „Молодняка", що вже існують, повинні збільшити свою внутрішню громадську роботу та виховні елементи. Для цього потрібно поширити і поліпшити керування з боку ЦК ЛКСМУ комсомольською частиною „Молодняка", поширити елементи проробки окремих справ культурної революції, винести частину своєї діяльности до широких кол молоди.

Доручити Окружкомам ЛКСМУ розробити заходи, скеровані на розвязання взаємин поміж окремими нац. літ. організаціями, виживаючи шкідливі настрої та тенденції, що знайшли своє місце в роботі цих організацій".

Про шляхи участи молодих кадрів у процесі культурного будівництва нарада говорить:

„Перед „молодняківцями" та іншими робітниками мистецтва з молоди повстає велике завдання брати участь у культурних процесах нашого будівництва. Фактично найкращий шлях для цього є участь культурних кадрів у комсомольській пресі. Ця участь аж ніяк не може бути обмежена подаванням лише своєї літературно-художньої продукції. Треба, щоб комсомольські письменники, як культурні діячі, перейшли за межі цих рямок та йшли б на виробничий звязок з пресою, ставили б окремі питання участи молоди в культурній роботі, ставали ініціяторами нових заходів що до виховання нової людини, перебудови побуту, культурного господарства. Молоді письменники повинні бути притягнуті до роботи редакцій, окремих комісій, нарад при газетах. Звичайно, це не означає, що згадані культурні кадри утворюють якусь нову письменницьку організацію навколо газети.

Але виконати такі велетенські політичні завдання можливо лише за умови активізації уваги до діяльности „Молодняка" з боку окремих державних (НКО, ДВУ) громадських, професійних організацій. ЦК ЛКСМУ вкупі з зазначеними організаціями повинні оточити увагою, матеріяльними заходами, організаційними умовами роботу „Молодняка" та інших культурних робітників з молоди. Конкретно: піднести питання

перед НКО про виділення в бюджеті НКО спеціяльної дотації на підтримку „Молодняка“ та початкуючих письменників; поліпшити матеріяльні та житлові умови письменників з молоди; виділити окремі асигнування на спеціяльні культурні заходи „Молодняка“ (подорожі за кордон та СРСР то-що); збільшити практичну участь у діяльності „Молодняка“ товаришів з провідних партійних та радянських організацій; з метою поширити можливості та поліпшити умови піднесення культурного рівня та освіти молодих мистців, поставити перед НКО питання про встановлення низки пільг для молодих мистців при вступі до ВУЗ'ів та інших навчальних та наукових установ“.

Що до участи самого „Молодняка“ та молодих культурних кадрів у громадському житті, нарада висловилася:

„Оскільки розвиток окремих ділянок культурної роботи впирається не лише в кількісне охоплення мас молоди та її участь у цих процесах, але і в творення окремих нових культурних цінностей молодняцьким культурним активом, вносячи їх до загальних надбань української пролетарської культури, остільки виникає необхідність визначити цілком чітку лінію молодняцьких місцевих організацій у цих справах. Така лінія полягатиме в тому, що молоді мистці, літератори, зокрема „Молодняк“ повинні максимально підвищувати свою активність у тих культурних починах, які виникають на тлі чергових завдань партії та сприймаються комсомолом для практичного їх переведення. Ця участь повинна означати насичення таких заходів повною літературно-художньою продукцією, організацією окремих культурних заходів то-що.

Широко поставити справу вивчення історії української літератури, сучасного стану української літератури, сучасних течій і т. д., для чого ЮС розгорнути мережу гуртків вивчення історії української літератури, організувати відвідування письменниками осередкових клубів, улаштовувати літсуди, вечірки літератури то-що. Перед юнацькою пресою та журналом „За книгу“ поставити завдання—давати рецензії на книги робітничо-селянської молоди, ввівши розділ „Молодь про нашу літературу“. Оголосити конкурс на кращий допис-рецензію на українську книжку.

Вкупі з „Молодняком“ розробити конкретні заходи що до організації громадської думки в комсомолі проти ворожих нам тенденцій та проявів у літературі.

Черговими завданнями в галузі театра перед комсомолом повстає: ще більше притягувати молодь до українського радянського театру, поруч із тим оголошувати жорстоку боротьбу з різними ідеологічними збоченнями в репертуарі.

Категорично висловитись за необхідність утворення окремих молодечих театрів, т. з., Теробмолів. Треба поширити мережу Теробмолів та домагатись максимальної бюджетної підтримки для них з боку державних органів (НКО).

В справі створення молодняцького репертуару розпочати роботу шляхом притягнення до цього „Молодняка“ та окремих літераторів. Юнсекторам видавництв утворити потрібні умови, що стимулювали б творення нових п'єс для молоди (підвищення гонорару, конкурси то-що).

В роботі комсомолу на сьогодні важливим завданням є українізація збільшеним темпом масової роботи серед робітничої молоди. Конкретно: переведення в життя кожною робітничою організацією комсомолу, згаданих вище в резолюції, завдань; культивування в побуті робітничої молоди українських пісень, музики, образотворчих надбань; розповсюдити досвід Київської організації що до просунення в маси пісні; пере-

ведення всієї масової культроботи в ЮС робітничих клубів на укрмову; утворити низку гуртків українізації та українознавства; перевірити, наскільки юнацька преса, зокрема „Комсомолець України“, виконали директиви ЦК ЛКСМУ що до українізації газети не лише формально (мова) але й по суті, пристосовано до вимог особливостей соціялістичного будівництва на Україні“.

Нарада також визначила в своїх пропозиціях цілу низку практичних заходів для комсомольських організацій у їхній роботі по ліквідації неписьменности.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ХРОНИКА

М. ГОРЬКИЙ СЕРЕД ПИСЬМЕННИКІВ

Будинок Літератури ім. В. Блакитного.

Гаряче вітали письменника представники різних літературних організацій, що зібралися в Будинкові шанувати Горького. Але письменники зібралися не тільки для того, щоб вітати Горького—багато було питань, про які письменники хотіли переговорити з М. Горьким.

— Не тільки для привітання зібралися ми тут,—сказав тов. Постоловський,—ми маємо тут, у тісній дружній співрозмові поговорити з тов. Горьким про ті проблеми, що цікавлять нас усіх, як робітників художнього слова. Бо багато є такого, про що нам слід поговорити з Максимом Горьким. Ця співрозмова буде корисною для нас—багато що може нам розповісти т. Горький про наші завдання, як пролетарських письменників—разом з тим вона буде корисною й для Олексія Максимовича.

Але на шляху нашого інтимного єднання з т. Горьким стоїть одно непорозуміння. Можливо, що ми, молоді українські письменники, дуже хворобливо на нього реагували, але воно внесло деякий „холодок" у наші взаємини. Ми гадаємо, що в свойому відомому виступі про українську літературу й українську мову Максим Горький став жертвою неправильної інформації. Але ми були б більше, ніж провінціялами, коли б ставили своє відношення до Горького в залежність від цього непорозуміння. З цією великою людиною в нас є інші спільні інтереси, інші відношення—їм ми повинні присвятити нашу сьогоднішню співрозмову.

Горький має нас навчити, як ми повинні служити пролетаріятові, бо він протягом усього свого життя служив йому, він має нам розповісти, що ми повинні зробити для дальшого розвитку молодої української літератури. Ту велику любов, що ми всі почуваємо до Горького, ми поділяємо зі всім пролетаріятом Радянського Союзу й ніякі непорозуміння не зможуть зменшити її.

У відповідь на цю розмову Максим Горький сказав, що він почуває себе ніяково, коли йому кажуть компліменти:

— Колись у квитку ратника 2-го розряду армії про мене писали, що я маю зріст 2 арш. 9 вершків. І я знав, що це—мій зріст, а коли мені давали на 1 верш. більше, то я почував себе ніяково. Не треба цих компліментів, не тільки тому, що я почуваю себе ніяково, а й тому, що тепер велика кількість талановитих робітників і селян, що пройшли шлях ще важчий за мій, висунулося в процесі роботи. Я бачив, як рядові робітники й селяни, стоючи на чолі виконкомів та інш. організацій, чудово виконують роботу кол. губернаторів, що значно складніша за роботу письменника. Ми бачимо, як робітник повстав, скинув геть усе те, що йому заважало, ми бачимо, як він росте.

Я дуже радий, що тов. Постоловський прямо поставив питання про те непорозуміння, що сталося між мною й письменником Слісаренком. Я не знаю, хто з нас двох виявив більше безтактовности—я чи він—можливо, що я, обурений **ш о в і н і с т и ч н и м** тоном листа т. Слісаренка, написав щось зайве—але я мушу сказати, що в мене завжди були досить тісні звязки з низкою українських громадських діячів і літераторів, що я не можу позбавляти ту чи іншу національність права розвивати свою рідну мову. Навпаки—ми зараз виявили з великим здивованням, що найвідсталіші народи—вотяки, якути та інш. мають свій багатий епос, свою літературу.

Слісаренко в свойому листі написав, що я, очевидячки, вчився „по Іловайському". Це протирічить моїм основним принципам: я—інтернаціоналіст, і мене не можна зарахувати до шовіністів.

Далі тов. Горький перейшов до питання про те, що він назвав українську мову „наречієм".—Він сказав:

— Я—не філолог, і зовсім не хотів цим самим образити українську мову, бо не розуміюсь на цих тонкостях. Взагалі—ввесь інцидент я вважаю наслідком того, що ми з Слісаренком трохи посварилися—а в запалі полеміки можна наговорити багато зайвого. З цього не можна робити ніяких висновків, крім одного—що сердитися треба обережно. Я вважаю інцидент за вичерпаний.

Письменники виявили свою згоду з т. Горьким оплесками.

Далі виступали українські письменники—представники різних літературних організацій. Вітали М. Горького, висловлювали задоволення, що непорозуміння розв'язано. У промовах вони торкалися низки практичних завдань, що стоять перед письменниками всього СРСР, зокрема України. З промовами виступали т. т. Поліщук, Микитенко, Пилипенко, Усенко, Матвеєв, Лісовий, Гаско, Симен, Постоловський та інш. Горький охоче відповідав на всі запитання, вносив низку пропозицій—зокрема Горький запропонував

українським письменникам налагодити звязки з журналом „Наші досягнення", що його проектується видавати в Москві, а також налагодити як найширший переклад творів українських письменників на руську й інші мови, щоб ознайомити трудящих усіх народів СРСР з досягненнями української революційної літератури.

Товариська співрозмова тривала кілька годин. В кінці засідання збори під оплески всієї авдиторії обрали Горького на почесного члена будинку ім. Блакитного й прохали його підтримувати тісний звязок з Будинком та українськими письменниками.

„В".

УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНЬОМУ КОНГРЕСІ ПАЦИФІСТСЬКОЇ МОЛОДИ

ВЦРПС запрошено на міжнародній конгрес пацифістської молоди, що його скликає Амстердамський Інтернаціонал. На цьому конгресі мають обговорити ряд питань: про народню освіту, про стан студентських організацій, національне питання, організацію молоди, економику, політику, освіту та расову проблему й війну, про мораль та релігію. На цей конгрес ВЦРПС одержала 8 місць, з них одно місце надано ВУРПС'ові. ВУРПС посилає на конгрес голову Пролетстуду України тов. Обушного. Тов. Обушний виготовляє для конгресу матеріяли про роботу студентських організацій та організацію молоди на Україні, про народню освіту й національну політику на Україні.

Конгрес має відкритися в Голандії на початку серпня. Тов. Обушний виїздить до Москви цими днями, де він разом з рештою делегатів молоди Радянського Союзу виїде до Голандії.

ПИСЬМЕННИК, ЧИТАЧ І ЛІТЕРАТУРА В ПОЛЬЩІ

„Зараз погано, чи не буде ще гірше?"

(Лист із Польщі)

Назва цієї статті, як бачимо, досить довга та охоплює кілька цікавих тем. І не малу статтю треба було б писати, щоб висвітлити ці теми.

Проте, можна сказати свою думку і кількома словами, і цим досить точно окреслити становище: польський письменник, незалежно від його партійности і громадського світогляду, тихенько вмирає з голоду, а література, в своїй суті буржуазна, твориться в старих формах і прозябає, в той час, як кількість читачів катастрофічно зменшується.

Звичайно, не можна навіть рівняти до літератури Радянського Союзу: там держава всіма можливими засобами підтримує письменників, відпускає порівняно великі кошти; література живе повнокровним, прекрасним життям, вона повна справжнього народнього духу і збагачується з дня на день. Її повнота виростає немов на дріжджах, а кількість читачів безперестанку збільшується завдяки сприятливим державним умовам і підвищенню культурного рівня.

Два світи існують поруч і їхня культурна одмінність гостро вражає око.

Нічого дивного: різна метода в духовних справах цих двох світів і ми різно трактуємо їх.

Скажемо коротко про все, що робиться у нас в пілсудській Польщі, країні, де панує білий терор та індиферентність в усіх галузях культурного життя.

Передовсім, яка може бути в Польщі роля письменника, цього культбойця? Тяжка, майже невиносима. Ще перед війною матеріяльне та моральне становище польського письменника було жахливе. Цензура викривлювала думки і нещадно глузувала з протестів письменників. Вибухла війна. По чотирьох роках вона скінчилася і Польща після столітнього рабства придбала незалежність.

На перший погляд здавалося, що все зміниться, що нові правителі—власні, „свої" хоч трішки будуть вільнолюбиві і дадуть польським громадянам те, що відібрали у них три завойовники: кол. Росія, Австрія, Німеччина. Сподівалися, що покращає доля письменника, що підвищиться культурний рівень польського громадянина. Але сподіванкам не пощастило здійснитись, бо вони були помилкові. Незалежна Польща в культурному відношенні—а так само і в інших—ніяк не рівниться від Польщі передвійськової. І правий був один з прогресивних журналістів (Т. В. Длугошевський), коли казав, що „раб, який стрибав, перетворюється на стрибаючого ідіота, що стрибає". Як перед війною царська цензура, так нині своя польська диктує письменникові—що писати. Що цензура завжди набріхувала на мистців, це вам—радянським будівникам відомо. Але що голод може диктувати письменникові — що писати і як писати, це вам певно не завжди ясно. А факт лишається фактом.

Держава польська майже ніколи не цікавилась матеріяльним станом письменника—культбойця: наприклад, минулого року Департамент культури й мистецтва (такий у нас існує, яка іронія!) відпустив для літератури тільки 70.000 злотих. Бюджет, як ви бачите, не задовольняє потреб.

І само собою, пролетарський письменник з цієї суми не отримує, а ні шеляга Для нього двері цього „культраю"—зачинені. І навпаки—держава ніяк не скупиться на переслідування: ворота в'язниці для пролетарського письменника завжди відчинені.

Нема жодного прогресивного журналіста в Польщі (не кажемо вже про комуністів), що не був запрошений м'якосердним прокурором в Сізіті на деякий час до в'язниці, де журналіст нарешті отримувае без платні „державні хліба" та „державну воду".

Може ви гадаєте, що щастить буржуазним письменникам? Може вони щасливіші за пролетарських?

О, ні, більшість із них з державної допомоги не бачили ані шеляга. Підтримку отримують лише з протекції в Департаменті. Простий смертний не може навіть мріяти про допомогу.

Ну, добре — скажете ви: але ж польський письменник може писати і продавати власні твори? Питання на перший погляд, здається, розвязане, та насправді—зовсім інше. На нещастя, польський читач не почуває „духовного голоду". У нас над усе править задоволення лише однієї частини смертного тіла—шлунку. А праця письменника не до вподоби, не прохарчовує, не компенсує. Це—характерне явище у нас.

Крім цього 50% всіх читачів зовсім не вміє читати, а тим, що знають абетку, більш до вподоби фізична праця. Людність у Польській республіці досягає 29.000 000 чол. Держава дбає за збільшення населення. Число новонароджених що-року — 500.000; але кількість примірників усіх польських газет рівно—365.000, в той час, як одна французька „Матен" має 500.000, а Московська „Правда" 1.100.000 примірників.

А як репрезентуються книжки?

Один із найсерйозніших польських журналів сповістив, що у нас сама найчитабельніша книжка розпродується в кількості до 5.000 прим. за ввесь рік. Ми знаємо про такий приклад з романа Жеромського „Канун весни". Але в одному Радянському Союзі оця ж книга розійшлася в кількості 600.000 прим.!

Зовсім недавно мій радянський друг „молодняківець" сповістив мене, що лише одне Харківське видавництво „Пролетарий" (а на Україні видавництв—із 15!) за шість років (1922—1928) видало 18.000.000 (вісімнадцять мільйонів!) книжок.

І хіба це не показово?

Після всього сказаного ви не здивуєтеся, що справді польський письменник мусить поволеньки вмирати з голоду. А щоб зовсім не здохнути, він змушений писати погані фейлетони, віршики, оповіданнячка до щоденних газет, для кабаре, для літературних вечірок. Він пише те, що наказав редактор, директор кабаре чи який інший дурень, що стежить лише за власними інтересами, за своєю кешенею. Газети, кабаре й інші веселенькі інституції платять невеличкі гонорари. Наслідки відомі.

Таким чином, становище письменника в післявоєнній Польщі не дуже блискуче.

Цензура затуляє йому рота. А голод грає в шлунку свої осінні мелодії. Ви не помітите в творця ні ентузіязму, ні святого вогню.

В прозу увіходять більшою частиною твори безначні, бліді, малоцінні, банальні. Поезія бідна, з „водичкою", з наслідуванням звичайно, високошановному „Заходу". Відомий у свій час руський поет Костянтин Бальмонт ось що сказав про наших поетів: „Жалкие, жидкие, худосочные польские поэты".

Коли б таке Бальмонт казав за пролетарських поетів, це було б для нас цілком зрозуміло, але відомо, що це сказано про всю польську поезію, про дрібно-буржуазних поетів. Тому ми можемо мати сумнів що до щирости Бальмонта.

Будь яких конкретних тенденцій польська література не має. Письменники й поети шукають нових шляхів. Чи знайдуть їх?

Напевно—ні, поки вони не змінять своєї ідеології до самого коріння. Ще не з'явилися творці нової літератури, що творили б для широких народніх мас, а не для вузьких кол інтелігенції.

Поки польська держава не вживе всіх заходів для підвищення культрівня мас; доки нація не зрозуміє, що письменник не мусить голодувати—доти польська література стоятиме на низькому рівні шовинізму, доти письменник дбатиме про шлунок, а народ лишатиметься неписьменним.

Польща. **Царво Галь.**

БІБЛІОГРАФІЯ

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО. „Околиці“ Поезії. ДВУ, 1928 р. Стор. 64, ціна 80 коп.

Збірка поезій Олеся Донченка не становить собою чогось занадто знаменного в сучасній українській літературі, хоча в галузі поетичної творчости маємо затишшя. Поети стають прозаїками. До таких поетів, що стали прозаїками, належить і автор названої збірки. Назва самої збірки не така примітивно-плужанська, як от скажемо „Червона писанка“, або щось подібне до цього.

Так само не можна сказати про збірку, що вона спів з чужого голосу, вроді „Гартованих лев“—де автор безбожно сосюрить. Поетична самостійність кидається в вічі спочатку і до кінця.

Візьмімо хоч би вірш „Околиці“.

Завітала гроза на околиці
В перевулки, завулки глухі
І старенька бабуся молиться,
Щоб тяжкі їй простили гріхи.

Образ „гроза“, не зважаючи на застарілу традицію визначати боротьбу елементів природи, а звідціля і боротьбу в суспільстві, все ж таки має свій вплив з боку емоціонального зворушення. Може це й тому, що цей образ стоїть у тісному зв'язку зі „старенькою бабусею“, з її молінням, з нерозумінням змісту і напрямку нової грози:

Хай околиці ще не заклечані,
Хай околиці мружить печаль

.   .

Та не підемо, юні, похилими
І не наше буяння згаса.
Гаптує, гаптує килими
За грозою—гроза.

І знову, метафора—гаптує килими за грозою гроза, крім глибокої соціяльної сути втілює й художню соковитість. Це характеристична риса усіх поезій збірки—глибока соціяльна суть і художність.

Так автор малює життєздатність Комсомолу.

Проте, і в ярах не пустеля,
І в нас тут росте комсомол.
Комса світлоока весела—
А стільки ворожих розмов.

Авторові можна простити збіг однакових понять комса і комсомол, хоч, правда, з різними емоційними відтінками. Треба, одначе, запобігати оцього вульгарного емоційного **к о м с а**, бо в ряді інших слів це слово викликає небажані асоціяції.

О. Донченко користується образами селянського оточення:

Сонний місяць в житі бродить
Синя тиша, лан і лан
І мов дід сивобородий—
З балки сунеться туман.

Все було б добре, як би не „синя тиша“.

Треба визнати, що читацькій масі епітет „синій“ в українській літературі так обрид, як Акакію Акакієвичу власний сюртук і враження від того далеко байдужніше, ніж скажемо, музичне враження від кидання гороху на лист заліза.

Дуже — сумно-емоційний вірш „Сільська вчителька“.

Я навчателька школи сільської,
І як хочеться часто й самій
Заспівати в тиші отакої,
Як співає в степу буревій.

І кінчається цей вірш так:

У навчательки є степової
Своя радість і власна печаль.

Користаючися з нагоди, наведемо ще один приклад прозаїзму, вірш „Смерть бандита“.

У житі ховався високім
І землю розпачливо гриз.
Огидливо мулив під боком
Іржавий одріз.

Кінчається вірш так:

Така звичайна історія
Про смерть бандита.

Я навмисно підкреслив оці прозаїзми через те, що їх ужито, як елемент абстрактного мислення. Чому така звичайна історія про смерть бандита? Читач буде вправі ставити питання так утрійовано, бо її власне, постановив сам автор. За радість і печаль степової вчительки можна б і не писать у вірші, бо це аксіома всякої людської нормальної особи.

За приклад того, як автор ламає риму, переходить від звичайного чотирьох-рядкового розміру до комбінованої рими, можна подати вірш „Осіннє“ (Стор. 40-41).

То жовті, як віск,
то червоненькі
червонощокі
Давно вже обтрушені груші й яблука.
В саду вже блукання, мов кішка блука
І шепчуть (чи грають)
осики
високі?

я не звернув на це значної уваги, бо вважав це просто за літературне шахрайство. Автор керувався, певно, відомим для всіх людей певного рангу принципом: „Клевещите, клевещите: что нибудь да останется“. З приводу таких фактів можна звертатись, хто має охоту і час, перш за все, до суду.

Але коли гр. Меттер з метою „замести сліди“, як і кожна не досить чесна людина, пише „прочитал в одном журнале“, не вказуючи назви журналу і не залишаючи читачеві можливости перевірити й відкрити шахрайство, то редакція „Молодняка“ і зокрема письменник Первомайський не можуть користуватися статтею гр. Меттера, де не вказано, звідки взято підозрілі для всякої об'єктивної людини рядки, а повинні були звернутись до моєї поеми, яка є в бібліотеках і по книжкових крамницях. Тоді не було б цього неприємного непорозуміння.

Що ж до оцінки мене, як поета, то це, звичайно, справа критики, і, перш за все читача.

Цього листа прошу вмістити в наступному 7—8 числі журналу „Молодняк“ за 1928 рік.

З товариським прив. **С. Радугін**.

Од редакції: Щоби точно навести нашим читачам чотири рядки з поезій С. Радугина, що їх цитував Л. Первомайський у „Веселих нотатках похмурого подорожнього“ № 6 „Молодняк“, містимо цього листа.

Редагує—редколегія

Відпов. редактор—П. Усенко

ЗМІСТ

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ

НА ЩОМІСЯЧНИЙ ПРОВІДНИЙ ЖУРНАЛ
РОБСЕЛЬКОРІВСТВА УКРАЇНИ

„РОБСЕЛЬКОР“

ВИДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (більшовиків) УКРАЇНИ — ГАЗЕТИ „КОМУНІСТ“

„РОБСЕЛЬКОР“ — висвітлює досвід робселькорівського руху на всій Україні;

„РОБСЕЛЬКОР“ — організує допомогу робселькорівським гурткам, робітничим та селянським стінним газетам;

„РОБСЕЛЬКОР“ — допомагає робкорові й селькорові в його громадській і навчальній роботі.

Кожен робселькорівський гурток, кожна редколегія стінної або друкованої газети підприємства, села, установи, кожен робкор, селькор, військор, студкор, юнкор — повинні — передплачувати свій журнал —

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На 1 місяць	—	20 коп.
3 місяці	—	55
6 місяців	1 рб.	
1 рік	1	80 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ

Відділ передплати видавництва „Комуніст“ — (Харків, Сумський пров. № 5). — Філії видавництва „Комуніст“ на місцях та всі видавництва окружних газет на Україні.

Редакція „РОБСЕЛЬКОРУ“ міститься: Харків, Пушкинська, № 33, тел. № 26-02.

Ціна 60 коп.